

Vorbij Confucius

Hugo Pos

bron

Hugo Pos, *Vorbij Confucius*. In de Knipscheer, Amsterdam 1996

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/pos_002voor01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de [gebruiksvoorwaarden](#).

Een Kroonbenoeming

Never trouble trouble until trouble troubles you. Het was de geijkte formule van tandarts Hiwat waarmee hij vermeende klachten, als we ons verbeelden dat we ergens iets voelden, opzij schoof. Was er werkelijk iets aan de hand, dan werd hij een man van de daad en greep resoluut in, meestal met de boor, als het moest met de tang. Hij placht dat zinnetje woord voor woord uit te spreken, alsof hij na eindeloos wikken en wegen op de formule was gestoten om haar nooit meer prijs te geven.

Dokter Hiwat woonde in het stenen huis aan de Gravenstaat, een van de vijf stenen huizen die Paramaribo telde. Hij had in Amerika gestudeerd. Daarvan getuigden de twee fraai ingelijste bullen die aan de wand van de praktijkkamer hingen. Zijn vrouw kwam uit B.G. (Brits Guyana). Men zei dat ze uit een gefortuneerde familie stamde en je kunt rustig aannemen dat die veronderstelling niet uitsluitend berustte op het goud in haar mond.

DOKTER CHAS HIWAT - DENTAL SURGEON stond er op een zorgvuldig gepoetste koperen plaat aan de deur te lezen. De dokter had een niet overmatig drukke, maar toch wel goed lopende praktijk. Ze liet hem voldoende ruimte om er een kleine citrusaanplant aan de

Kwatta op na te houden, hetgeen zijn aanzien nog aanzienlijk vergrootte. Hij was, in tegenstelling tot zijn broer die een joviale kleine aannemer was en met 'baas' werd aangesproken, een kapitalist in spe; hij behoorde om zo te zeggen tot een zich, na het verval van de plantages opnieuw vormende Surinaamse bourgeoisie.

Alles ging naar wens in zijn leven, zijn twee kinderen deden het goed op school, zijn vrouw bracht hem niet in opspraak, kuiperij en doodslag bleven beperkt tot de boeken van Maria Corelli en Sherlock Holmes. Totdat op een ochtend die in niets verschilde van alle andere ochtenden, mevrouw Vettemolen, de vrouw van een uitgezonden Hollandse rechter, bij hem aanklopte.

Rechter Vettemolen was een tengere, streng kijkende, onberispelijk geklede man met een monocle. Hij was de enige monocledrager in Suriname en als zodanig al een bezienswaardigheid. Men vertelde van hem dat hij naar Suriname was gekomen omdat hij de speelschulden van zijn broer had betaald en dientengevolge zijn leven niet kon voortzetten op de royale voet die hij gewend was. Zijn vrouw was een Engelse en op grond van monocle en vrouw werd hij aangezien voor het prototype van een Engelse lord.

Hoewel Paramaribo een kleine stad is, waar iedereen die maar even meetelt elkaar behoort te kennen, gold dat niet voor rechter V. en zijn vrouw. Ze hadden zich van den beginne af op een afstand gehouden, een

stijl die men anderen kwalijk zou hebben genomen, maar die, naar men aannam, bij een Engelse lord en zijn lady paste. Kinderen, die ze in ongewenst contact met de buitenwereld hadden kunnen brengen, hadden ze niet.

Het moet ongeveer tien uur in de ochtend zijn geweest toen mevrouw V., afgaand op het vertrouwenwekkende Engelse naambord, bij de tandarts aanklopte. De dokter, stralend van professionele vriendelijkheid en gekleed in een witte doktersjas deed zelf open. Of hij de tandarts is, wil mevrouw weten. 'Yes, madam,' verzekert de dokter haar, ietwat verbaasd dat ze dat niet meteen doorheeft. Pats, de rechterhand van mevrouw V. schiet uit en met het platte vlak geeft ze de dokter een denderende klap op zijn wang. 'How dare you.'

Op de stoep bij de deuropening van het voorname herenhuis staan ze tegenover elkaar, de dokter en de lady, zij briesend van verontwaardiging, hij sprakeloos van het er niet op bedacht zijn. Overtuigd van haar gelijk draait mevrouw V. zich om en gaat linea recta naar huis om haar man verslag uit te brengen van deze voor haar diep vernederende confrontatie.

Om de portee van dit gebeuren te begrijpen moet u weten dat dokter H. zwart was. Maar zó verfijnd was hij, zo wellevend en van nature beschikkend over goede manieren, dat niemand het in zijn hoofd zou halen hem een neger te noemen. Hij was daarbovenuit gegroeid, hij was in ieder opzicht een blanke ge-

worden. Neger, dat was geen scheldwoord, net zo min als jood, Chinees of Libanees, maar toch, het trok je omlaag, het behoorde tot de regionen van de Platte Brug, het terrein van sjouwers en marktvrouwen.

De dokter behoorde tot een ander slag mensen, hij was lid van de Loge, lid van Het Park, beschermheer van een cricketclub. Als hij zichzelf, wat lang niet zeker is, in de beslotenheid van zijn familiekring als neger wilde zien, was het zijn zaak, niet de onze. Naar buiten kwam hij niet zo over.

En ineens, door die mep, die door de hele deftige Gravenstraat galmt, tast mevrouw V. het hechte vlechtwerk van onze samenleving aan. Vanzelfsprekend met blank en bijna-blank (lichtbruin) aan de top, maar dat neemt niet weg dat er plaats genoeg is voor de anderen die zich het daartoe benodigde hebben eigen gemaakt: geld, grond en de beginselen van de Nederlandse grammatica. Zonder de draagwijdte van haar gedrag te beseffen - dat moeten we tenminste aannemen - heeft mevrouw V. met die klap een politieke daad gesteld. HOUD DE NEGER OP ZIJN PLAATS. Dat is de betekenis, de essentie van dat gebaar, daar kan niemand omheen.

Al ontbreken politieke partijen in Suriname, het zou stom zijn om te denken dat de politiek, het vinden van het juiste midden tussen de verschillende bevolkingsgroepen, er geen voorname rol speelde. Het verstoren van dit subtiele evenwicht druiste in tegen de goede zeden, de tijdgeest, het gezonde verstand, het eigenbelang.

Het is aardig om te zien hoe de hogere regionen van de maatschappij - want de rest telt niet mee tenzij ze massaal in beweging komt - op zo'n onvoorziene, ondoordachte daad reageren. Mevrouw V. is geen anarchiste, geen revolutionair. Was ze dat maar, dan kon men haar met de vinger nawijzen, een zonderling, een éénling, een geval op zichzelf. Het vervelende is juist dat ze uitsluitend bestaat en functioneert als lid van een groep, dat haar uitschieter als exemplarisch voor die groep kan worden beschouwd. Het kwaad - want dat is het, daar is iedereen het over eens - is geschied, daar helpt geen lieve moederen aan, het is nu zaak om het zo geruisloos mogelijk te elimineren.

'Ze is gek,' zegt mijn vader aan tafel. Hij kan het weten, hij is een collega van haar man. Als ze een van haar hysterische buien heeft, verscheurt ze de processtukken die rechter V. elke middag van de griffie thuis krijgt. De arme griffier mag het dossier dan weer aan elkaar lijmen. 'De kat,' zegt rechter V., gewend als hij is als rechter om een schuldige aan te wijzen. Het is weliswaar geen aannemelijke verklaring, maar die wordt ook niet van hem verwacht. Meer dan eens is hij met een opengekrabd gezicht op kantoor verschenen. 'De kat.' Die heeft dan meer iets weg van een poema. Misschien hebben ze niet eens een kat.

Het verhaal dat rechter V. op een avond het dak is opgevlucht en door de brandweer met de brandladder eraf moest worden gehaald, wordt in brede kring als genoegzaam bewijs voor het psychisch gestoord-zijn

van mevrouw V. opgevat. De gouverneur vindt het welletjes en laat doorsijpelen dat het voor de goede gang van zaken beter is als rechter V. de kolonie verlaat. Maar de hoogste in den lande mist daartoe de nodige machtsmiddelen, rechters worden voor het leven benoemd.

Een weinig subtiele poging om mevrouw V. krankzinnig te doen verklaren en haar in 's lands psychiatrische inrichting te laten opnemen, wat dan wel zou uitmonden in een schielijk vertrek, liep op niets uit. Ze was daarvoor niet gek genoeg.

Toch was het vooral aan het beheerste optreden van dokter H., die geen klacht bij de politie heeft ingediend, te danken, dat het incident niet is uitgedijd tot een cause célèbre of, erger nog, tot een rel, een uitbarsting van volkswoede. De dokter heeft weliswaar, toen de trouble zijn voordeur had bereikt, zijn gouden stelregel niet in praktijk gebracht en de trouble gelaten voor wat ze was, maar wat zou dat, de echo van de klap was na een week al verflauwd.

Nergens is er iets van blijven hangen, *De West* en *De Banier van Waarheid en Recht* hebben er niet met verontwaardigde dikke koppen over geschreven, de straatzanger Thijm heeft de emoties rondom de klap niet bezongen, de marktvrouwen hebben er geen hoofddoek met de daarbij passende 'odo' aan gewijd.

Oppervlakkig bezien is het allemaal zo. Toch heeft door toedoen van die zieke, mallotige, katachtige vrouw, van wie ik me niet eens een behoorlijke voor-

stelling kan maken, zich een merkwaardige verandering bij mij voltrokken (voor anderen kan ik niet instaan). Dokter H. was in mijn ogen niet langer blank, maar zwart geworden. Een keurige zwarte man in een witte doktersjas.

Het probleem bleef me bezighouden. 'Zijn joden blank,' vroeg ik aan meester Eleazer, die ons geschiedenis gaf. Ik probeerde voor mezelf een rangorde vast te stellen en wilde te weten komen hoe hoog de joden daarop scoorden. 'Dat is vragen naar de bekende weg,' zei de meester en hij vertelde erbij dat er vroeger op het Sivaplein een synagoge had gestaan voor gekleurde joden. 'Waar zijn die dan gebleven?' 'Joost mag het weten,' zei de meester, zonder zich af te vragen of hij niet zelf een van hun nakomelingen was, 'opgelost'. We hebben geen historisch besef, zal ik heel veel later bij Albert Helman lezen.

De heer en mevrouw V. zijn niet lang na het voorval naar Holland vertrokken. Meneer V. leed aan een maagzweer en moest naar Europa om zich onder behandeling van een internist te stellen. Dat was geen smoesje. Ik weet het omdat ik op een middag voor mijn vader een stuk bij hem thuis moest afgeven. Meneer V. zat alleen op het balkon. Mevrouw kreeg ik niet te zien.

'Dag meneer Vettemolen.'

'Dag jongeman.'

'Hoe gaat het met u?'

'Best jongen, best. Maar denk eraan, ik sta niet

onder ede.' Ik moest even denken, voor ik begreep wat hij daarmee bedoelde. Thuis gekomen vertelde ik wat meneer V. had gezegd. 'Echt iets voor hem,' zei mijn vader en, alsof het een medisch-geheim was dat tussen ons moest blijven: 'De man is heel erg ziek. Jammer, hij is een goed civilist.' Dit laatste getuigde van de waardering van mijn vader voor zijn collega. Ik vermeld het hier omdat ik het niet juist zou vinden als het beeld van rechter V. door mijn weergave van de feiten wordt scheefgetrokken.

Het optreden van dokter H., die tact boven gekwetstheid had laten prevaleren, werd in de Gravenstraat hogelijk gewaardeerd. De massa is niet in beweging gekomen, daar ging het om. Iedereen weet dat het voor dokter H. een koud kunstje zou zijn geweest om het zwarte volksdeel in beweging te krijgen als hij maar één vinger had uitgestoken om te laten merken dat hij het niet nam, dat de tijd voor deze vorm van raciale arrogantie voorbij was. Maar juist omdat hij niets deed, omdat hij berustte, zich schikte in wat hem was aangedaan, wakkerde hij het vuur niet aan en ontbrak het hen aan een voorman en konden ze niets beginnen. Het leek wel of de schaamte over het voorval, die ze moesten wegslikken, hen ertoe bracht om het zo gauw mogelijk te vergeten, weg te stoppen, terug te brengen tot een gebakkelei tussen twee welgestelde mensen uit het andere kamp, dat hun eigenlijk niet aanging. Die twee moesten het samen maar uitvechten, dachten ze, terwijl ze intuïtief aanvoel-

den dat het toch niet tot een gevecht zou komen. Ze keken wel uit om daarvoor de straat op te gaan, zelf klappen op te lopen. Het was duidelijk, de beheerste, zachtmoedige dokter H., die in de Gravenstraat op handen werd gedragen, was niet hun man.

Jaren later werd dokter Hiwat door de Kroon benoemd tot lid van de Raad van Bestuur, het hoogste college van Staat. À titre personnel.

Een en een

Op een dienstreis langs de Marowijne, de grensrivier tussen Suriname en Frans Guyana, stoppen we bij het kostgrondje van baas Anton in de hoop dat we daar een paar vruchten, manja's, sinaasappels en wrange kasjoen, kunnen krijgen. Anton woont hier sedert mensenheugenis, hij heeft de grote tijd van de Compagnie de Mines d'Or nog meegemaakt en beschouwt mij als een jonkman, die pas komt kijken. We blazen uit op de veranda van het huis. Na een dag in een open korjaal op de rivier is schaduw en beschutting een weldaad. Vrouw Johanna komt aanzetten met zelfbereide stroop. Het water uit de kruik is koel, we komen weer bij.

Het gesprek gaat over de dingen die een mens in deze afgelegen streken beroeren. De zeer geziene (lees: buitengewoon lakse) agent van politie, Uiterloo, die nog nooit iemand op smokkelen heeft betrapt, is kort geleden in Herminadorp aan malaria gestorven. Hij laat een vrouw en zes jonge kinderen achter. Zal Lanti (het gouvernement) goed voor ze zorgen?

Toen meneer Clark stierf, de teruggetrokken, in zichzelf gekeerde Engelsman, die meer dan vijftwintig jaar op de nu door hoorders aangetaste kokosplantage Galibi heeft gewoond, had iedereen verwacht

dat hij zijn stiefzoon goed had bedacht. Meneer Clark was in al die vijftwintig jaar maar één keer naar Engeland teruggeweest. Dat was bij de kroning van Queen Elizabeth. Kort na zijn terugkeer trok hij bij zijn stiefzoon, Wilfred, in. Daar is hij tot zijn dood, vijf jaar later, blijven wonen. Zijn afleiding bestond uit het luisteren naar de BBC uitzendingen van de cricketwedstrijden in Surrey. 's Middags zat hij op de stoep van Wilfreds huis aan de rivier om een luchtje te scheppen en over het water uit te kijken. Ook al zag hij er in zijn kakihemd en dito broek nog zo eenvoudig uit, en al bleven zijn uitgaven tot het hoogst noodzakelijke minimum beperkt, toch werd algemeen aangenomen dat hij puissant rijk moest zijn. Na zijn dood steeg de kredietwaardigheid van Wilfred bij de Chinese winkeliers in het district dan ook tot ongekende hoogte. Tot er een brief van een notaris uit Engeland kwam, waarin stond dat, bij gebreke van een testament, de hele erfenis, bestaande uit de kokos-plantage en een landhuis in de country, naar een verre achterlicht in Surrey was gegaan. Op zijn roerende goederen, een opklapbaar veldbed met klamboe, een radio en een bostrommel vol Indiaans aardewerk en veren van rotshaantjes, maakte de nicht geen aanspraak.

De dood van meneer Clark en nu weer de dood van Uiterloo hadden Anton aan het denken gezet. Wat zou er van Johanna worden als hem iets overkwam? Na veertig jaar delen van lief en leed wilde hij haar een

welverdiende zekerheid verschaffen. Toen hij de kwestie van een huwelijk in de hoofdplaats Albina met de districtsecretaris besprak, dook er een onverwachte hindernis op. Johanna had geen papieren, ze was niet ingeschreven in de registers van de burgerlijke stand, zelfs niet in de doopregisters van de paters.

Ik kreeg een lang verhaal te horen over haar vader, een gouddelver uit Barbados, een vrome Britse onderdaan, die net als Uiterloo, aan de malaria was gestorven. Hij had eerst bovenstrooms, op Benzi bij een mechanisch goudbedrijf gewerkt, waar je hoe hard je ook zwoegde, altijd in het krijt stond van de enige winkel in de verre omtrek, die van het bedrijf. Dat was daar de gulden regel, waar niet onderuit was te komen. Tot hij inzag dat dat geen leven was en besloot als pocknocker (goudzoeker) op een nog eenzamer plaser zijn geluk te beproeven. Johanna moet hier zijn geboren. Haar moeder was een Indiaanse uit Pierrekondre, een klein onaanzienlijk dorp, nauwelijks meer dan een verzameling primitieve hutten. Johanna heeft James, haar vader, niet gekend. Na zijn dood is haar moeder naar haar dorp teruggegaan. Daar is Johanna groot geworden, alleen in uiterlijk verschillend van de andere meisjes. Aan de Franse kant is ze met haar vriendinnen bij de nonnen schoolgegaan. Ze laat me een vooroorlogs schoolboekje zien, waaruit ik kan opmaken wanneer dat ongeveer moet zijn geweest. De ingewikkelde voorgeschiedenis is van haar verkreukelde gezicht niet meer af te lezen. Het drukt

vriendelijkheid, gelatenheid en dienstbaarheid uit en van deze drie wel het meest dienstbaarheid.

Ik beloof Anton dat ik, terug in de stad, ervoor zal zorgen dat de registers van de burgerlijke stand worden aangevuld met de vermoedelijke datum van Johanna's entree in deze wereld. Feestvreugde in het kleine huisje. Anton heeft nog wat cognac achter de hand, Hannapier met het etiket Kawede (koeienkop). Het is een koetsiertje, dat zich laat gelden. Zo vieren we alvast het aanstaande huwelijk van Anton en Johanna in het bosland.

Johanna wil weten of ik getrouwd ben.

'Ja.'

'Kinderen?'

'Ja.'

'Hoeveel?'

'Vier.' Ze vraagt niet verder. Ze gaat er zonder meer vanuit dat er tussen mijn vrouw en mij een even innige, harmonische band bestaat als tussen haar en Anton. Voor haar moet dat iets vanzelfsprekends zijn, man en vrouw, eb en vloed, vette en magere jaren, één en één is niet twee, is geen doodgewone optelsom, is meer dan dat, is drie.

Een paar jaar later stop ik weer bij de landingsplaats van Anton. Het huis en het erf eromheen zien er totaal verwaarloosd uit. De borstrok van Anton zit vol gaten, op een afstand al kun je de kawede ruiken. Johanna is nergens te bekennen, stroop wordt niet

opgediend. Op mijn vraag of het allemaal goed is gekomen met de papieren, zegt Anton dat het huwelijk niet is doorgedaan. Ik kan mijn oren niet geloven, zo het ongerepte geluk ergens te vinden is, had het hier moeten zijn, niet in het oververzadigde Europa, niet in het Amerika van de Yankee-dollar, maar hier, tastbaar en eenvoudig, in een huis dat bijna een hutje is en tussen twee mensen die even oud en vervallen zijn als hun kostgrondje. Ik kijk Anton aan met de vragende ogen van iemand, die het leven nog niet in al zijn finesses doorheeft. Hij beseft dat hij me vanwege de papieren niet in het ongewisse mag laten.

‘Al die bruyabruya, die onrust. Tot tweemaal toe is mijn korjaal in de vallen omgeslagen. De lading is verloren gegaan. Een heel jaar werken voor niets. Eerst was ik er helemaal kapot van. Toen drong het tot me door dat de watramama (de geest van de rivier) niet goed vond wat we aan het doen waren. We mogen de dingen, die zijn, zoals ze zijn, niet op hun kop zetten. De papieren uit de stad hebben haar hoofd op hol gebracht.’

Dat laatste is duidelijk taal, dat kan ik vatten, dat richt zich tegen mij. Nog voordat ik hem onder zijn neus kan wrijven dat wat ik heb gedaan alleen maar in het verlengde ligt van zijn wens naar bestaanszekerheid voor Johanna, vervolgt hij: ‘Sedert die papieren deed pater Willebrands geregeld ons huisje aan. We begonnen ons anders te kleden, schoenen, mevrouw tooide zich met een hoed. Pater keurde smok-

kelen af, de watramama was Afrikaans bijgeloof, was zonde. De kerk verbood dit, verbood dat. Mi de fa mi de, ik ben zoals ik ben, ik kan niet met die soort mode meegaan. Omdat ze niet wou inzien dat we zo niet verder konden gaan, heb ik de papieren, die u haar gezonden heeft, verscheurd en haar naar haar mensen in Pierrekondre teruggestuurd. Al die rommel die we aan de Franse kant hadden gekocht mocht ze meenemen. Meester, doe me een plezier, noem haar naam niet meer, laat het zo, ze is weg.'

Wat ik daartegen in zou kunnen brengen heeft zijn betekenis verloren, is nu evenveel waard als de snippers van Johanna's geboortebewijs. Ik staar over de rivier, het water is door de droogte snel gezakt, de anders onzichtbare rotsen zijn droog komen te liggen. Het is alsof de rivier haar geheimen niet langer voor zich wil houden. Verwijten dringen zich op. Mijn rol als katalysator van al deze reacties staat me opeens heel helder voor ogen. Ik heb door mijn bemoeienis het proces van ontbinding, van het uit elkaar gaan, verhaast. Ik had me er buiten moeten houden, toeschouwer blijven, de dingen moeten laten zoals ze zijn. Wat voor weet heb ik als stadsmens van de ondoorgroondelijke postulaten van de watramama? Ik heb door Anton en Johanna op hun wenken te bedienen een motor op gang gebracht, hun ritme verstoord. Ik had behoren te beseffen dat de apotheose waar ze op afstevenden, niet te rijmen viel met hun natuurlijk, vanzelfsprekend bestaan.

Anton heeft intussen een fles tevoorschijn gehaald en schenkt twee niet al te schone glazen halfvol.

‘Kawede?’

In het huis van Anton mag Johanna's naam niet meer worden genoemd. Ze bestaat eenvoudig niet meer, ze is opgehouden te bestaan, zonder mijn toedoen zou ze nooit echt hebben bestaan. In een opwelling van loyaliteit met de ongeborene schud ik het hoofd.

‘Nee, dank je, liever stroop.’

Net als Pirandello

Bedenk m'n zoon dat alles wat gebeurt
de keur van morgen draagt en wij op onze beurt
het snoer van morgen rijgen. Niets is waar
en wat eens waar was is niet waar gebeurd.

Hugo Pos: Voordat ik afreis,
Nestoriaanse kwatrijnen

Ik vermoed dat het komt doordat ik een zoon heb die op de filmacademie zit en filmscripts aan het schrijven is. Mijn boekenkast getuigt ervan dat ik jarenlang boeken verzameld en ook gelezen heb, veel belletrie, biografieën, kunstboeken, reisbeschrijvingen. En nu ineens is er een ommekeer gekomen, ik lees geen boeken meer, ik verzin ze. Dat wil zeggen ik verzin een plot. En die plot vul ik op met mensen die ik eens heb ontmoet. Mensen te scheppen uit het niets, die helse arbeid - het bijvoeglijk naamwoord zegt het al - laat ik aan God over. Heiligschennis is mij vreemd, ik matig mij zoiets onvergeeflijks niet aan, ik schep niet, ik ben op mijn manier een couturier, ik kleed een stuk of wat etalagepoppen aan die dan op bedrieglijke wijze even tot leven komen. Gelet op het aantal etalagepoppen die ik op mijn dagelijkse wandeling door de stad tegenkom, moeten er talloze mannen en vrouwen zijn die een dergelijk beroep daadwerkelijk uitoefenen. Er valt blijkbaar een goed stuk brood mee te verdienen. Dat doe ik dus niet, ik ben een amateur-couturier, ik zou, als het aankleden van de levenloze poppen tot een kunstvorm zou zijn uitgeroepen, ingedeeld kunnen worden bij de epigonen van zeg maar Kees van Dongen en Jan Sluyters. Met enige kleurschakerin-

gen, schaduwpartijen en strepen geef ik hen de benodigde authenticiteit, ik steek hun ledematen in de door mij gewenste houding, buig hun romp naar links of rechts al naar gelang de uitdrukking die ik hen wens te geven. Wanneer dat gedaan is begin ik met het onzichtbare handwerk, het kneden van de ziel. Vrienden hebben mij verzekerd dat ze, hoe anoniem mijn producten ook mogen zijn, ze juist in dat onzichtbare deel van mijn werk mijn persoonlijke signatuur weten te ontdekken. Met de onzichtbaarheid van de ziel, het dogma van gelovigen en filosofen, loopt het kennelijk nog wel los.

‘Daar heb je Jan,’ roept een voorbijganger.

‘Sprekend Marie,’ zegt een ander.

‘Ze doet me denken aan tante Nel. Heb je die gekend?’

Als ik dat soort uitroepen hoor is mijn dag weer goed. Mijn eindproducten moeten, willen ze goed zijn, dit stadium van herkenbaarheid hebben bereikt. Dat verschaft mij tegelijkertijd de mogelijkheid om elke voor de hand liggende gelijkenis te ontkennen. Precies zoals het op de binnenpagina van sommige boeken te lezen valt: Iedere gelijkenis met nog levende of bestaand hebbende personen is volkomen toevallig.

Achter de ik in het hierna volgende plot gaat, zoals de lezer begrijpen zal, een niet met name te noemen personage, dat ik maar al te goed gekend heb, schuil.

Een paar maanden nadat de oude heer Crokius overleden was vroeg Lucie, zijn weduwe, mij of ik zijn papieren wilde ordenen. Het ging niet om bankafschriften of andere financiële bescheiden, daar had ze, omdat die allemaal keurig bijgehouden waren, geen moeite mee. Waar ze op doelde waren de met de hand geschreven vellen papier die hij in de laden van zijn bureau had bewaard. Ze was bang, zei ze, dat als zij in die papieren zou gaan snuffelen, haar zaken onder ogen zouden komen die ze beter onberoerd kon laten. Wat niet weet wat niet deert, was de stelregel waarmee zij en Jacob een lang en zo te zien schappelijk huwelijksleven hadden weten te volbrengen. Het waren geenszins erotische escapades die mogelijkerwijze aan het licht zouden kunnen komen. Daar was ze allerminst beducht voor, een meer of minder in bijna vijftig jaar huwelijksleven maakte voor haar niet veel meer uit. Ze was de pijscheuten van de jaloezie met de jaren te boven gekomen en was nu daartegen bestand. Van haar kant was alles wat zij eens bedreven had zo zorgvuldig uitgewist dat zij zich nauwelijks meer de emoties die eens in haar gewoed hadden goed kon voorstellen. Als zij daar nog wel eens aan terugdacht dan was dat op een wijze die je eerder als abstract dan figuratief zou kunnen betitelen. Wat was er dan dat haar ertoe bracht om mijn hulp in te roepen? School daar iets achter dat ze niet openlijk wou uitspreken of was het enkel een blijk van vertrouwen dat ze in mij stelde? Ik kende haar lang en

goed genoeg om haar dat ronduit te vragen.

Ze keek me aan, wilde er eerst niet op ingaan, toen zei ze: 'Misschien dat er tussen die papieren iets te vinden is dat alleen een professionele blik kan bespeuren. Jij bent toch niet voor niets jarenlang advocaat geweest. Wat mij nog altijd bezighoudt is de tegenstrijdigheid in Jacobs denken, doen en laten. Ik kan je daar genoeg voorbeelden van geven. Zei hij bijvoorbeeld dat hij geen rooie cent aan het Rode Kruis wilde geven omdat ze er een zootje van maakten, dan kon ik er zeker van zijn dat hij een paar dagen later honderd gulden aan datzelfde Rode Kruis had overgemaakt. Zo is het van het begin af aan geweest. Kort nadat onze verloving verbroken was en hij besloten had dat het beter was om elkaar niet meer te zien lag er een brief van hem voor mijn deur met een aanzoek. Ik zou het met de beste wil van de wereld geen ordinaire wispelturigheid willen noemen, daar was Jacob te fijn besnaard voor. Maar wat het was weet ik tot op de dag van vandaag niet. Hij was een bovenste beste man die geen domme dingen in zijn leven heeft uitgehaald, geen politieke onbenullen heeft nagelopen, zich niet door dwaze esoterische ideeën heeft laten meeslepen. In zijn werk heeft hij die vreemde neiging van hem weten te onderdrukken. Een man uit één stuk noemde de secretaris-generaal hem op zijn afscheidsreceptie. Jij bent een van zijn oudste vrienden, nog uit de studententijd, maar ik weet niet of jij van deze raadselachtige onevenwichtigheid, die

hij voor de buitenwacht verborgen heeft weten te houden, op de hoogte bent. Misschien, heel misschien dat de sleutel tot het raadsel van zijn persoonlijkheid in zijn papieren ligt verborgen. Jacob was geen begenadigd briefschrijver, hij maakte zich met een Jantje van Leiden ervan af. Tacitus, zei hij altijd, hoe hij daar bij kwam mag Joost weten, had ook niet veel zinnen nodig om de geschiedenis van het Romeinse Rijk te beschrijven.'

Ik moet eerlijk bekennen dat het me spijt dat ik op haar verzoek ben ingegaan. Maar ja, ik kon het haar ook niet weigeren, er was, ook al was het alweer tientallen jaren geleden, iets tussen ons geweest, laat ons zeggen een vuur, waarvan de herinnering nog heel zachtjes nasmeulde. De jaren en de hartstochten waren verstreken, er werd tussen ons daar nooit meer over gesproken, niets, zelfs geen gebaar, duidde er meer op. Toch leek het me, nu ze dit beroep op me deed, alsof zij daarop zinspeelde, ik was de uitgelezen persoon die een geheim voor haar moest ontsluiten.

Tussen de paperassen die niets om het lijf hadden vond ik twee gesloten enveloppen. De een droeg op de plaats van de adressering de datum 2-11-1951, de ander 2-11-1991, twee november, dat was toch, ja, ik weet dat nog heel goed, de sterfdag van hun zoontje toen die nog maar drie maanden oud was. Meer dan veertig jaar waren sindsdien verstreken en nog altijd was Jacob daar blijkbaar nog niet overheen. Een dichtregel van Brodsky schoot mij te binnen *Everything*

has its limits, including sorrow. Een regel die ik niet zo lang geleden met instemming las en me deed denken aan het aloude *De tijd heelt alle wonden*. Het liefst had ik de beide enveloppen gesloten gelaten, ik hoefde toch niet te gaan speuren in andermans privé droefenis, ook al betrof het nog zo'n goede vriend. Maar het feit dat hij de twee enveloppen dicht had gemaakt, terwijl al zijn andere papieren open en bloot in de la lagen, deed me vermoeden dat die enveloppen iets meer bevatten dan alledaagse aantekeningen. Tot nog toe had ik in zijn papieren niets gevonden wat op de tweeslachtigheid in zijn karakter, waar zijn vrouw op doelde, wees. Hun huwelijk was na de dood van Rudi, het jongetje, kinderloos gebleven. Jacob heeft tegenover mij, zelf een verstokte vrijgezel, nooit daarop gezinspeeld en ik heb hem vanzelfsprekend nooit daarnaar gevraagd. Had het kinderloos blijven van het huwelijk voor mij een aanwijzing moeten zijn dat achter de vlekkeloze schijn zich iets sinisters verborg? Blijkbaar miste ik als vrijgezel de daartoe benodigde voelhorens. Ik wist uiteraard dat hun zoontje op tragische wijze was gestorven: wiegendood. Nu las ik in Jacobs handschrift, dat ik zo goed kende, de meest rampzalige zelfbeschuldiging die ik me kon voorstellen.

Onze kleine allerliefste Rudi is niet in zijn bedje gestikt, ik heb een kussen op zijn gezichtje gedrukt, gewacht tot het zover was en heb hem toen op zijn

buikje gelegd. Rudi was niet van mij. Van wie weet ik niet. Ik zal het Lucie niet vragen. Ik breng dat niet op.

Veertig jaar later staat er in de andere enveloppe in dat zelfde handschrift, dat intussen wat bibberig is geworden, te lezen:

Ik heb jaren in de waan geleefd dat ik het kleine mannetje heb gedood. Een blinde jaloezie dreef mij ertoe om te wensen dat het jongetje dood zou gaan, niet zou opgroeien, om me te blijven confronteren met iets dat ik niet verdragen kan. Toen Rudi dood gevonden werd in het bedje was ik er zeker van dat ik hem, door de kracht van mijn verlangen dat hij niet zou opgroeien, heb gedood. Omdat ik daaraan een praktische uitwerking moest geven is dat idee van het kussen bij me opgekomen. Het houdt me nog altijd bezig, soms weet ik het zelf niet meer. Misschien, ja zelfs heel waarschijnlijk, berustte mijn vermoeden op niets. Rudi, mijn zoon...

Genoeg, meer hoef ik niet te weten. Jacob is een van mijn beste vrienden geweest. En Lucie? Het is waar dat we eens, hoe lang is dat alweer geleden, hevig verliefd op elkaar zijn geweest. We leden er beiden onder, we mochten het Jacob niet aandoen en toch. Ja, we hebben elkaar een paar keer hartstochtelijk bezeten. Ik had er bewondering voor hoe Lucie met de weinige manoeuvreerruimte die haar geboden werd

toch nog gelegenheid vond voor onze heimelijke ontmoetingen. Doordat die meestal in de ochtenduren plaatsvonden, een tijdstip dat normaliter in verband gebracht wordt met andere dan erotische bezigheden, vielen ze niemand op. Hoe het gekomen is dat het verzadigingspunt al snel werd bereikt kan ik zelfs bij benadering niet meer vaststellen, wel weet ik nog goed dat Lucie steeds vaker te laat op wat wij het ochtendappel plachten te noemen kwam. Nu ik erover nadenk komt het me voor dat wij beiden min of meer tegelijkertijd begonnen in te zien dat wij zo niet door konden gaan zonder daar de consequenties die wij niet aandurfdan aan te verbinden. Toen Rudi geboren werd hebben we beiden geweten dat het even zo goed ons kind kon zijn. De kale baby met het blozende gerimpelde oudemannengezichtje leek niet in het minst op mij of op Jacob. Een echte Van Oudekerk - dat was de moeders familienaam - vonden alle vrouwelijke kennissen die zich over het bedje bogen. Lucie en ik gingen ervan uit dat onze passie, die inmiddels bekoeld was en tot een hechte vriendschap was getransformeerd, voor Jacob verborgen was gebleven. Een buitenstaander die niet beter wist had ons gemakkelijk voor broer en zus kunnen houden. Er was dat vertrouwelijke maar niet al te intieme in onze omgang, het bijwijlen plagerige ook dat nog uit onze jonge jaren stamde. Niets duidde erop dat Jacob enige argwaan was gaan koesteren, hij leefde vol trots en spanning de zwangerschap van Lucie mee. Lucie zei dat

hij genoot van het zwellen van haar buik en borsten. Tegenover mij is hij zich nooit anders gaan gedragen. Hoe is dan die zelfbeschuldiging van 2 januari 1951 te verklaren? En is de waarheid na veertig jaar meer of minder waar? Of doet het er na zoveel jaar niet meer toe wat de waarheid is. Voor iemand als Max Nord, kenner van Pirandello, wiens *Wat is de waarheid?* in al zijn stukken doorklinkt, is het antwoord wel zo eenvoudig: De waarheid kent allerlei lagen.

Lucie had het mij niet moeten vragen om in de papieren van haar man te gaan snuffelen. Wie beter dan zij kon toch weten wat er allemaal na de dood van Rudi door Jacob heen is gegaan. Zij heeft mooi praten. Haar zoontje was het in ieder geval. Maar van Jacob, van mij? Jacob had toch niet kunnen bevroeden dat Lucie juist mij zou vragen om zijn losse papieren te gaan beredderen. Of had hij daar een voorgevoel van en heeft hij op deze subtiele manier revanche willen nemen? Ik heb geen kinderen. Zo ik er een had gehad, dan was het deze Rudi geweest, die, als hij was blijven leven, nu negenendertig jaar zou zijn geweest, getrouwd, een carrière, een gezin. Jacob, jongen, wat heb je gedaan, wat heb je aangericht? Rudi, onze zoon, van ons drieën, is er niet meer. Door jouw toedoen? Wij zullen het nooit te weten komen. Wat doet het er voor jou eigenlijk nog toe? Maar voor mij? Meer dan veertig jaar na dato rouw ik voor het eerst om de dood van mijn zoon.

‘Nou, en?’

Aan de toon van de stem, aan de blik waarmee ze mij dan aankijkt begrijp ik meteen dat ze intuïtief heeft aangevoeld wat er in die gesloten enveloppen moet hebben gestaan. En als drittelinge heeft ze mij de taak opgelegd om de rol van de boodschapper in de klassieke tragedie te vervullen. Ze wacht op de uitslag van mijn onderzoek. Er parelt geen zweet op mijn voorhoofd. Jacob worstelde met de waarheid, zijn ja en nee, zijn schuldig en onschuldig, lagen in elkaars verlengde, hieven elkaar op, nu is het mijn beurt.

‘Heb je iets gevonden?’ vraagt Lucie als ik blijf zwijgen.

‘Ja en nee,’ zeg ik, ‘hij worstelde met de waarheid. Net als Pirandello, net als wij.’

Vorbij Confucius

Daarbij deinst hij er niet voor terug soms in plaats van één twee antwoorden te vinden, die met elkaar in strijd zijn.

Martin Buber: Sluitsteen
Over Leo Sjestow

Charles Brokaar had zich in het begin van de jaren dertig in Leiden aan de Morssingel als repetitor strafrecht gevestigd. Hij had zich al gauw onder de studenten, wier ouders het betalen konden en die te beroerd waren om 's morgens al om tien uur naar college te gaan, een zekere reputatie verworven. De meesten van hen, leergierig of niet, behaalden, de een wat sneller dan de ander, de verlangde meesterstitel. De meesten, want er waren er ook een paar bij, bij wie het ondanks extra inpompen niet wilde lukken. Een ervan was Sybille Conradie, geboren op 28 november 1913 op de koffieplantage Nijd en Spijt, waarvan de naam alleen al in de richting van een dreigend débâcle wees. Niet dat het meisje Sybille daar iets van merkte, ze was even zorgenvrij en gelukkig in Suriname als Jane Rhys destijds op het eiland Dominica moet zijn geweest. Op haar veertiende jaar werd ze door haar ouders, aangezien daar toen nog geen middelbare scholen waren, naar Holland gezonden en in de kost bij een lerarengezin in Den Helder geplaatst, de man Latijn, de vrouw wiskunde. Haar schooltijd op het gymnasium moet zonder moeilijkheden zijn verlopen, ze is niet blijven zitten en haalde op haar negentiende jaar het eindexamen. Ze had voorzover ik weet geen vriend-

je, al ging ze wel eens met een adelborst uit, die haar altijd 's avonds keurig op tijd bij het lerarengesin weer afzette. Toen ze in Leiden aankwam werd ze lid van de V.V.S.L. (de Vereniging van Vrouwelijke Leidse Studenten) - het debâcle van Nijid en Spijt liet nog op zich wachten - en zong tijdens de ontgroening vol overgave 'on a tant d'amour au Rapenbourg', zonder het voornemen te koesteren daar zelf veel aan te gaan doen.

In de laatste week van de groentijd werd ze samen met de andere meisjesstudenten door een goed op zijn woorden lettende arts seksueel voorgelicht, geen onnodige luxe, want ze bleek, hoewel als gymnasiaste bekend met de erotische escapades van Zeus, niet op de hoogte van de hoognodige details. De studenten toneelvereniging waar ze zich bij aansloot bracht jammer genoeg maar één voorstelling per jaar uit. Het lag niet aan haar dat ze niet opviel, de piepkleine rollen die ze te vervullen kreeg, stonden meestal niet eens apart in het programma vermeld. Ze was kortom een keurig meisje, over wie niets bijzonders te vertellen viel, en het liet zich aanzien dat ze haar rechtenstudie binnen vier of vijf jaar zou afmaken. Ze had haar kandidaats in haar tweede jaar gehaald en was nu hard op weg naar het doctoraal. Het burgerlijk recht, het handelsrecht, het staatsrecht, leverden geen struikelblokken op, maar tegen het strafrecht koesterde ze een onverklaarbare aversie. Om daaraan het hoofd te kunnen bieden riep ze de hulp in van een repetitor, de

voornoemde heer Brokaar, die nog net een gaatje in zijn drukke rooster zag zitten: donderdagavond van tien tot elf. Dat was wel wat laat, maar het kon niet anders. Van Iterson, de andere welbekende repetitor strafrecht, was wegens ziekte voor langere tijd niet bereikbaar en zijn studenten hadden bij Charles onderkomen gevonden. Veel ruimte om haar in te passen was er dus niet.

Was ze nog maagd? Ik zou het u niet kunnen vertellen. Het is een misvatting dat een schrijver van korte verhalen alle intieme bijzonderheden van de personages die zijn verhalen bevolken zou kennen. Daarvoor is een ontmoeting met hen veel te kortstondig wel hebben ze een blijvende indruk op hem gemaakt en daarvan maakt hij gewag. Alleen van een romanschrijver mag je iets alomvattends verwachten in de geest van Henry James: 'The extension of life, which is de novel's greatest gift.'

Als gymnasiaste had ze de op avontuur beluste blikken van adelborsten weten te trotseren - op die van de matrozen lette ze niet eens - en zelfs op dansles had ze de min of meer toevallige beroering van de edele delen tot een minimum weten te beperken. En in Leiden, in de zomer als ze voor het doen van boodschappen door de Breestraat moest gaan, deed ze dat met opgeheven hoofd zonder ook maar de geringste aandacht te schenken aan de rumoerige corpsstudenten op de stoep van de sociëteit Minerva.

Wat dan kan haar aversie tegen het strafrecht hebben opgewekt? Waren het de voor het strafrecht essentiële begrippen van opzet en schuld die ze door elkaar haspelde, waardoor het ene niet meer van het andere te onderscheiden was en je met dat fijnmazige geordende stelsel als het ware de vloer kon gaan dweilen? En als dat zo was, dan drong de vraag zich naar voren, waardoor dat zo was gekomen. Charles kon zich uit zijn praktijk geen enkel geval herinneren dat op het hare leek. Strafrecht, dat was toch zoiets als schuld en boete, dat was toch voer voor iedereen, dat lag op de voorpagina's van de kranten dagelijks breed uitgespreid. Hij had domoren, sufferds, halve analfabeten, de beginselen van het strafrecht in het hoofd weten te stampen, waarom wilde het bij haar niet lukken? In de late avond na elven, als het lesuur achter de rug was, nodigde hij haar uit om nog even na te blijven. Dat was niets bijzonders, dat deed hij wel meer als hij, voor het naar bed gaan, eerst nog wat wilde relaxen. Sybille zocht daar ook niets achter, elf uur is voor een studente ook geen ongewone tijd om onder het genot van een glas wijn in een geanimeerd gesprek met een heer te geraken.

Tot dusver heb ik, de schrijver, mijn aandacht voornamelijk op Sybille gericht. Maar hoe zit het met Charles? Hij is toch ook een mens van vlees en bloed. Hij maakt, dat weten we al, lange dagen - waarom? -, hij moet zegt men het uitgebreide gezin van zijn broer onderhouden met wie iets waarover niet wordt ge-

sproken is misgegaan. Hij leeft niet, zo heet dat, hij wordt geleefd. Het wetboek van strafrecht kent alle verleidingen waaraan de mens is blootgesteld, het is een opsomming die het oude testament, dat op dit gebied toch ook niet voor de poes is, doet verbleken. Charles, zo lijkt het wel, doet er niet aan mee.

Daar zitten ze dan tegenover elkaar, ongedwongen, ontspannen en niettemin vreemden voor elkaar met een levensgroot raadsel tussen hen in. Zij kan aan kleinigheden merken dat hij geen vrouw heeft, die het een en ander voor hem beredert, hij kan niet uitmaken of ze een vaste vriend heeft of niet. Hij vertelt om het ijs te breken een onwaarschijnlijke anekdote van een man die van meeneed door het Hof werd vrijgesproken, omdat hij kon aantonen dat hij bij het afleggen van de eed weliswaar zijn twee vingers omhoog had gestoken, maar daarbij in plaats van zo waarlijk helpe mij God almachtig, God onmachtig had gezegd. Het valt hem op dat Sybille dit niet als een flauwe grap beschouwt, maar daar ernstig op ingaat. Dat brengt hem op het idee dat zij een tegen het normenstelsel van het strafrecht gekeerde natuur heeft. Waarom dat zo is, waarom deze keurige aantrekkelijke jonge vrouw deze geaardheid bezit weet hij niet, hij wil proberen daarachter te komen. Het komt zijn professionele eer te na als hij er niet in zou slagen haar door de tentamens strafrecht en strafvordering te loodsen. De week daarop laat hij het gebruikelijk dictaat rusten en gooit het over een andere boeg.

‘Zelfmoord. Is dat moord?’

‘Ja,’ zegt Sybille, ‘de voorbedachte rade gaat eraan vooraf.’

‘Als een huisvrouw bij het bereiden van de maaltijd zich een flinke jaap in de vinger geeft, is dat mishandeling?’

‘Ja,’ zegt Sybille, ‘uit het feit dat ze een scherp mes hanteert is de opzet af te leiden.’

‘Als Piet een brief verkeerd adresseert, die na een week weer terugkrijgt en dan uilskuiken uitroept, is dat een belediging?’

‘Ja,’ zegt Sybille. ‘zijn goede naam wordt er door aangetast.’

‘Als Martha naar de biecht gaat en, om haar zonden af te dekken, een paar onschuldige vergrijpen opgeeft, is dat oplichting?’

‘Ja,’ zegt Sybille, ‘door een samenweefsel van verdichtels verkrijgt ze absolutie van de pastoor.’

Het is duidelijk, maakt Charles hieruit op, dat er iets met haar aan de hand is. Haar denken is strikt logisch, het klopt alleen niet met ons denkschema.

Indien er zoiets als een strafrecht voor dieren zou zijn, had Sybille gezegd, dan zou dat toch heel anders hebben geluid dan de onze. En hoeveel wetboeken hadden er dan niet moeten zijn, voor honden en katten, voor olifanten en hazen, voor slangen en schildpadden, het is gewoon niet te bevatten. En zo doorredenerend was ze op het idee van een veelomvattend strafrecht gekomen, een voor de arbeiders en een voor

de kapitalisten, een voor de asielzoekers en een voor de steuntrekkers. Charles hoorde haar geduldig aan, in de kamer waar hij les gaf werden deze theorieën, die hij als een soort blasfemie beschouwde, niet eerder gehoord. Hij besloot het over een andere boeg te gooien.

‘Als ik je vraag je uit te kleden, is dat een kuis voorstel?’

‘Ja,’ zegt Sybille, ‘Het is kuis omdat je het vraagt.’

‘En als ik het niet vraag?’

Even denkt ze na alvorens te antwoorden. ‘Dan is het toch kuis, omdat jij je beheerst en niet doet wat je graag zou willen.’

Toen Charles doorhad dat zijn gedrag vanuit die gezichtshoek onvoorwaardelijk als kuis zou worden bestempeld liet hij er geen gras over groeien en zo begon een verhouding die ze als twee juridisch geschoolden een verbintenis noemden en slechts met wederzijds goedvinden kon worden ontbonden. Uit wat ze hem over haar jeugd op de plantage en de daarop gevolgde jaren in Den Helder vertelde maakte hij op dat haar uiterlijk zo geslaagde aanpassingsproces een paar hiaten vertoonde. Vanachter die kleine scheuren borrelde een tegendraads verzet op dat als het ware de voet dwarszette tegen de gevestigde patronen en denkwijzen van de maatschappij. Het was een verinnerlijkt proces, dat zich niet uitte door opvallend gedrag. Gedurende deze verbintenisperiode begon zich geleidelijk een verandering in Charles te

voltrekken. Niet dat hij daar zelf op bedacht was, het waren tekenen van buiten die daarop wezen. In de succesvolle reeks repetenten die slaagden voor het strafrechtentamen kwamen er - alsof het een ijslaag boven de Singel betrof - diepe scheuren. De scheuren werden wakken en onder de studenten deed het gerucht de ronde dat aan de onfeilbaarheid van Charles een eind was gekomen. Vooral op het leerstuk van de strafbare poging, een geliefd onderwerp van de examiner, professor Betlem, strandde de een na de ander van zijn studenten. Ze werden voor drie, vier of zelfs voor zes maanden afgewezen, wat neerkwam op een aanzegging dat de betrokkene er beter aan deed om niet meer terug te komen.

De stroom studenten verplaatste zich, wat te voorzien was, van de Morssingel naar het Rapenburg, waar de inmiddels herstelde repetitor Van Iterson woonde. Het drong niet tot hem door dat de avondlijke gesprekken met Sybille - altijd na elf, ook toen er geen reden meer was om dat uur aan te houden - een nieuwe wending, een andere kleur aan zijn denken waren gaan geven. Wat hij tot nog toe routinematig aan zijn studenten placht over te brengen had zijn denken nauwelijks beroerd, het was niet anders dan wat, om een afgezaagd beeld te gebruiken, een metselaar doet, die, als het handwerk hem vertrouwd is geworden, de stenen zonder er acht op te slaan op de juiste wijze weet samen te voegen. Sybille had daar verandering in aangebracht, strafrecht, godsdienst en

seks waren opnieuw ter discussie, waren weer duizenden jaren oud, van vóór Christus, vóór Confucius, vóór Chamoerabi. Toen ook de laatste studenten met een beleefd smoesje waren afgedropen bleef alleen Sybille over. Wanhopig en ten einde raad stelde hij haar een gemeenschappelijke zelfmoord voor, hij zag over het hoofd dat voor haar zelfmoord gelijk stond aan moord en dat daar levenslang op stond. 'We moeten dat niet doen,' zei ze, 'het is ook nergens voor nodig.' En uit wat zij daaraan toevoegde blijkt wel dat ze niettegenstaande haar aversie tegen het strafrecht, met beide benen op de grond stond: 'Wat zou je denken van omschakelen?'

Charles liet zich inschrijven als advocaat. Al gauw behoorde hij met zijn scherpe geest die losschoot na het jarenlang herhalen van een en hetzelfde monotone lesje tot de meest succesvolle strafpleiters. Hij was niet langer de papegaai die nabauwde wat zijn voorgangers hem hadden voorgekauwd, nee, hij gaf aan het strafrecht een telkens wisselende nieuwe dimensie, waarmee de wetgever straks rekening moest houden. Onder zijn cliëntèle bevonden zich niet zozeer de doorsnee met geld ritselende criminelen, maar mensen van onze soort met goed afgedekte beleggingen op de Nederlandse Antillen, de Bahama's, de Seychellen. Je kon je met hen in het Hilton vertonen, ze tipten niet buitensporig, sloegen de serveerster niet op de billen, lieten niet meteen *De Telegraaf* aanrukken. Hoe hard de officieren van justitie zich ook opstelden,

telkens wist hij in de meest uitgekende dagvaarding een hiaat te vinden, dat de hele zaak aan het wankelen bracht. Kon hij zich vroeger op tal van geslaagde strafrechtexamens en tentamens van zijn repetenten beroemen, nu groeide het aantal vrijspraken, ontslag van rechtsvervolging en niet ontvankelijkverklaring van het O.M. niet eens meegerekend, tot een niet onaanzienlijke stapel.

Soms, na het winnen van een ingewikkelde zaak, betrapte hij zich erop dat hij aan de normen van het strafrecht een uitleg had gegeven die meer strookte met de abacadabra-logica van Sybille, dan met hetgeen hij zijn repetenten had trachten bij te brengen. Hij voelde zich op zulke ogenblikken meer een kunstenaar dan een juridisch vakman, hij koesterde het creatieve moment, als hij weer eens de officier van justitie onderuit had gehaald, als een zeldzaam, kostbaar goed. Er zou eigenlijk iemand als Daumier in de rechtszaal moeten zijn om hem op zo'n moment uit te beelden, te vereeuwigen. Homo ludens was het epitheton dat hij voor zichzelf had bedacht, de losheid, het ongebondene waarmee je alle kanten uitkon en niet het stramme, stokstijve van het wetboek waren voor hem het kenmerk van het ware geworden.

De prijs die hij voor deze verandering in denken en doen heeft moeten betalen was niet gering. Sybille kwam niet langer donderdagavond stipt om tien uur bij hem voor het nemen van kuise lessen. Ze had ze ook niet meer nodig. De wet van de communicerende

vaten had zich ook bij haar doen kennen. Met terzijdestelling van haar vrije, natuurlijke respons had ze oog gekregen voor de ordenende sanctiebeluste regelgeving van de maatschappij. Dit werd nog in heviger mate versterkt toen ze tijdens een haar verlammeende ziekte boeken over het oude China was gaan lezen. In de leer van Confucius met zijn strak gereguleerde stramien van de rituelen en het scheppen van orde in een wanordelijke wereld vond ze meer steun voor de wilskracht die ze moest opbrengen om tot volledig herstel te geraken dan in het natuurlijk vloeiende alles in zijn vrije loop laten van Laozi (Lao Tse). De bekoring die van de abstracte principes van Laozi uitging moest het in de harde leerschool van het ziekenhuis afleggen tegen de doelgerichtheid van Confucius met zijn strikte regels voor het juiste gedrag, etiquette en ceremonieel, kortom het hele levenspatroon.

Het zal wel niemand verbazen dat ze kort na haar beterschap met goed gevolg het doctoraal examen aflegde. Het strafrecht was niet langer een sta in de weg. Eenmaal terug in het volle leven kon ze geen begrip meer opbrengen voor de ommekeer in Charles' leef- en gedachtenwereld, alhoewel ze die, dat moest ze toegeven, zelf op gang had gebracht. Als hij met zijn voor haar nieuwe uitbundige enthousiasme op haar afkwam deed ze als het ware een stap terug. Zij kon aan zijn pas ontwaakte hartstocht niet voldoen. Wilde dat ook niet, het sprak haar niet aan, raakte haar niet, maakte bij haar niets los. De relatie begon

te verzanden en toen ze dat inzagen begrepen ze dat ze aan hun verbintenis met wederzijds goedvinden een eind moesten maken. Hij had haar weliswaar een baan aangeboden op zijn goedlopende advocatenkantoor, maar was opgelucht, al zou hij dat voor geen geld ter wereld hebben willen bekennen, toen zij het aanbod zonder bedenken had afgeslagen.

‘Wat ga je nu doen?’ Het was Charles die, meer om haar bekommerd dan hij wilde toegeven, dat vroeg.

‘Chinees, ik ga Chinees studeren. Ik heb een beurs aangevraagd en wonder boven wonder gekregen ook.’

Je lijkt wel gek, had hij willen zeggen, maar hij hield zich in.

Onbekendheid met de Chinese taal, een gebrek dat ik deel met Klabund, Hans Bethge en Slauerhoff, heeft me doen afzien van een poging om de verdere bijzonder interessante levensloop van deze wilskrachtige intellectuele vrouw, die jarenlang een professoraat aan de universiteit van Taipei heeft vervuld, te beschrijven. Ze is zo'n twaalf jaar geleden gestorven en met veel eerbetoon in Taiwan, dat een waar vaderland voor haar geworden was, ter aarde besteld. Een biografie aan de hand van eminente sinologen als Kristofer Schipper en Jonathan Spence zou zeker op haar plaats zijn.

Ik heb Charles ettelijke jaren na haar dood op de sociëteit Amicitia aan de Stationsweg in Leiden ont-

moet. We kwamen, hoe kan het ook anders, over de goede oude tijd te spreken. Charles mag dan wel een jaar of tien ouder zijn dan ik, we hadden genoeg gemeenschappelijke kennissen over wie wij het urenlang konden hebben. Ook Sybille kwam ter sprake en dat is minder verwonderlijk dan het lijkt, omdat zij en ik samen op de collegebanken hadden gezeten, samen hadden toneelgespeeld en bij dezelfde repetitor strafrecht - deze Charles Brokaar - waren verzeild. Het viel me op dat Charles niet van het onderwerp, Sybille, kon afstappen en ik liet hem maar begaan. Herinneringen zijn kostbaar, dat weet ik wel, juist omdat ze er straks niet meer zullen zijn. 'Ik ben nooit van m'n leven in Taiwan geweest,' zei Charles opeens, iets wat hij me niet behoefde te vertellen, want zijn levensloop had zich, zoveel had ik uit zijn verhaal begrepen, beperkt tot het traject Leiden-Den Haag met een jaarlijks uitstapje naar Parijs, om 'lucht te happen'. Ik daarentegen heb na mijn studie in allerlei min of meer lucratieve beroepen de halve wereld rondgezworven, met uitzondering van Taiwan dan, en was blij om mijn oude dag in een vertrouwde omgeving te kunnen slijten.

Charles, nog altijd goed bij de tijd, had Amicitia tot zijn vaste pleisterplaats gemaakt en hij zei grappenderwijs dat als deze sociëteit opgedoekt mocht worden het ook met hem gauw gedaan zou zijn. 'Schrijf jij nog van die rijmpjes?' Hij wist warempel nog dat ik vroeger in het studentenweekblad *Virtus* menig vers

had geschreven en in één daarvan in navolging van Catullus, de schoonheid van de (voor mij) onbereikbare Sybille had bezongen en bejammerd. Nee, loog ik, ik doe er niets meer aan. Ik vond het niet nodig om hem te vertellen dat tijdens mijn omzwervingen in de wereld de door mij tot onbereikbare godin verheven Sybille was vervangen door allerhande weliswaar sterfelijke doch handzamere godinnen. Charles nam de ontkenning van mijn poëtische aandrift voor zoete koek aan, zijn gedachten dwaalden af, een bedenkelijk teken, naar ongeziene verten. 'Ik ben er nooit toe gekomen,' zei hij, 'ik had een vliegtuig moeten nemen en naar Taiwan gaan, ik heb er wel eens over gedacht, maar het is er nooit van gekomen. Een vorm van inertie, lafheid in zekere zin.'

'Of onzekerheid,' zei ik.

'Hoezo, onzekerheid?'

'Ik dacht dat je zo net op de ongenaakbaarheid van Sybille zinspeelde.'

Het is best mogelijk dat ik met deze onschuldige opmerking iets in Charles heb losgemaakt. 'Het is alweer een poos geleden,' zei hij, zonder op mijn opmerking in te gaan, 'dat ik op een middag in de bibliotheek van het Vredespaleis, waar ik iets moest opzoeken, een Chinese meneer tegen het lijf ben gelopen, die jarenlang in Taiwan haar secretaris is geweest. Hij sprak vol eerbied over haar, maar liet wel doorschemeren dat ze op oudere leeftijd wat eigenzinnige trekken was gaan vertonen die hij niet thuis kon

brengen. “Geeft u me daar een voorbeeld van,” vroeg ik hem. “Ach,” zei hij, “het heeft eigenlijk niet veel te betekenen. Ze wilde bijvoorbeeld dat ik, omdat ze reumatisch was geworden en er niet zo goed meer bij kon, de nagels van haar tenen knipte. Ik had daar geen bezwaar tegen, waarom zou ik, wij Chinezen zijn elkaar bij dit soort bezigheden graag behulpzaam. Ik had alleen niet door waarom dat altijd op een vaste weekavond en op een vastgesteld uur moest gebeuren.” “Weet u nog welke avond dat was,” vroeg ik hem. De man moet gedacht hebben dat wij, westerlingen, een weinig verfijnde cultuur bezitten dat we zulke impertinente vragen durven stellen, maar hij liet me niets daarvan merken en antwoordde me doodbedoord: “Ja, dat herinner ik mij nog heel goed, elke donderdagavond tussen tien en elf.” Er speelde een gelukkig lachje om Charles' mond toen hij me dit verhaal, dat ik u niet onthouden mag, vertelde.

In navolging van oom Nol

Artikel 321 Wetboek van Strafrecht

Hij die opzettelijk enig goed dat geheel of ten dele aan een ander toebehoort en dat hij anders dan door misdrijf onder zich heeft, wederrechtelijk zich toeëigent, wordt, als schuldig aan verduistering gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren.

Artikel 416 Wetboek van Strafrecht

Hij die opzettelijk enig door misdrijf verkregen voorwerp koopt, inruilt, in pand neemt, als geschenk aanneemt... wordt als schuldig aan heling gestraft met gevangenisstraf van ten hoogste drie jaren.

Hoe oom Nol het predikaat en de status van oom heeft verworven weet ik niet. Ik, Delano Anthonius Op de Laat, moet ervan uitgaan dat hij in mijn kindertijd jarenlang een huisvriend, althans een goede bekende van mijn ouders, althans van mijn vader (mijn moeder had een meer teruggetrokken natuur) is geweest, waardoor de aanspreektitel oom voor de hand moet hebben gelegen. Ik had hem, nadat ik was gaan studeren, zoals het in het leven vaker toegaat, uit het oog verloren en ook in mijn herinnering dook zijn beeld hoogst zelden meer op. Andere figuren hadden hem van het tweede plan, waar hij thuis hoorde, naar de achtergrond gedrongen en het gebeurde vrijwel nooit dat ik in gezelschap zijn naam hoorde noemen. Om eerlijk te bekennen, ik wist niet eens of oom Nol nog tot het land van de levenden behoorde. Tot ik hem vele jaren later op een Aziatische veiling bij Paul Brandt in Amsterdam tegenkwam. Ik was erheen gegaan om op een rolschildering van Shiba Kokan te bieden. Shiba Kokan staat in de kunstgeschiedenis al of niet ten onrechte bekend als een schilder die zowel een meester-vervalser is als een kunstenaar van uitzonderlijke klasse, en ik had het prikkelende gevoel dat ik vanwege die dubieuze reputatie misschien voor

een prikje de hand op de rolschildering zou kunnen leggen.

Wie schetst mijn verbazing - ik geef toe dat dit clichématig klinkt - toen een magere oudere heer, om zo te zien dik in de zeventig, op dezelfde schildering begon te bieden. Ik kon - en ook dat klinkt ongeloofwaardig - mijn ogen niet geloven toen ik in dat grijze kopje, dat me aan dat van een capucijneraap deed denken, met die grote uitstekende oren en de diepliggende ogen, waaraan de omlijsting van de wenkbrauwen vrijwel ontbrak, oom Nol ontwaarde. Dat hij het was stond bij mij bij de eerste aanblik al vast. Of hij mij zou herkennen was nog maar de vraag. Er moeten zeker veertig jaren verstreken zijn sedert wij elkaar voor het laatst gezien hadden en van mijn eens welige haardos, om het daar maar bij te houden, was niet veel meer over. Ik moet, al kan ik het mij nauwelijks meer voorstellen, omdat dit tegen mijn van mijn moeder geërfde gereserveerde natuur ingaat, bij de ontdekking van de uit het zicht geraakte oom Nol, hebben uitgeroepen: 'Oom Nol, weet je nog wie ik ben?'

Toch schijnt het zo en niet anders te zijn toegegaan. De veilingmeester, met zijn hamer al in de hand, keek bestraffend naar me, want zoiets doe je niet in een veilingzaal, waar een verwachtingsvolle sfeer pleegt te heersen, enigszins vergelijkbaar met die in een kerk, met dit verschil natuurlijk, dat gebeden (strekking om een begeerd voorwerp onder de door het veilinghuis geschatte prijs in de wacht te slepen) hier

binnen een enkele minuut al of niet verhoord worden. Wat er ook van zij, oom Nol, van zijn stuk gebracht door mijn ingrijpen, hoewel dat door mij zeker niet als zodanig was bedoeld, verzuimde zijn hand omhoog te steken, waarna de veilingmeester, nu er na mij niet meer geboden werd, - eenmaal, andermaal, niemand meer - zijn hamer deed neerkomen en de Shiba Kokan-schildering aan mij toewees. (Met het verdere verloop van het verhaal heeft dit niets uitstaande, maar volledigheidshalve vermeld ik alleen dat de aanschaf van het werk van deze meester-vervalser een miskoop bleek te zijn, want experts ontdekten al ras dat het hier ging om een vervalsing van een vervalsing, hetgeen de waarde ervan tot bijna nul reduceerde.)

De veilingmeester had inmiddels al enige andere kakimono's en netsuké's geveild, voordat oom Nol van zijn schrik bekomen was, van zijn plaats was opgestaan, schuifelend naar mij toe was gekomen, zich naar mij toe had gebogen en mij een zoen op het voorhoofd had gegeven. 'Jongen,' zei hij, 'jongen, je komt als geroepen.' Waar dat op sloeg begreep ik op dat ogenblik niet en de veilingzaal was ook niet de plek, zeker niet na de stoornis die ik had veroorzaakt, om een uitgebreide conversatie te voeren. Mijn nieuwsgierigheid was trouwens vooral gericht op het feit dat oom Nol zijn zinnen op een Shiba Kokan had gezet, wat tot deze totaal onverwachte ontmoeting had geleid.

Het wordt tijd dat ik mijzelf bij de lezer introduceer. Ik ben jaren geleden, na de capitulatie van Japan, in dat land als openbaar aanklager bij de berechting van oorlogsmisdadigers opgetreden. Mijn belangstelling voor dat land die toen is ontstaan is onverflauwd gebleven en in de loop der tijden heb ik een kleine verzameling Japanse kleurhoutsnedes en rolschilderingen aangelegd. Shiba Kokan interesseerde mij in het bijzonder, omdat hij, in de periode dat de Hollanders op Decima bij Nagasaki als enige westerlingen er een factorij op na mochten houden, daarnaar toe was gegaan om de Hollandse kunst te leren kennen. Hij had er kopergravures, plaatwerken en etsen aangetroffen, had ze bestudeerd en had sedertdien een westerse vorm met perspectief en al aan zijn schilderijen proberen te geven, zonder dat hij daar ten volle in was geslaagd. Het was deze halfwereld die in haar onvolkomenheid mij aansprak, het was de zoektocht van een kunstenaar, want dat was hij zeker, die nieuwe wegen bevroedde, ze op het spoor kwam, maar nog niet wist hoe zich dit vreemde idioom geheel eigen te maken. Tot zover mijn betrokkenheid bij de veiling.

Maar die van oom Nol? Die bleek, volgens zijn zeggen, geen andere te zijn dan dat hij de Emmausgangers van Van Meegeren in het trapgat van het museum Boymans van Beuningen had zien hangen en daar zozeer onder de indruk van was geraakt dat hij er alles op had gezet om ook een valse Van Meegeren, die voor weinig geld van de hand ging, te bemachtigen. Sinds-

dien had hij het in zijn hoofd gehaald om werk van andere meester-vervalsers te verzamelen. Zonder iets van Japanse kunst af te weten had hij het advies van een bevriende kunsthandelaar opgevolgd en had zich naar de veiling van Paul Brandt begeven om een bod op de schildering van Shiba Kokan uit te brengen. Dat hem door mijn toedoen een miskoop was bespaard gebleven doet er in deze niet toe, een feit is dat door een grillige samenloop van omstandigheden onze beide levens in elkaars verlengde waren komen te liggen en dat dit tot het einde, zijn einde, toe zo is gebleven.

Ik kan niet zeggen dat ik het verhaal dat oom Nol mij opdiste over de valse Van Meegeren overtuigend vond. Volgens de Franse filosoof Baudrillard verzamelt de collectionneur altijd zijn eigen ik. Dat is nou precies wat ik, zonder filosoof te zijn, achter de verzameldrift van oom Nol zag zitten. De zichtbare en de onzichtbare oom Nol. De man met de twee gezichten. Wie van ons is dat niet tot op zekere hoogte? Maar gold deze beperking 'tot op zekere hoogte' ook voor oom Nol? Daar moest ik nog achter zien te komen. Welke louche kunsthandelaar hem bij het aanleggen van zijn verzameling behulpzaam is geweest weet ik niet.

Terwijl ik het begin van mijn verzamelactiviteiten terug kon voeren naar mijn Japanse tijd, had ik, nu ik zijn verhaal over de Emmausgangers weinig overtuigend vond, niet het geringste vermoeden waar zijn voorliefde voor vervalsingen vandaan kwam. Het

moest, veronderstelde ik, iets met een voorval uit zijn leven te maken hebben, een voor de buitenwereld goed gecamoufleerde faux pas, die evenals bij kundig vervalste prenten en schilderijen voor het blote oog niet herkenbaar was. Omdat oom Nols' levensloop buiten mijn gezichtsveld had gelegen en ik daaromtrent dus in het duister tastte, had ik ook geen aanknopingspunt om daarop verder voort te borduren. Vragen stellen, die misschien pijnlijk voor de betrokkene konden zijn, lag niet in mijn aard. Oom Nol hoefde niet beducht te zijn dat ik zijn verleden als een noot zou willen openkraken om achter het geheim van zijn obsessie te komen.

Dat ik als geroepen kwam had, dat bleek mij al gauw, weinig of niets met Shiba Kokan te maken. Het feit dat ik na de oorlog als openbare aanklager tegen oorlogsmisdadigers was opgetreden paste des te meer in het raam van zijn gedachtenwereld. Hoe hij daarachter was gekomen moet je mij niet vragen. Hij zal het waarschijnlijk uit de mond van mijn vader hebben opgevangen - mijn moeder was er de persoon niet naar om zulke gegevens rond te bazuinen - om het vervolgens in zijn geheugen op te slaan. Zo op het eerste gezicht zag hij eruit als een oudere man die toch nog aardig kon meekomen. Maar al gauw, na de eerste uitwisselingen van wederzijdse blijdschap over onze onverwachte ontmoeting, vertrouwde hij mij toe dat hij slecht sliep en veel droomde - en niet van die prettige dromen. Er waren dagen dat hij zich be-

labberd voelde, nergens meer zin in had en al zijn afspraken afzei. Er waren ook dagen, soms weken dat hij zich prima voelde. Onze ontmoeting moet zich kennelijk in een van die goede dagen hebben afgespeeld.

Uit wat nu volgen gaat zal blijken dat oom Nol getikt was. Niet in die mate dat hij in een psychiatrische inrichting thuis hoorde, maar wel dusdanig dat heel zijn gedachtenleven door een krampachtig waanidee werd beheerst. In de psychiatrie zal een dergelijke afwijking ongetwijfeld bekend en benoemd zijn, voor mij als leek kwam het hoogst bevreemdend over. Uit zijn niet bepaald samenhangend verhaal maakte ik op dat oom Nol zich medeschuldig achtte aan de gruwelen die door de nazi's in bezet Nederland waren bedreven. Hij had, daar kwam ik bij stukjes en beetjes achter, van een joodse diamantair met wie hij goed bevriend was een pakket kostbare stenen in bewaring gekregen. Zijn vriend is niet uit het kamp teruggekeerd, diens naaste verwanten evenmin. Toen niemand kwam opdagen had hij bij het Rode Kruis naar hen geïnformeerd en had het droeve nieuws te horen gekregen dat ze allemaal in het kamp Sobibor waren omgekomen. Droefheid, woede en hoop welden op in zijn borst. Als ze allemaal zonder uitzondering dood waren verviel de nalatenschap aan de Staat. Daar hoefde hij zich niets van aan te trekken. Wat voor bescherming had de staat aan Salomon en diens ver-

wanten geboden in de uren van hun beproeving? Niets toch zeker. Het was te gek voor woorden als diezelfde staat aanspraak zou kunnen maken op diamanten, die hij, de vriend van Salomon, met gevaar voor eigen lijf en goed in bewaring had genomen. Als er een instantie niet in aanmerking kwam om aanspraak op de diamanten te maken, dan was het zeker wel de Staat. Voor alle zekerheid raadpleegde hij toch nog een notaris. Na een minutieus onderzoek kwam die erachter dat ergens in Amerika, in San Diego, een achterlicht van Salomon nog in leven was, Deborah Polak, die nu Sally Pollard heette, inmiddels om en nabij de tachtig moest zijn en lang voor de oorlog in Amerika was gaan wonen. De hoop slonk weg in oom Nols' borst. Maar niet voor lang. Hij gunde Sally alle nagelaten bezittingen van haar erfoom - het huis aan de Sarphatistraat bovenal - maar waarom zou hij, Salomons waarachtige vriend, met het pakket voor de dag moeten komen? Hij had Salomon nooit over Deborah horen spreken, misschien kenden zij elkaar nauwelijks, misschien was er wel bonje in de familie geweest en had zij toen haar biezen gepakt.

Kort en goed, oom Nol repte niet over het pakket en daarmee was de zaak voor hem afgedaan. Nu hoefde er ook niet meer moeilijk te worden gedaan over die paar stenen die hij tijdens de oorlog te gelde had gemaakt om zich van wat extra's te voorzien. Dankzij vervalste bonkaarten van begeerlijke artikelen, die hem te koop waren aangeboden, had hij zich het een

en ander kunnen permitteren en was hij, dat kon hij wel zeggen, de oorlog goed doorgekomen. Zonder de makers van deze vervalsingen te kennen had hij een grote bewondering voor hun handwerk opgevat. Deze bewondering was het die weer bij hem boven kwam toen hij met het werk van Van Meegeren werd geconfronteerd. Er zat een herkenbare naar de oorlog terug te voeren lijn in de manie voor vervalsingen die oom Nol bezielde. Zo zoetjesaan was in de loop der jaren oom Nols passie voor vervalsingen uitgegroeid tot een diepere belangstelling voor de daadwerkelijke, hoezeer ook verscholen, aandrift van de vervalser. Voor de hand liggende verklaringen als winstbejag of gekrenkte trots liet hij voor wat ze waren. In zijn ogen was een geslaagde vervalsing het werk van een scheppend kunstenaar, ebenbürtig, laat ons zeggen aan Rubens, van wie hij er twee in zijn verzameling had. Hij kon zich de opgetogenheid en vreugde van zo'n kunstenaar levendig voorstellen als het was gelukt een van Rubens vrouwenfiguren even voluptueus als een originele op het doek neer te zetten. En, o, die voorzorg, om het niet net even beter te willen doen. Hij voelde aan hoe de vingers van zo'n schilder moesten hebben gejeukt om aan die ene roze tepel die zo uitbundig zich aandienende de finishing touch aan te brengen, en hoe de schilder als het ware op zijn lippen heeft moeten bijten om zich in te houden en te beperken.

Oom Nol heeft van de opbrengst van de diamanten, die hij geleidelijk aan de man bracht, een gemakkelijk

leventje geleid. Jaarlijks maakte hij een ruime som gelds over aan het joodse weeshuis in Amsterdam en hij had bomen, ja zelfs een klein bos, doen planten in de woestijngrond van Israël. Hij meende oprecht dat hij daarmee in de geest van zijn overleden vriend Salomon handelde. Gewetensbezwaren waren hem vreemd, de 'pangs of conscience' heeft hij nooit gekend. Totdat hij bij het zien van een gefilmde opera van Ton de Leeuw op de tv met een schok zichzelf herkende in de man die in de vertrekhal van een groot vliegveld onaangedaan in de krant blijft lezen terwijl er in zijn nabijheid iemand met een mes wordt neergestoken, een ander iemand zich ijlings uit de voeten maakt en een vrouw zich krijsend over het bloedende lichaam buigt. Dat gebeurde op een troosteloze grijze wintermiddag toen hij, omdat hij op het uur van zijn vaste siësta de slaap niet kon vatten en niets beters te doen had, ter verstrooiing de tv had aangezet. Die naar binnen gerichte blik van die man, de ogen die even werden opgeslagen maar niets willen zien. Verschrikt stond hij van zijn bed op en zette de tv uit. Te laat, het kwaad, althans dat wat aan zijn rustig voortkabbelend leven een einde maakte, was al geschied. Rustig inderdaad. De jaren waren haast ongemerkt voorbijgegaan, zijn evenwichtig vrijgezellenbestaan was door de heftige ups en downs van deze eeuw nauwelijks beroerd, vrouwen hadden geen noemenswaardige rol in zijn leven gespeeld. Zo iemand als oom Nol, 'a gentleman of leisure', vrij van wereldse zorgen en met

een voor zijn leeftijd benijdenswaardig klachtenpatroon, wat kan een mens nog meer begeren. En ineens als bij toverslag - aan clichés valt in dit verhaal niet te ontkomen - staat het beeld van Salomon Abarbanel hem weer glashelder voor de geest. Wat wil je van me, wil hij zeggen, maar hij kan geen woord uitbrengen, Salomon blijft zwijgen, het zwijgen wordt ondraaglijk, zeg het maar, wil hij roepen, en dan hoort hij wat hij altijd geweten heeft: SCHULDIG. Het is maar een kort moment, de aarde staat niet stil, het verkeer heeft er geen weet van. Men zegt dat iemand in zijn stervensuur in een paar seconden zijn hele leven voorbij ziet trekken, bij oom Nol ging deze flash back niet met sterven gepaard.

Oom Nol kent, zoals de meesten van zijn leeftijdgenoten, genoeg doden die in de nachtelijke uren even langskomen. Dat heeft bij hem nooit tot verstoring van zijn nacht- en zielerust geleid, integendeel, te behoren tot, deel uit te maken van een vriendenkring, waarvan de warmte de onvermijdelijke afstand heeft weten te doorstaan, beschouwt hij als een voorrecht. Hij is, zoals ik geprobeerd heb aan te geven, een levensgenieter, die door de dood in het leven te bedden, dubbel zoveel uit het leven kan peuren.

SCHULDIG. Meer was niet nodig. Oom Nol weet maar al te goed hoe hij de oorlog is doorgekomen. Zonder kleerscheuren heet dat, in zijn kelder lagen er tegen het eind van de oorlog nog altijd een paar zakken met aardappelen opgeslagen. Risico's heeft hij

angstvallig vermeden, onderduikers heeft hij niet in huis genomen, naar radio Oranje en de BBC heeft hij nooit geluisterd. Zijn ondergrondse werk heeft uitsluitend bestaan uit deze ene hem toevertrouwde taak: het bewaren van het pakket waarop om veiligheidsredenen de naam S. Abarbanel niet voorkwam en zelfs zonder certificaten of beschrijvingen, waaruit de herkomst van de stenen zou kunnen worden getraceerd.

Binnen een paar maanden na de flits van de opera op de tv, en de regelrechte confrontatie met zijn vriend is hij totaal veranderd. De zorgenvrije oom Nol heeft een metamorfose ondergaan, is een zorgelijke piekeraar geworden. Gestoord. Hij zegt tegen me dat hij het gevoel heeft dat hij op de beklagdenbank in Neurenberg had moeten zitten naast de grote jongens. Hij blaast zich op tot een oorlogsmisdadiger, die op de lijst van gezochte personen had moeten voorkomen. Wat hij van mij wilde, en daar sloeg dat 'jongen, je komt als geroepen' op, was iets dat alleen in het brein van een krankzinnige kon ontspruiten.

Het kwam erop neer, en ik probeer het zo summier mogelijk weer te geven zonder de larmoyante uithalen waarmee zijn verzoek gepaard ging, dat hij voor een rechtbank wilde verschijnen om uit de mond van de rechters, het schuldig of onschuldig te horen. Of - of, het was niet zoals bij sommige criminelen het geval is, de strafbehoefte die hem dreef, maar de innerlijke noodzaak om de hem kwellende onzekerheid op te heffen. De behaaglijke tussenstand die hij in zijn

leven had bereikt was kennelijk niet afdoende. Je zou zo zeggen dat hij, als hij bij zijn geweten te rade was gegaan, het antwoord gauw genoeg had kunnen krijgen, maar dat is nou net het verkeerde uitgangspunt. Oom Nols geweten functioneerde niet zoals u en ik graag zouden willen hebben dat het functioneerde, het was al zo lang in slaap gesust dat het opgehouden was te functioneren. Vandaar die onzekerheid, dat of - of, het geweten in ruste moest gedotterd worden en in zijn specifieke geval waren er geen betere heelmeeesters voor dan de daartoe aangewezen rechters. Had hij er niet beter aan gedaan om het geweten voor altijd maar te laten sluimeren? Oom Nol was de zeventig al gepasseerd, de jaren die hem nog restten zouden naar het zich liet aanzien weinig onheil meer in zijn leven kunnen aanrichten.

Nu ik er achteraf over nadenk staat het me bij dat hij me na onze ontmoeting in het veilinghuis toevertrouwde dat hij slecht sliep, veel droomde, en niet van die prettige dromen. Ik veronderstel op grond daarvan dat de gemoedsrust die hij uitstraalde 's nachts ondermijnd werd door de dromen waarop hij toen zinspeelde. En nadat die hun ondermijnend werk hadden gedaan kwam daar bovenop de schokwerking van de beelden uit de opera en Salomons' teken aan de wand: SCHULDIG.

Ik stond voor het blok en het lukte mij niet om het dwaze idee uit zijn hoofd te praten. De meer juridische argumenten zoals de verjaringstermijnen die er

tegen pleitten waren niet aan hem besteed. Met een hardnekkigheid die je niet achter hem zou hebben gezocht hield hij vast aan het denkbeeld dat in zijn brein wortel had geschoten. Het is te begrijpen dat geen haar op mijn hoofd eraan dacht om naar de Officier van Justitie te stappen en hem de zaak, die in mijn ogen geen zaak was, voor te leggen. De man zou mij uitlechen en denken dat ik niet goed bij mijn hoofd was. Mijn hoofd, niet dat van oom Nol. Desondanks kon ik oom Nol, gek of niet, niet in de kou laten staan. De man drong zo nadrukkelijk daarop aan, voor hem was het een kwestie geworden van erop of eronder, er moest iets gebeuren.

Ik raadpleegde een oudere vriend, Arend, een acteur in ruste. Waarom voer jij niet een rechtszitting op, adviseerde hij mij, op het toneel komt het veel echter over dan in de nuchtere werkelijkheid. Als die oom Nol van je zo dolgraag een rechtszitting wil hebben, nou dan lever je die toch. De voorbeelden die hij noemde, *La grande Illusion*, Het proces van Mary Dugan, De wereld heeft geen wachtkamer en nog een stuk of wat andere, kon ik niet allemaal thuisbrengen; maar wat hij opperde leek mij bij enig nadenken een zinnig idee. Hij gaf me allerlei nuttige tips voor de regie van de opvoering, die ik voor het grootste deel heb opgevolgd. Alleen zijn voorstel om aan de in toga gehulde rechters tevens vleugels te bevestigen, waardoor de rechtszitting iets surrealistisch zou krijgen, heb ik niet gehonoreerd. Ik vreesde namelijk dat oom

Nol dan de rechters voor engelen (engelen des doods?) zou kunnen aanzien en de zitting dan in de sfeer van het metafysische zou worden getrokken, terwijl het juist erop aankwam dat de aardse gerechtigheid aan het Laatste Oordeel voorafging. Oom Nol mocht niet klagen, hij zou krijgen wat hij wilde en zelfs meer dan dat. Hij, de liefhebber van vervalsingen, kreeg als supreme surprise een 'mock trial', een vervalste rechtszitting. Maar dan wel een die zou beantwoorden aan zijn diepste verlangen: de marteling van de rechtspraak, de loutering van de vrijspraak, de beproeving van de straf.

Het was niet zo moeilijk om een aantal bevriende juristen bereid te vinden om het spelletje mee te spelen. Jan van den Heuvel, rechtsfilosoof, was me jaren geleden als acteur in het Universiteitstheater in een stuk van Pirandello eens opgefallen en hem deelde ik de rol van voorzitter van de rechtbank toe. De beeldschone, maar wispelturige Portia Portijne, moest, al was het alleen maar vanwege die naam, voor advocaat spelen. Meer moeite had ik om een geschikt persoon voor de rol van officier te vinden. Ten slotte viel mijn keus op de kleine zwijgzame Bob de Brie, die op onverwachte momenten aardig uit de hoek kon komen. Het zou mij te ver voeren en vermoedelijk studentikoos aandoen als ik de generale repetitie van het tribunaal - zo noemden we deze in elkaar gezette rechtbank - zou beschrijven. Het lijkt me beter om deze seance, die met een onmatige hoeveelheid drank

en dito onwelvoeglijke taal gepaard ging (waaraan ook Portia zich te buiten ging, die ons bezwoer dat zij om die oude gluiperd het hoofd op hol te brengen niets onder de toga aan zou hebben), onvermeld te laten en me te beperken tot de rechtszitting die, dat moet gezegd, met inachtneming van het nodige decorum werd gehouden.

De lokatie leverde geen moeilijkheden op. In de herfstvakantie waren de schoollokalen leeg en de directrice van de Montessorischool aan de Cliostraat was zo vriendelijk mij het lokaal, waar bij verkiezingen de stembussen opgesteld staan, voor wat zij aanzag als een repetitie van een amateur-toneelvoorstelling, af te staan. Veel was er niet voor nodig om het lokaal het aanzien van een kamer van een rechtbank te geven, het portret van koningin Beatrix aan de wand en een langwerpige tafel met een groen laken daarover gespreid. Oom Nol had zich voor de zitting op zijn zondags aangekleed. Hoewel hij op het ergste was voorbereid was hij in een opperbeste, haast feestelijke stemming. Hij had de nacht tevoren eindelijk eens lang en goed zonder door dromen gekweld te worden geslapen. De rechters traden binnen. Wij, de officier en de advocaat, het publiek bestaande uit twee nieuwsgierige glazenwassers - de zitting was openbaar - oom Nol en ik, stonden op.

‘Gaat u zitten.’

Uw naam, leeftijd, woonplaats, het zijn de vragen waarmee iedere zitting pleegt te beginnen.

‘Uw beroep.’

Ik verwachtte niet anders dan dat oom Nol hierop ‘geen’ zou zeggen, maar wie schetst mijn verbazing - het wemelt in dit verhaal van de clichés - toen hij antwoordde: ‘Diamantair’.

De zitting verliep verder op rolletjes. Mijn acteurs hadden zich zo in hun rol ingeleefd dat een buitenstaander niet gemerkt zou hebben dat hier een ‘fake’, een doen alsof aan de gang was. Mijn vrees dat oom Nol, toch bij uitstek een kenner van vervalsingen, het door zou hebben bleek ongegrond, hij trapte er volledig in.

De officier hield het in zijn requisitoir op verduistering, maar gelet op het tijdsverloop en de leeftijd van de verdachte eiste hij een voorwaardelijke gevangenisstraf van zes maanden met een proeftijd van twee jaar. Als bijkomende straf vorderde hij de verbeurdverklaring van de van Salomon Abarbanel afkomstige diamanten. Dat was nieuw voor mij. Bij de generale repetitie was dit punt niet aan de orde gekomen.

Portia, die tot mijn geruststelling haar dreigement niet had uitgevoerd, liet zich daardoor niet uit het veld slaan. Ze beschreef haar cliënt als een mentaal slachtoffer van het nazi-bewind in een tijd van ‘Verwirrung der Gefühle’, prees zijn naoorlogse filantropische gedrag en noemde de verbeurdverklaring een onmogelijke eis. Verbeurdverklaring van de stenen zou alleen mogelijk zijn als vast kon komen te staan welke van de diamanten die de verdachte onder zich

had van Salomon Abarbanel afkomstig waren. 'Hoe kan uit de partij onbeschreven stenen van een diamantair met zekerheid worden uitgemaakt welke stenen dat zouden zijn, nog daargelaten dat het de vraag is of er nog enige van de van hem afkomstige diamanten in het bezit van de verdachte zijn.' Zij kwam zoals verwacht mocht worden tot vrijspraak op alle punten van de dagvaarding. De spanning steeg voor oom Nol tot ongekende hoogte. Niet gewend aan het gebruikelijk voor en tegen in de rechtszaal voelde hij zich nog altijd overgeleverd aan het hem benauwende of - of. De rechters lieten hem gelukkig niet lang in het ongewisse.

'Vrij van schuld.'

Je moest een rechtsfilosoof zijn om met een dergelijke, in het rechtswezen onbekende uitspraak voor de dag te komen. Weliswaar had de verdachte volgens de rechtbank aanvankelijk verduistering gepleegd, maar vervolgens had hij met de opbrengst van de diamanten doelen gesteund, die meer in de geest van Salomon Abarbanel waren dan wanneer de stenen naar een onbekende achterlicht ergens in Amerika zouden zijn gegaan. Op grond van het uit het Romeinse recht afkomstige adagium 'summum ius summa iniuria' (dat het hoogste recht het hoogste onrecht kan zijn) kwam de rechtbank 'en nom de Dieu et en oeuvre de charité' tot de conclusie dat de schuld van verdachte gedelgd was. Vrij van schuld. Door deze nuance in het juridisch vocabularium aan te brengen verviel voor de

rechtbank de noodzaak om te kiezen tussen het schuldig en onschuldig. Aan een beslissing ten aanzien van de verbeurdverklaring kwam ze derhalve niet toe. De glazenwassers hervatten hun ambacht. Oom Nol kon als een vrij (en welgesteld) man naar huis gaan.

Niet lang daarna is hij plotseling gestorven. Juist toen hij zich voornam zijn oude activiteiten, het verzamelen, te gaan hervatten kwam het vaker voor dat hij zich duizelig voelde en dan doodmoe op het bed ging liggen. Zo kwam het einde. Zonder iemand te kunnen waarschuwen raakte hij bewusteloos en blies zijn laatste adem uit. Zijn huishoudster, een echte ferme tante, heeft hem de volgende dag dood aangetroffen en vertrouwde de zaak niet. De dokter heeft haar gerustgesteld. Een stille zweer aan de twaalfvingerige darm was weer actief geworden. Oom Nol is leeggebloed.

Ik was verbaasd van de notaris te vernemen dat hij me in zijn testament had bedacht. Het legaat bestond uit een groot aantal diamanten, waarvan de successierechten ten laste van de nalatenschap kwamen. De notaris vertrouwde me toe dat oom Nol zijn testament kort voor zijn dood in voor mij gunstige zin had gewijzigd. De waarde van de diamanten stelde mij in staat om op ruimere voet dan tot dusver te gaan leven. Geen ogenblik kwam het bij mij op om het legaat te verwerpen. Het comfortabele, hooggelegen huis in Bloemendaal dat ik een paar maanden na oom Nols' dood heb gekocht is van alle gemakken voorzien. Ik

geniet dagelijks van het fraaie uitzicht op de duinen. Mijn baan op de juridische afdeling van de KLM heb ik opgegeven. Een flat in Aruba en een cruise met de Black Prince om de winter een maand of wat te ontlopen veraangenamen mijn leven. Waar de verzameling vervalsingen van oom Nol was gebleven kon zelfs de notaris me niet vertellen. 'Zeker aan een sequester in bewaring gegeven,' grapte hij, zonder te beseffen dat hij hiermee een tere snaar aanroerde. In ieder geval zag de voorzitter van het joodse weeshuis, die het plan had opgevat een maquette ter nagedachtenis van oom Nol in de voorgevel van het gebouw te doen aanbrengen, er niet de noodzaak van in om nasporingen naar een stel vervalsingen te doen verrichten. 'Het zou de naam van de erflater niet ten goede komen.'

In het dolce far niente-leventje dat ik, in navolging van oom Nol, van nu af aan ging leiden hebben zich tot nog toe weinig verwickelingen voorgedaan. Weduwnaar, zonder kinderen, kan ik de kleine dagelijkse besommeringen vrij aardig de baas. Wel gruw ik van de ellende die ik in de kranten tegenkom en die me van de buis tegemoetstaart. Van films, documentaires en verhalen over de oorlog moet ik niets hebben. Ik heb mijn boekenkast gezuiverd van alles wat daarnaar riekt. De boeken van Céline, zelfs het eertijds door mij verslonden *Reis naar het einde van de nacht*, heb ik om begrijpelijke redenen uit mijn boekenkast verwijderd. Het valt me op hoeveel boeken er over oorlog en oorlogsgeweld gaan: *De Ilias*, *Oorlog en Vrede*, *Im*

Westen nichts neues, De donkere kamer van Damocles. Bij het wieden van mijn boekenbezit, een hele plank komt leeg, stuit ik op de bloemlezing *Nieuwe Geluiden* van Dirk Coster. Die bloemlezing stamt nog uit mijn gymnasiumtijd, de band heeft losgelaten. Ineens weet ik wat ik zoek. Een gedicht van Marnix Gijsen: 'Met mijn oom in de bankkluis.' Waarachtig, daar staat het, op bladzijde 139. Ik heb het idee dat dit gedicht datgene zal verwoorden, wat ik voel, maar waar ik geen vat op heb. Ik herken het vers, lees het twee - driemaal over.

*Hij is mijn erfoom. Hij is al oud.
Hij is wel goed, maar zijn woord slaat koud
als wrokkig spijt, als koelen haat.*

Het zegt me niets. Mijn erflater rijst daar niet uit op. Ik sla het boek dicht, het heeft geen zin om buiten mij om te zoeken naar het beeld van oom Nol. Misschien ben ik daar ook wel bang voor. Want het is mij al eens eerder overkomen dat verscholen achter het beeld van oom Nol dat van Salomon Abarbanel opdook. Hoe weet ik dat? Ik zou niet eens weten hoe Salomon eruitzag. Oom Nol heeft me nooit een foto van hem laten zien. Het is steeds bij woorden gebleven, met de nadruk op zijn beroep: mijn vriend Salomon, diamantair. Toch ben ik er zeker van dat hij het is. SCHULDIG. Dat is alles, dat ik van hem weet. Met dat ene woord heeft hij geprobeerd om oom Nol eronder te krijgen.

Maar wat wil hij in hemelsnaam van mij? Hij denkt toch niet dat ik met zijn vriend Nol onder een hoedje heb gespeeld. 'Mij van heling betichten, wat een gotspe, hoe haalt hij het in zijn hoofd?' Als Portia hier was, - en ik zou waarachtig willen dat die fijne meid naast me in bed lag als Salomon zich aandient - kon zij hem vertellen dat er niets aan de hand is. 'Diamanten, jawel, maar wie zegt dat de diamanten van een diamantair afkomstig zijn van Salomon Abarbanel?' Een clever kopje dat van Portia, geen speld tussen te krijgen. Nou dan, Salomon moet ophouden mij 's nachts te bestoken. Zo wordt een mens op den duur nog antisemiet. En de hemel weet dat dat het laatste is wat ik worden wil. Deze verzuchting, nee, het was geen dreigement, schijnt geholpen te hebben. Hij vertoont zich niet meer. Ook oom Nol, die oude scheidlaars, laat het afweten. De rust is weergekeerd. Door schade en schande (van anderen) wijs geworden heb ik een nieuw visitekaartje laten drukken.

Mr D.A. Op de Laat
diamantair
Hoge Duin en Daalseweg 88
2061 AK BLOEMENDAAL

Juditha Triumphans

Het lukte me niet mij het genoeg te ontzeggen, dat elke schrijver kent wanneer hij zijn verhaal doet, dat hem de illusie geeft de wereld te scheppen en te veranderen.

Danilo Kís: Een Grafmonument voor
Boris Davidovitsj

Ik kon meerijden met Louise die net als ik op een vergadering van het LBK in Eindhoven moest zijn. Louise woont al een paar jaar in Amsterdam en is veel meer dan ik betrokken bij alles wat in Suriname gebeurt. Het is eind november en in deze nadagen van het jaar kwam het gesprek bijna vanzelfsprekend op de naweeën van de decembermoorden. Dat zijn de moorden die de militairen in de nacht van 8 op 9 december 1982 op vijftien vermeende tegenstanders hebben gepleegd. In Nederland is onmiddellijk een stichting in het leven geroepen om de nabestaanden enige materiële hulp te bieden. Ik was voorzitter van de stichting. Een van de nabestaanden was Connie, die met haar twee kinderen via Frans Guyana naar Nederland had weten te komen. Een jonge, mooie, felle vrouw, die hoewel ze nog kwetsbare familieleden in Suriname had, niet die angstige terughoudendheid in acht nam die de meeste vluchtelingen kenmerkt. Connie had samengeleefd met de advocaat Michaël, een vroegere student van mij, toen ik nog aan de rechtschool les gaf. Ze hadden twee kinderen, een jongen en een meisje.

Tijdens de rit zei ik tegen Louise dat het me verbaasde en speet dat ik nooit meer iets van Connie hoorde.

Ik had haar voor het eerst bij de herdenkingsplechtigheid voor de vijftien doden in de Mozes en Aronkerk te Amsterdam ontmoet, de emotionele dienst waar minister Den Uyl met tranen in de ogen het gehoor had toegesproken. Toen Connie bij het condoleren van de rij nabestaanden mijn naam hoorde - ik woonde toen al een tiental jaren in Amsterdam en we hadden elkaar nog niet eerder ontmoet - vroeg ze mij om naast haar op een van de voorste banken te komen zitten.

‘Hij heeft zo vaak over u gesproken,’ zei ze. Een paar maanden later heb ik haar in Deventer, waar ze een huis had gekregen, opgezocht. Ze wist van aanpakken. Geruggesteund door de minimale bijdrage van de stichting had ze een cursus voor modiste of kapster, precies weet ik dat niet meer, gevolgd. De kinderen deden het goed op school. Haar levendig en aantrekkelijk uiterlijk moet menig Deventenaar zijn opgevallen, maar ik kreeg niet de indruk dat ze daar bijzonder gevoelig voor was.

Eens per jaar, op de dag van de dodenherdenking als er een stille manifestatie bij het Surinaamse consulaat in Amsterdam plaatsvond, kwam ze mij opzoeken. Een bezoek waar ik me, ongeacht de treurige aanleiding, telkens op verheugde. Hoe sporadisch ons feitelijk contact ook mag zijn geweest, we wisten wat we aan elkaar hadden. Er was iets gemeenschappelijks dat ons verbond, iets strijdbars zou ik het willen

noemen als dat woord niet al te pathetisch klinkt.

Louise, die, zoals gezegd, nauwe banden met Suriname onderhoudt, gaf mij het laatste nieuws. Connie was - het was inmiddels al 1989 - met de kinderen op vakantie of om haar familie op te zoeken naar Suriname gegaan. Daar had ze op een zondagochtend, toen ze met de kinderen bij het zwembad van hotel Torarica aan het picknicken was, Anton G., de directeur van het kabinet van de legerbevelhebber leren kennen. Anton was een boezemvriend van Bouterse en uit dien hoofde was hij op deze gewichtige post terechtgekomen. Nu eerst begreep ik waarom ik al die tijd niets meer van Connie had gehoord. Ze was met Anton getrouwd en je behoefde niet over veel fantasie te beschikken om je voor te kunnen stellen dat de legerbevelhebber geregeld bij hen over de vloer kwam. Een goede huisvriend, nietwaar, vermoedelijk spraken de kinderen naar goed Surinaams gebruik hem met oom aan. Oom Bou. Ik wil niet verhelen dat dit onverwachte nieuws bij mij heel hard aankwam. Geen moment had ik kunnen denken dat Connie, die zich altijd zo fel had opgesteld, zou overlopen naar het kamp van de vijand. Zonder Anton te kennen, zonder zelfs een foto van hem te hebben gezien, verwierp ik de gedachte dat ze iets in die man kon hebben gezien, laat staan verliefd op hem had kunnen worden. Erotische, seksuele aantrekkingskracht? Ach wat. Als Connie behoefte had gehad aan een vent, zelfs aan een echtvriend, moet het voor haar, in mijn gedachten-

gang tenminste, een koud kunstje zijn geweest er een te vinden. Ik herinnerde me dat ze me eens in vertrouwen had verteld, hoe een hoogleraar, aan wie ik haar had voorgesteld, zich daarna ongenood als een soort raadsman aan haar had opgedrongen, met de wat al te doorzichtige bijbedoeling om bij haar in bed te belanden. Ik moet toegeven dat ik bij het toch niet onaanzienlijke probleem van vrouw alleen met twee kinderen nooit echt had stilgestaan en daardoor Connie op dit gebied misschien verkeerd inschatte. Het kan ook zijn dat ik me op mijn teentjes getrapt voelde omdat ze mij links had laten liggen. Hoe het ook zij, ik kwam al gauw tot de slotsom dat zij het belang van de kinderen voor ogen moet hebben gehad toen ze besloot om met Anton in zee te gaan en een punt achter het verleden te zetten. Anton was een burger, geen militair, daarachter kon ze zich naar buiten toe verschuilen ter vergoelijking van haar gedrag. Toch bevredigde deze redenering mij maar nauwelijks, ze paste niet in het karaktervaste beeld dat ik van Connie had gekregen.

Hier klopte iets niet, de overgang van het ene kamp naar het andere bleef onvoorstelbaar. Zo kwam bij mij de gedachte op dat Connie in dit alles zich doelbewust een rol had toebedacht. Hier was sprake van een scenario dat nog niet uitgeschreven was, dat nog openstond voor voortdurende aanvulling en improvisatie. Het bevond zich in de fase die voorafgaat aan

het scheppen van een roman, een toneelstuk, een film, een compositie; het gegeven, het thema, is al vaag herkenbaar, maar de diverse lijnen daarin hebben zich nog niet duidelijk afgetekend, verschuiven voortdurend, wisselen van plaats, stokken zelfs op een gegeven moment om dan plotseling, overijld bijna, voort te rollen en aan te dringen op een onafwendbaar slot.

Meer dan dertig jaar geleden schreef ik een toneelstuk: De gedrevenen.

Het werd in Paramaribo in de oude houten schouwburg Thalia opgevoerd en ik had zelf de regie. Mijn jonge vriend Michaël - leraar en student waren inmiddels vrienden geworden -, die al eerder bewezen had een goed acteur te zijn, had een kleine rol in het stuk. Een student en zijn meisje, die beiden tot een revolutionaire groepering behoren, hebben de order van het Uitvoerend Comité om het radiostation (er was in die dagen nog geen televisie) van de hoofdstad op te blazen niet opgevolgd en worden daarom door de groep berecht. In een achteraffe timmerloods worden de voorbereidingen voor het veemgericht getroffen. Een paar leden van de groep, een van hen is Michaël, slepen schragen, kisten en planken aan. Terwijl ze met het opzetten van het toneel bezig zijn hebben ze het over de loop van het recht. Het laat zich raden dat de student en het meisje geen enkele kans maken en door hun eigen kameraden ter dood zullen worden

veroordeeld. Daarvan is ook Michaël, in zijn rol natuurlijk, overtuigd. Ik laat hem in het stuk zeggen dat het geweten ontlast wordt als het ritueel van de rechtsgang maar in acht wordt genomen. Geen aanklager zonder verdediger, want eerst dan kan de derde, de rechter, de tritagonist, zich opblazen als God zelf op zijn rechterstoel. Zo wordt het hoogst denkbare bereikt en de persoon die berecht wordt kan, schuldig of niet, het hoofd buigen en vrede hebben met het vonnis dat over hem zal worden uitgesproken.

Dertig jaar later was Michaël een van de advocaten die de luitenant R., beschuldigd van een poging tot omverwerpen van de staat, heeft verdedigd. Nog voordat het vonnis door de krijgsraad was uitgesproken zijn zij in de nacht van 8 december in het Fort Zeelandia, waar zij naar toe gesleept waren, zonder vorm van proces op gruwelijke wijze vermoord.

Denken aan. Ik denk niet. Ik kijk. Het is de avond van de première. Vanachter de coulissen volg ik met gespannen zenuwen wat zich op het toneel afspeelt. We zijn toe aan het tweede bedrijf. Michaël legt een paar planken over twee schragen. Dat wordt de tafel waarachter de rechters, nou ja, rechters, straks zullen plaatsnemen. Nu zegt hij zijn claus over vorm en inhoud van het recht. Connie heeft haar man niet zien spelen, daar was ze te jong voor. Misschien ben ik nu nog de enige die deze scène voor zich ziet. Hij staat niet op

de video. Ik ben als het ware de video, I am the Camera. In Japan classificeren ze uitzonderlijke kunstenaars en ambachtslieden als 'National Treasures'. Een soortgelijke onderscheiding zal mij in de verste verte niet te beurt vallen. Mijn uniekheid heeft niets met enigerlei kunst of ambacht te maken. Ze houdt alleen in dat ik vermoedelijk de enige persoon ben die dit beeld in zich heeft opgenomen en vastgehouden. Er drukt op mij geen verplichting om het te bewaren en straks door te geven. Zo ik dat al kan, dan doet de vraag zich voor, aan wie? Wie is de universele erfgenaam belast met het beheer en de afwikkeling van de boedel? Het volk van Suriname? Kom nou, laat me niet lachen.

Wat kan er niet allemaal in iemands hoofd omgaan tijdens een rit van Amsterdam naar Eindhoven. Beelden en fragmenten van teksten losgerukt uit hun verband en chronologische volgorde verdringen elkaar. Tijdens de terugrit zegt Louise tegen mij: 'Je was er vanavond niet erg bij.' Dat is waar. Toen het op stemmen aankwam, nota bene voor een voorstel waar ik achter stond, heb ik verzuimd vóór te stemmen. En bij een ander nogal onzinnig voorstel ging mijn arm wel de lucht in. Om de janboel in mijn hoofd tot bedaren te brengen en uitleg uit de weg te gaan vraag ik aan Louise om de autoradio aan te zetten. De NCRV zendt een oratorium uit. Het is de zelden ten gehore gebrachte 'Juditha Triumphans' van Vivaldi. Dat doet me de das om.

‘Zodra Judith binnenkwam en ging aanliggen was Holofernes buiten zichzelf van haar, zijn innerlijk raakte in verwarring en hij verlangde hevig omgang met haar te hebben.’

In het apocriefe verhaal lees ik hoe het Holofernes, de legercommandant van Nebukadnesar, koning der Assyriërs, verging, die plunderend en verwoestend optrok tegen het volk van Israël.

‘Ze trok haar rouwkleren uit, waste zich en zalfde zich overdadig met olie. Ze kamde haar haar, deed een feestband om en deed haar feestkleren aan. Ze deed sandalen aan, deed voetbanden om en armbanden, ringen, oorkettingen en al haar sieraden. Ze ging de stadspoorten uit en meldde zich in het legerkamp van Holofernes.’

Ik lees - en het is inmiddels al uren na middernacht - hoe de deugdzame Judith al haar verleidingskunsten aanwendde om haar volk van de dreigende ondergang te redden. Holofernes, niet tegen haar kunsten bestand, zei tegen haar: ‘Drink en wees vrolijk met ons. Hij was verrukt van haar en dronk heel veel wijn, zoveel als hij zijn hele leven nooit op één dag gedronken had. Judith bleef alleen achter in de tent met hem, hij lag voorover op zijn bed, de wijn had hem overmand. Toen ging ze naar het hoofdeinde van het bed en nam daar zijn zwaard weg. Ze sloeg tweemaal met alle macht op zijn nek en sloeg zijn hoofd eraf.’

Het boek waar ik zo verdiept in ben - alle moeheid

is van mij afgevallen, - is fraai geïllustreerd. De tekening van Mantegna laat Judith zien recht overeind met het zwaard in haar rechterhand, terwijl ze het hoofd, dat ze bij de haren heeft vastgepakt, in een zak stopt, die een slavin voor haar ophoudt. Ze is gekleed en opgedoft zoals ze volgens de beschrijving naar het legerkamp is gegaan. Het moet iedereen duidelijk zijn dat de beschonken Holofernes haar niet heeft bezeten, ja zelfs nog niet aan enig voorafgaand gefrunnik was toegekomen. De slavin kijkt vragend en verschrikt naar haar meesteres op. Judith beantwoordt die blik niet, maar kijkt beaat en onaangedaan naar het hoofd dat ze in de zak doet verdwijnen. Er is ook nog een andere illustratie van dit gebeuren. Op de prent van Gustave Doré verlaat Judith de tent met het hoofd dat ze eveneens bij de haren heeft vastgepakt. Op de achtergrond staat het bed, de geschoeide benen van Holofernes, die ernaast op de grond moet liggen, zijn erop te zien. Doré heeft Judith even smetteloos en kruidje roer me niet-achtig uitgebeeld als voor hem Mantegna. Even speelt de gedachten door mijn hoofd dat het allemaal iets te braaf is. Dat Holofernes zich zo laveloos zou bezatten was een gelukkige, maar onvoorziene omstandigheid. Judith, wier onwrikbare voornemen om de moord te plegen vaststond, moet zich hebben gerealiseerd dat zij zich eerst aan Holofernes zou moeten geven en hem tot slapens toe uitputten, eer zij de kans zou krijgen om het hoofd van het ingedommelde lichaam te scheiden. Niet het be-

waren van haar kuisheid, maar de dood van Holofernes moet haar, toen zij zich naar het legerkamp begaf, voor ogen hebben gestaan. Maar wat zou dat. Wie, God daargelaten, zal de kuisheid van een vrome weduwe afwegen tegen het behoud van een ganse stad?

Een vergelijking is snel getrokken. Connie, eveneens een weduwe van innemende schoonheid, is, kan niemand anders zijn dan de gereïncarneerde Judith. Ineens zie ik het allemaal helder voor me, ik ben de aangewezen, de gezalfde als het ware, die het scenario zal moeten herschrijven waarin het plot van het helse drama met forse streken wordt vastgelegd.

We leven in de twintigste eeuw, de wegen die Connie bewandelen moet om haar volk te redden zijn uiterst gecompliceerd, minder rechttoe, rechtaan, dan die van haar apocriefe voorgangster. Zij hoeft zich niet op te doffen, geen welriekende olie, geen maquillage komt eraan te pas. De bikini waarin haar lichaam ten dele is verpakt geeft niet meer bloot dan die van de andere baadsters rondom het zwembad, jong en oud. Dat haar figuur er goed in uitkomt en tot de verbeelding van menige man spreekt kan haar niet worden aangerekend. Haar aandacht, de aandacht van de moeder, is op haar twee kinderen gericht die zich nog niet in het diepe mogen wagen. Ondanks dat verbod glipt de oudste, de jongen, toch onder het touw door dat het ondiepe van het diepe gedeelte scheidt. De badman is

even weg, de moeder veert uit haar ontspannen lighouding op, maar nog voor ze in het water kan springen heeft een man, die aan de kant van het zwembad naar haar stond te turen, zich gekleed en wel in het water begeven, de jongen vastgepakt en op het droge gebracht. De moeder is opgelucht, schudt de handen van de druipnatte man: 'Hoe kan ik u bedanken?' Ze biedt hem haar badhanddoek aan om zich te drogen, hij zal spoedig daarna haar man worden.

Daaraan moet wel het een en ander zijn voorafgegaan. Maar wat? We weten dat de man de kabinetschef van de legercommandant is. En daarenboven een van zijn oudste en beste vrienden. Connie moet hebben beseft dat zij, door hem het jawoord te geven, overgelopen is naar het kamp van haar vroegere tegenstanders. Erkentelijkheid jegens een druipnatte man hoeft niet te leiden tot deze overstap, die een totale verloochening van het verleden betekent. Bovendien is het absoluut niet zo dat Anton het leven van het jongetje heeft gered. Het zwembad was vol mensen en de moeder stond op het punt het water in te gaan. Anton's bliksemsnelle reactie moet zijn ingegeven door de wens om op een overrompelende manier met de aantrekkelijke vrouw, naar wie hij onbeschaamd had staan kijken, in contact te komen. Dat is een conclusie waartoe Connie met enig nadenken ook zelf had kunnen komen. Allerhande mogelijkheden kwamen mij voor de geest, pecuniaire, maatschappelijke, seksuele, maar geen van alle gaven een bevredi-

gend antwoord op het verwijt van 'Connie, hoe heb je zoiets kunnen doen?' In mijn scenario mag Anton's hoofd rustig op zijn hondentrouwe romp blijven rusten. Ik laat een huiselijk leven zien dat over het algemeen voor harmonisch pleegt door te gaan. Het is een welvarend gezin dat zich in tegenstelling tot de armoedige situatie waarin het land verkeert, een grote mate van luxe kan veroorloven. Het zwembad op het erf - de kinderen hebben inmiddels leren zwemmen - met schaduwrijke amandelbomen eromheen is een geliefde plek waar Anton en zijn vrouw met hun vrienden in de koelte van de namiddag, als een zachte bries uit de zee waait, graag verpozen.

De sfeer is ontspannen, de politiek wordt er achteloos besproken, de whisky vloeit rijkelijk, het bestaan lijkt rimpelloos. Af en toe kan een ontmoeting op straat voor Connie vervelend uitpakken: 'Die en die heeft weer met grote ogen naar me staan kijken en heeft een tjoeri (een verachtelijk geluid door de lippen te stulpen) gemaakt.' Dan houdt Anton haar voor dat dat meer op verbeelding dan op werkelijkheid berust. 'Ze zullen het wel uit hun hoofd laten,' verzekert hij haar en daar heeft hij, gezien zijn positie, vast en zeker gelijk in. Zo te zien is hij niet van zijn vrouw weg te slaan. Zelfs voor de in die kring gebruikelijke plezierreisjes naar Miami met de niet te versmaden Cubaanse attracties is hij niet te vinden. Dit keer zal hij bij hoge uitzondering op aandringen van zijn chef een

dienstreis naar Brasilia maken om zich over de aanschaf van een paar helikopters te oriënteren. Het is een zeer eervolle opdracht en Connie geniet zichtbaar van het aanzien van haar man en van het grote vertrouwen dat de bevelhebber in hem stelt.

Hier kan ik maar beter stoppen, denkt de scenarioschrijver, wie is er in 's hemelsnaam geïnteresseerd in het doen en laten van deze heilige familie? Dan herinnert hij zich de autorit naar Eindhoven, overwint zijn tegenzin en schrijft verder. Als Anton goed en wel in Brasilia is, vanwaar de arme man, de slechte verbinding ten spijt, elke middag probeert te telefoneren om Connie te verzekeren dat hij van haar houdt en haar mist en er niet aan denkt om ook maar naar de Braziliaanse vrouwen te kijken, waarop Connie steevast antwoordt dat hij dat toch vooral moet doen om haar figuur met dat van hen te kunnen vergelijken, - terwijl dit woordenspelletje van twee verliefde tortelduiven zich iedere middag herhaalt -, gedraagt de legerbevelhebber zich als een oprechte huisvriend. Een partijtje dam met zoonlief voor het naar bed gaan en een verhaal over de slimme Ba Anansi, Broeder Spin, voor de kleine meid op zijn schoot. Hij wordt beloond met een natte nachtzoen, net zo een als de afwezige Anton pleegt te ontvangen. Connie lacht tevreden, haar kinderen hebben het goed.

Ze kijkt er niet vreemd van op wanneer de huisvriend haar voorstelt om met hem naar bed te gaan.

Het lijkt wel alsof zij vanaf het moment dat de dienstreis ter sprake kwam, niet anders verwacht heeft. Ze strubbelt niet tegen, integendeel, ze pakt zijn hand beet en gaat hem voor naar de slaapkamer. Het heet dat verboden vruchten extra lekker smaken. Zo moet het op deze twee ook zijn overgekomen, want ze weten niet van ophouden. Telkens wanneer hij dreigt te verslappen weet zij hem met haar vindingrijke vingers en lippen tot nieuwe ontladingen te stuwen tot hij volkomen uitgeput in slaap valt. Ik weet niet of de legende waarheid bevat dat Alexander de Grote zijn zwaard en de Ilias altijd onder zijn hoofdkussen had liggen, maar zoveel is zeker dat de legerbevelhebber ouder gewoonte zijn revolver op het nachtkastje naast het bed had gelegd. Het is mogelijk dat Connie voorafgaand aan het neuken de revolver als een bedreiging heeft ervaren, maar haar alle energie vereisende acrobatiek wijst daar niet op. Lange tijd ligt zij op haar rug naar het plafond te staren. Ogenschijnlijk is ook zij leeg, zonder gedachten, tot en met verzadigd. Ze ziet het plafond in een filmdoek veranderen waarop allerlei taferelen schijnbaar zonder samenhang kriskras door elkaar verschijnen: Michaël kleedt zich aan en gaat op weg naar het gerechtsgebouw om zijn cliënt, de luitenant R, bij te staan, hij is welgemoed, hij neuriet zijn lievelingsdeuntje, de legerbevelhebber staat met een afschuwelijke grijns om zijn mond en met zijn revolver in de hand aan de poort van het Fort Zeelandia hem op te wachten, Anton springt gekleed

en al met een zware plons in het zwembad. Zo gaat het maar door. Ze wacht het einde van de film niet af, maar stapt geruisloos uit bed, verstopt de revolver in de la van het nachtkastje en begint zonder het licht aan te doen zich aan te kleden. Dan gaat ze op haar tenen naar de keuken en komt terug met een groot keukenmes waarmee ze gewoon is vlees te snijden. Het is hetzelfde mes dat ze in de handen had toen oom Bou in de vooravond de keuken binnenstapte en haar daarmee bezig zag. Hij heeft haar nog een compliment gemaakt voor de vaardigheid waarmee ze het mes hanteerde. 'Zo'n iemand kunnen we in het leger best gebruiken,' had hij gekscherend gezegd. Liefdevol strijkt ze met haar hand over het gladde lemmet nadat ze daarmee eerst de telefoondraden heeft doorgesneden. Dan doet ze een geruit keukenschort om en bukt zich over het bed waarop Bou slaapt. Naakt op zijn rug, zijn stevige borstkas, de borstkas van een sportinstructeur, zijn mannelijke trots, rijst en daalt. Ze betrapt zich erop dat ze gefascineerd staart naar deze levensbevestigende regelmaat, die bij hem door een o zo lichte fluittoon wordt begeleid. Dan omklemt ze met haar linkerhand vastberaden zijn slappe pik en met een snelle ruk ontmant ze hem. Ze doet het schort dat in een oogwenk vol bloedspatten is komen te zitten af, wikkelt de kloten daarin en deponeert ze in het vuilnisvat. Ze ziet ternauwernood hoe de hand van de man, die nog geen uur geleden haar lichaam streelde naar het nachtkastje grijpt en daarbij een glas water

omstoot. Ze sluipt het vertrek uit, sluit de deur af, haast zich naar de slaapkamer van de kinderen en sleurt ze zonder dat ze echt wakker worden, naar de auto, die buiten voor het huis staat. Ze start de auto en rijdt met grote snelheid weg naar de Waterkant. Het eerste veer brengt haar over de Suriname-rivier. Dan rijdt ze verder richting Moengo. De bruggen zijn na de burgeroorlog, die in dit deel van het binnenland woedde, weer hersteld en ze kan doorrijden. In het stadje tankt ze en ze rijdt zonder te stoppen verder naar de grensplaats Albina.

Over de radio hoort ze dat er een aanslag op de legercommandant is gepleegd, dat hij slechts licht gewond is en dat het leger in staat van paraatheid is gebracht. Tegen een buitensporig hoge beloning weet ze een bosneger over te halen om haar en de kinderen met zijn boot naar het stadje aan de overkant, Saint Laurent, te brengen. Vandaar is het een koud kunstje om met de Air France naar Parijs te vliegen. Geld is geen probleem. Op een Zwitserse bankrekening staat op haar naam een formidabel bedrag.

In het geïllustreerde boek waaruit ik mijn wijsheid over het Judith-verhaal heb geput is er ook een afbeelding van een schilderij van Artemisio Gentileschi. Een schilderes die anders dan haar kunstbroeders erop uit was om al het gruwelijke van het onthalzen te laten zien en ondergaan. Met opgestroopte mouwen

en geholpen door haar dienstmaagd, die het hoofd van de op zijn rug liggende Holofernes op het matras neerdrukt, volvoert Judith het karwei, terwijl het bloed naar alle kanten spat en druipt. Hier niet de glorie van een efficiënt verrichte heldendaad, maar het eigenlijke, bloedige beulswerk. De twee kanten van een en dezelfde daad. Het is maar hoe je er tegen aankijkt.

Dat maakt voor mij de onvermijdelijke ontmoeting met Connie zo dubbelhartig. Een paar maanden zijn voorbij gegaan en nog altijd weet ik niet hoe ik bij een ontmoeting op haar zal reageren. Ik sta op Schiphol op haar te wachten tussen een stel ongedurige mensen, die telkens als ze iemand in de bagagehal menen te herkennen beginnen te roepen en te wuiven. Zonder aan dit soort verwelkoming mee te doen blijven mijn ogen de passagiers rondom de tergend langzame voortrollende bagageband aftasten. Als ik haar opmerk - ze is veranderd, dat zie je zo - gaat toch werktuiglijk mijn rechterarm omhoog. Ze heeft me ook gezien want ze geeft met haar hand een teken van herkenning. Een tijd lang kan ik haar tussen de reizigers niet meer onderscheiden, maar dan zie ik haar achter een karretje waarop ze een paar valiezen heeft geladen naar de uitgang lopen. Iets vreemds, waggelends, aan haar manier van lopen valt me op. Ik heb geen idee wat het is. We geven, als ze goed en wel buiten de afgesloten ruimte is gekomen, elkaar een hand. Een zekere terughoudendheid over en weer laat niet toe

dat het tot een vluchtige zoen komt. Nu we vlak tegenover elkaar staan wordt het me duidelijk: ze is zwanger.

‘Aardig van je om me te komen afhalen.’

‘Blij dat je er bent. Goede reis gehad?’

‘Dat weet ik niet eens. Het zal wel. Ik heb al die tijd geslapen.’

‘Met twee uur vertraging.’

‘En jij maar wachten.’

‘Ik had gedacht dat de kinderen mee zouden komen?’

‘Nee ik vond het beter ze in Lausanne achter te laten. Op een internaat. Ze komen daar tot rust.’

‘Hoe lang denk je hier te blijven?’

‘Weet ik nog niet. Ik moet een paar zaken regelen. De echtscheiding.’

Dat is nieuw voor mij. Maar ik wacht me ervoor daarop in te gaan.

‘En het kind? Ik bedoel...’

‘Dat is niet van hem.’

Ik houd mijn mond.

Alsof ze bang is dat ik het niet begrepen heb zegt ze met iets van staccato in haar stem: ‘Van Bou.’

‘Van Bou?’

‘Ja, van Bou.’

Ik heb me meestentijds goed in de hand maar nu flap ik eruit: ‘Waarom heb je dan niet?’

Hier stopt het verhaal dat ik had willen schrijven. Connie's beslissing om het kind te willen behouden

gaat in tegen al mijn gevoelens en opvattingen. Hier is geen tegenstelling tussen goed en kwaad, licht en schaduw, yin en yang, of misschien toch juist wel. Yin, het vrouwelijke, ontvangende, komt altijd eerst, staat altijd voor yang, het actieve, handelende. Maar, zo heb ik het begrepen, van enig dualisme is geen sprake, samen vormen ze een harmonische eenheid, hier voor onze neus, niet ergens in een denkbeeldige hemel. Connie's beslissing om twee tegengestelde moraliteiten, die van Michaël en die van Bou, samen ineen te laten vloeien heeft mij, de scenarioschrijver, in een penibele situatie gebracht. Want ik ben nu degeen die het dilemma waar zij en wij allemaal voor staan moet oplossen. Niet wetend hoe daaruit te komen kies ik lafhartig voor de gemakkelijkste weg: het kind, het is een meisje, wordt dood geboren. Dan valt het doek, het publiek kan voor mijn part verbouwereerd naar huis gaan en al of niet vergelijkingen trekken met verkrachte Joegoslavische vrouwen. De unieke kans om een moderne Griekse tragedie te scheppen heb ik aan mij voorbij laten gaan, terwijl ik daarvoor toch alle gegevens en ingrediënten in handen had. Als het publiek weg is zitten Connie en ik voor het doek nog wat na te praten. Eigenlijk praten we niet, we luisteren. Vanuit de verte klinken de stemmen van Michaël en Bou, die commentaar leveren op Connie's zwangerschap, die ze niet wil laten afbreken. Ze weten blijkbaar nog niet dat het kind doodgeboren is en dat hun goed- of afkeuring er niets

meer toe doet. Beiden mogen hun zegje doen. Aan het heilige principe van hoor en wederhoor mag niet worden getornd. Daarom, uitsluitend daarom heb ik Michaël niet de rust gegund die doden anders beschoren is, maar heb ik hem de pijnlijke vraag voorgelegd wat hij van Connie's besluit vindt.

In plaats van op die vraag een duidelijk antwoord te geven begint hij aan een college rechtsfilosofie. Hoe heb ik het nou? Hij gebruikt, zo niet dezelfde woorden, dan toch precies dezelfde gedachtengang als toen hij zoveel jaren geleden in het toneelstuk met planken en schragen sjouwde. Het gaat hem niet zozeer om de goed- of afkeuring van het huwelijk met Anton en de daarop gevolgde bestraffing van de legerbevelhebber, als wel om de versluiting van al dit doen en laten door een verzoenend ritueel. Door het kind geboren te laten worden zal Connie vrede hebben met de straf, welke doet er niet toe, die haar zal worden opgelegd. Ik spits mijn oren. Bedoelt hij dat het kind, het broertje of zusje straks van zijn twee kinderen, de straf zal zijn die over Connie zal worden uitgesproken? Ik wil het hem vragen, omdat dat nieuwe tegenstrijdigheden oplevert in een toch al door tegenstrijdigheden overwoerd scenario. Het lukt niet, nog voor ik mijn vraag kan formuleren, is hij, het geluid van zijn stem althans, verdwenen. Dan is Bou aan de beurt. Niet de Bou met machtige borstkas die we eens hebben gekend. Hier spreekt een totaal ander mens,

een man die beseft dat hij al zijn verdere levensdagen vervuld zal zijn van schaamte en woede. Terwijl hij er alles aan doet om de buitenwacht onkundig te houden van zijn mutilatie wil hij toch van een vaderschap niets weten. Nu in de beslotenheid van ons gezelschap, durft hij er rechtstreeks voor uit te komen dat hij een eunuch als vader bespottelijk vindt, een ordinaire, laag bij de grondse grap. De termen die hij bezigt liegen er niet om, hij raast maar door totdat ook hier de stem wegzakt.

Connie en ik kijken elkaar aan. Veel wijzer zijn we van deze onverwachte slotscène niet geworden, al is het voor mijn gevoel beter dan een open einde, waarbij je het conflict krijgt voorgeschoteld zonder te weten te komen hoe het afloopt. Ik heb als scenarioschrijver er in ieder geval een eind aan gebreid. Er komt geen kind. De legerbevelhebber is op zijn nummer gezet, Connie is en blijft een oppassende moeder en Suriname kan op de haar vertrouwde manier doorsukkelen. En ik dan? Ik mag blijven zitten met de schrale troost dat ik aan het apocriefe verhaal van Judtih en Holofernes een uit onmacht geboren variant heb toegevoegd.

Onrijp

Het is onze taak niet om uit te vinden waar ons ego vandaan komt, maar om ervan verlost te worden. Een vogel die in een kooi zit opgesloten vraagt zich niet af hoe hij daar terecht is gekomen, maar hoe hij eruit kan ontsnappen.

Swami Ramdas

Dit verslag van mijn ontmoeting na zoveel jaren met Paul Storm zou hoogstwaarschijnlijk in de la van mijn bureau zijn blijven sluimeren, ware het niet dat mijn preoccupatie met het geheugen van de ouder wordende mens het weer tot leven wekte. De aanhef van de recensie over zijn boek *De oceaan in een druppel*, die ik in *Het Parool* van 12 december 1980 schreef, vormt daarvan de ongebruikelijke, doch mijns inziens noodzakelijke inleiding.

Het relaas van Paul Storm's ontmoeting met zijn eerste goeroe is volkomen anders dan we van de vele zoekenden op dit gebied gewend zijn. In de eerste plaats: de locatie. Wie zou in Suriname, waar een ratjetoe van culturen de mens in verwarring brengt, spirituele verlichting verwachten? En als het daar werkelijk te vinden zou zijn, waarom hebben we dan daar nooit eerder van gehoord?

In de tweede plaats: de acteur Paul Storm ging helemaal niet naar Suriname om God of weet ik wie te zoeken. Zijn opdracht luidde: het plaatselijk toneel te stimuleren. Het toeval moet dus een rol hebben gespeeld, maar ja, juist in dit boek leren we dat zoiets als het toeval niet bestaat. Alles wordt herleid tot Karma,

de wet van oorzaak en gevolg of, populair gezegd, Boontje komt om zijn loontje. De lezer gaat op stap met een toneelspeler die in een identiteitscrisis verkeert. Het is 1950. Het aanbod om naar Suriname te gaan verschaft hem een tijdelijke uitweg. Maar ook niet meer dan dat. 'Ik zou blij geweest zijn als een ongeluk een einde aan mijn leven had gemaakt. Men had mij voor 50000 gulden verzekerd, een som die ik onder een stevige borrel vijf vrienden had toebedeeld mocht mij het geluk van de dood treffen.' Later is hij gaan inzien dat hij naar Suriname moest gaan, omdat daar een man op hem wachtte, die zijn goeroe zou worden. Dat ging niet zomaar vanzelf, met zijn rationele geest stribbelde hij eerst verwoed tegen.

Tot zover de recensie.

Een paar maanden geleden rakelde Paul Storm een voorval op, dat zich in 1953 moet hebben afgespeeld, toen hij als regisseur in Suriname werkte. Ik was in die tijd dag en nacht in de weer als voorzitter van het door hem weer tot leven gewekte toneelgenootschap Thalia (opgericht in 1837) en Paul was intensief met ons bezig. Om de vraagtekens die zijn verhaal bij mij opriepen te kunnen aanvoelen moet je weten dat we elkaar in meer dan vijfendertig jaar niet hadden gezien. Ik laat Paul aan het woord.

'Ik kreeg van vrienden onverwachts een uitnodiging om mee te gaan op een expeditie naar het binnenland.

In die dagen kreeg iemand in de stad zelden een kans om wat meer van het land te zien, vandaar dat ik deze kans met beide handen aangreep. Jou hoef ik niets te vertellen. Er hoefde maar dát aan de Marowijne te gebeuren of je was er als de kippen bij. Van jou verwachtte ik dus geen tegenkanting. Er moesten alleen maar een paar details worden geregeld, een paar repetities verzet, dat was alles.

Ik was dan ook stomverbaasd toen jij, in plaats van me met alle mogelijke adviezen voor de trip te overstelpen, luid begon te schreeuwen en te kermen. “Nee Paul, dat gaat toch niet, hoe kan je ons zoiets aandoen, we zijn zo mooi met Noach bezig, de hele boel flopt in elkaar als je weggaat, wat heb je nou te zoeken aan de Tapanahoni, de bosnegers belazeren je toch waar je bij staat.”

Die middag stak ik, aldus Paul, ‘met het veer de Surinamerivier over en fietste naar het dorp Meerzorg, waar mijn goeroe Gaf (met de G van het Engelse go) woonde. Hij wachtte mij in de voorgalerij van zijn huis lachend op. In pyjamabroek en interlock, met een doek om zijn dikke nek. Nog voor ik iets kon uitbrengen vroeg hij: “Nou, en wat heeft je vriend Pos geantwoord?” Ik vond de vraag op zichzelf al vreemd, want hoe wist hij nou dat ik je net had gesproken? Maar goed, zoiets had hij kunnen vermoeden, want hij wist van mijn plannen af. Ik vertelde hem, nog helemaal ontdaan, hoe jij als een bezetene tekeer was gegaan en dat ik jou nooit zo buiten jezelf had meege-

maakt. Net iemand uit het gekkenhuis. Gaf was niet het minst onder de indruk van wat mij was overkomen en bleef maar lachen.

“Wat valt er nu te lachen,” vroeg ik geïrriteerd.

“Maar Paul,” zei Gaf, “dat was Pos helemaal niet. Dat was iets anders, iets nameloos, dat zich van hem bediende. Hij moest zo doen als hij deed, hij was op dat moment werkelijk “bezeten”, hij moest je waarschuwen om niet te gaan, omdat er anders iets verschrikkelijks met je zou gaan gebeuren.”

Vraag van Paul aan mij: ‘Kan jij je het nog herinneren?’ Ik: ‘Nee, het is voor het eerst dat ik zoiets hoor, gekermd, zeg je.’ Aangezien ik Paul ken als een waarheidslievend man - met enige speling natuurlijk vanwege zijn professie - moet ik wel aannemen dat de scène tussen ons zich zo heeft afgespeeld als hij het mij nu vertelt. Dat houdt in dat ik in 1953, zonder het zelf te weten, als medium heb gefungeerd en mijn vriend voor een groot onheil heb behoed, wat, daar kom je niet achter, de beet van een giftige owrukukuslang, het omslaan van de korjaal in de Manbari (een man heeft gekermd)-val, lepra, zwartwaterkoorts. Misschien is het mij wel vaker overkomen, de staat van bezetenheid bedoel ik. Misschien was ik wel niet de rechter, la bouche du loi, die ik voorwendde te zijn, maar een medium, dat zonder dat ik me daarvan bewust was, door geheimzinnige krachten werd bestuurd en gestuwd. Misschien is het daarom dat een

lichtbruine man met een Surinaams accent me een poosje geleden zo vriendelijk aansprak op het Leidseplein, net op de hoek van de Marnixstraat.

‘Bent u niet meester Pos?’

‘Jazeker.’

‘Meester, kent u me dan niet meer?’

Om de man niet nodeloos te kwetsen doe ik alsof mij een licht opgaat.

‘Uw gezicht komt me bekend voor. Ik kan alleen niet op de naam komen.’

‘Meester, ik ben Haagstam, u weet toch wel Haagstam, die u zeven jaar hebt gegeven.’

Ineens weet ik het weer. Ik zat in het Hof van Justitie in Suriname en heb de zaak tegen Haagstam en een mededader behandeld. Diefstal met geweldpleging tegen twee uitgezonden vrijgezellen, die een eind buiten de stad aan de Anton Dragtenweg woonden. Om mijn aftocht te dekken - ik realiseerde me dat ik in geval van nood Américain kon binnenvluchten - en een meer luchtige draai aan het gesprek te geven, informeer ik: ‘En hoe staan de zaken tegenwoordig?’

‘U ziet het toch, meester.’ De man doelt op zijn net bruin kostuum, dito schoenen, zijn vilten hoed. ‘Ik maak tassen. Van skai. Met de handel gaat het erg goed. Ik mag niet mopperen.’

Haagstam heeft me de hersenpan niet ingeslagen, hij heeft me geen mes tussen de ribben geduwd, geen woord van verwijt is over zijn lippen gevloeid. Integendeel, hij heeft me als teken van verzoening en

begrip een van zijn tassen aangeboden.

Denkt hij soms ook dat ik een medium ben geweest, dat er zoiets als een geest in mij was gevaren, dat mij het niet malse vonnis deed uitspreken? Dat ik geen verantwoordelijkheid draag voor die zeven jaar Nieuw-Amsterdam (de gevangenis)? Dat het net zo goed zeven maanden met aftrek had kunnen worden, zoals zijn raadsman na een slaapverwekkend pleidooi had gesuggereerd? Als ik die verantwoordelijkheid niet draag, wie draagt ze dan wel, meneer Haagstam? In plaats van haar bij een voor het leven benoemde rechter van vlees en bloed te leggen gaat u met uw wegwerptassen uit van de inblazingen van een God mag weten wat voor geest. En wat voor een rechter opgaat, gaat dan zeker ook op voor de boeven met hun boevenstreken. Schuldig? Welnee, een of andere geest heeft het op zijn geweten. Een mooie boel. Je reinste bruyabruya. Overtuigd van mijn gelijk heb ik Haagstam een hand gegeven, hem het beste met zijn handel toegewenst en heb met een gerust hart en dito geweten mijn weg vervolgd. Ofschoon, heb ik me niet eens lang geleden, het was nog in de oorlog, afgevraagd of de goden, of God, wel een geweten heeft.

'Paul,' vraag ik, 'hoe komt het dat ik jouw goeroe nooit heb ontmoet? In je boek vertel je zelf dat er een kleine kring was die regelmatig bij Gaf over de vloer kwam. Ik kende jou toch goed, ik kende jouw vriend Tony, geen van jullie heeft ooit tegen mij iets over Gaf

losgelaten. Jarenlang woon en werk ik in Suriname, ik ken alle politici, Lachmon, Soemita, Pengel, Findlay, ik ken alle schrijvers en dichters, Helman, Bea, Trefossa, Dobru, Shrinivási, noem maar op, maar Gaf, nooit van gehoord. Waren mijn voelhorens dan defect, had ik stopverf in mijn oren, was ik in jullie ogen te belabberd om er iets van te mogen opvangen? Of waren jullie misschien bang dat ik het allemaal hocus pocus zou noemen en de pret bederven? Stond mijn ego, mijn ik-heid, zoals je dat in je boek noemt - en waar ik met de dag minder prat op ga - jullie in de weg? Zonder gekheid, ik neem het jullie verdomde kwalijk, dat jullie mij om wat voor obscure reden dan ook erbuiten hebben gehouden.'

'Je was er nog niet rijp voor,' zegt Paul. Meer niet. Of ik er nu rijp voor ben, laat hij om me niet te kwetsen in het midden.

Ik kijk hem aan. Hij is zo aandoenlijk, zo oprecht. Hij ziet er patent uit voor zijn niet te geloven negentig jaar. Beseft hij wel dat hij dat tot op zekere hoogte aan mij heeft te danken?

De Beeldentuin

'Broeders en zusters,' zo begon de abt van het aan de Golf van Thailand gelegen klooster, 'ik heb jullie hier in de hal bijeengeroepen om bij het begin van het nieuwe jaar een paar van mijn gedachten aan jullie door te geven. Het jaar dat achter ons ligt was voor ons en ook voor een deel van de wereld een voorspoedig jaar.

Ook al doen wij niet aan politiek, wij weten maar al te goed wat zich in de ons omringende wereld afspeelt. We weten van de veranderingen ten goede die zich in Oost-Europa hebben voorgedaan, we verheugen ons over de vorderingen die in Laos en, zij het in mindere mate, in Cambodja worden gemaakt. We weten ook dat onze boeddhistische vrienden in Sri Lanka moeilijke tijden hebben meegemaakt. Ik ben zojuist teruggekeerd van dat vroeger zo vreedzame eiland en ik heb kunnen constateren dat het lichaam - want elk land kunnen we in zijn geheel als een lichaam beschouwen - ziek was. Niet verrot, o nee, dat niet, maar wel ernstig ziek. En wat doet men dan als een van ons ernstig ziek is? Nietwaar, men haalt er een dokter bij. Dat hebben onze vrienden in Sri Lanka ook gedaan. Ze hebben een beroep op India gedaan en die heeft er zijn troepen heen gestuurd.

Troepen die als dokter voor de patiënt moesten fungeren. Er zijn, zoals je weet, diverse soorten dokters. Ik denk aan de monnik uit Holland die een tijd lang onder ons heeft geleefd en die ons voorhield dat zachte heelmeesters stinkende wonden maken. En zie, de patiënt is al aan het herstellen, de aanwezigheid van een dokter zal naar ik verwacht binnenkort niet meer nodig zijn. Ik vertel jullie dat allemaal omdat ik, tijdens mijn bezoek aan Sri Lanka, heb meegemaakt hoe goed en kwaad om de voorrang vechten.

En daarmee ben ik gekomen aan datgene wat ik vanavond als nieuwjaars-overdenking aan jullie wil doorgeven. We zijn er diep van doordrongen dat het leven dat wij als monniken leiden de juiste weg is. Maar laat ons vooral niet denken dat wij ons daarop mogen laten voorstaan. Indien wij ons in onze geest niet zouden kunnen losmaken van wat wij ons ontzeggen, als wij aan het goede voorbeeld dat we trachten te geven een zo grote betekenis gaan toekennen, dat het ons geheel en al gaat vervullen, als de goedheid die wij nastreven een soort afgod voor ons gaat worden, dan broeders en zusters, dan is deze gehechtheid daaraan niet anders dan een vorm van verslaving. Of wij ons hechten aan de uitspraken van volmaakte meesters, of aan religieuzen, heilige plaatsen, heilige geschriften dan wel op een lager plan aan onze profane instincten en zintuigen, het maakt niet uit, we zullen ons moeten hoeden voor elke vorm van gehechtheid die in de weg staat van de absolute staat van leegte, de

algehele bevrijding van aardse bindingen die wij Nirwana noemen.

Het is niet mijn bedoeling om jullie op deze nieuwjaarsdag plichten op te leggen van een andere aard dan wij gewoon zijn te vervullen. Integendeel, ik heb aan deze bijeenkomst, waaraan ook al het huishoudelijk personeel en hun kinderen deelnemen, een feestelijk tintje willen geven. Op de tafel midden in de hal liggen een groot aantal pakjes uitgestald. Ieder pakje draagt een nummer. In de open bak voor mij liggen opgerolde papiertjes, loten zogezegd, waarop een nummer staat aangegeven dat correspondeert met een nummer op een pakje. Ik zal nu jullie om de beurt bij mij roepen om een lot te trekken. Aan de tafel kun je dan het voorwerp ontvangen waarnaar het nummer verwijst.'

De toehoorders, die eerst eerbiedig naar de abt hadden geluisterd, begonnen ontspannen te lachen en klaptten luid in de handen. De abt zat met de benen gekruist in een stoel, de monniken zaten in rijen voor hem op de grond, achter hen zaten nonnen en helemaal achter het huishoudelijk personeel. De kinderen, die eerst ook achteraan hadden gezeten en zich uitermate zoet hadden gedragen, schoven nu met glinsterende ogen naar voren. De abt begon met het afroepen van de namen. Telkens kwam degene die werd afgeroepen naar voren, boog met gevouwen handen voor de abt, kreeg een persoonlijk woord te horen, trok een lot en ging daarmee naar de tafel om zijn geschenk in ont-

vangst te nemen. De geschenken, groot en klein, waren verschillend van aard. De abt, die vanuit zijn klooster de universele boeddhistische vredesboodschap uitdroeg, had internationale bekendheid gekregen en had in het afgelopen jaar veel moeten reizen. In de diverse landen die hij had bezocht had hij allerhande geschenken verzameld die hij nu onder zijn getrouwen uitdeelde. Bamboe voorwerpen uit Sri Lanka, afbeeldingen van mummies en piramiden uit Egypte, dinky toys en ander speelgoed uit Singapore, waaiers uit Japan en nog heel wat meer.

Hij genoot zelf zichtbaar van de tevredenheid en het plezier dat op alle gezichten was te lezen en je zou bij dit ongecompliceerde tafereel bijna kunnen vergeten dat hij dezelfde persoon was die nog maar enkele ogenblikken geleden zijn toehoorders op het hart had gedrukt om vooral niet te veel aan goede werken te hechten.

Er waren nog maar weinig pakjes op de tafel toen het huispersoneel aan de beurt kwam. Als vrijwel laatste in de rij riep de abt de naam van een vrouw af, die als non in het wit gekleed ging, maar niet als de anderen in de nonnenverblijven woonde. Ze was evenmin kaalgeschoren zoals de andere nonnen, ze had zelfs opvallend lang grijs haar, dat eens donker moet zijn geweest. Een vrouw met diepliggende ogen die voor zich uit bleven staren, ook als ze haar best deed om te glimlachen. Met het nummer dat ze had getrokken

begaf zij zich naar de tafel. Nummer zoveel, haar nummer, was een wollige teddybeer. Wat moet ze daarmee aan, dacht ik, terwijl ik - ik logeerde een paar dagen in het klooster - zittend op de rand van het balkon alles wat zich voor mijn ogen afspeelde in me opnam.

Ineens begon de vrouw te krijsen, ze stampte als een bezetene met haar voeten op de vloer en sloeg met haar armen in het wilde weg om zich heen. Het blad van de tafel kieperde om, geschenk en glazen rolden over de grond. Het gillen van de vrouw werd luider en luider, haar ogen puilden uit, ze had de kop en de ledematen van de teddybeer van de romp losgerukt en bleef trappen op wat er van het beertje over was tot het tot een platte schijf was teruggebracht. De commotie die ze teweegbracht was groot, de harmonie in de hal was verstoord.

Ik zag hoe de monniken in plaats van in te grijpen, achteruit weken, beducht als ze waren dat de vrouw hen zou aanraken of erger nog, zich aan een van hen zou vastklampen. Uiteindelijk was het de chauffeur van de abt die uitkomst bracht. Hij ging resoluut op de vrouw af, pakte haar stevig aan beide armen beet en sleurde haar weg. Daarmee was de rust nog niet weergekeerd. Het vredige, dat het gedrag van monniken over het algemeen kenmerkt was verdwenen. De abt die bij al het rumoer onverstoorbaar op zijn stoel was blijven zitten maande tot kalmte.

'Ik verbaas me erover,' zei hij, 'dat jullie zo opgewonden raakten toen een vlaag van waanzin Kratin (zo heette de vrouw) plotseling overviel. Jullie behoren toch te weten dat dit soort dingen te wijten zijn aan oorzaken uit een vroeger bestaan die bepalend zijn voor haar geestelijke conditie. Wat die oorzaken zijn weten we niet. We mogen de doden niet terugroepen om ze te ondervragen. Ik weet dat er desondanks monniken zijn geweest die het toch hebben gedaan, maar ik weet ook dat het antwoorden opleverde die onbegrijpelijk waren omdat ze niet voor onze oren bestemd zijn.

Nee, we moeten inzien dat dezelfde oorzaken die haar in deze ontredderde staat hebben gebracht ook zullen bepalen of ze straks weer haar plaats tussen ons zal gaan innemen. Als we dat beseffen hoeven we daar niets onheilspellends in te zien.'

Zijn woorden hadden de gewenste uitwerking, de onrust ebde weg. Het verdere verloop van de avond had veel van een ongedwongen familiefeest. De kinderen, uitgelaten door het laat mogen opblijven, struikelden met hun cadeaus telkens over de benen van de monniken en de nonnen. Omdat ik de volgende ochtend vroeg moest vertrekken om mijn vliegtuig naar Amsterdam te halen nam ik diezelfde avond nog afscheid van de abt. De chauffeur die mij naar het station reed vertelde onderweg het volgende verhaal.

Op een van zijn tochten langs de grens met Cambodja

had de abt de vrouw aangetroffen. Het dorp waar ze woonde was vrijwel verlaten. De voortdurende beschietingen door de Viëtnamezen, die de troepen van de Rode Khmer tot over de grens van Thailand achtervolgden, hadden veel slachtoffers onder de dorpingen gemaakt en ten einde raad waren de dorpingen weggetrokken. De vrouw en een paar oude mannen, die zich een leven buiten het dorp niet konden voorstellen, waren achtergebleven. De vrouw verkeerde in een deerniswekkende toestand. Waar haar man was gebleven wist ze niet te vertellen, door een kogel geraakt of op een mijn getrapt, het kon ook zijn dat hij, zonder haar iets te zeggen, met de anderen was weggetrokken en haar met de kinderen, het waren er vier, in de steek had gelaten. Daar er niets meer te eten was, ze voor haar ogen de kinderen zag verhongeren en ze van de oude mannen geen hulp kon verwachten, had ze het besluit genomen om zich samen met de kinderen van kant te maken. Een van de mannen had gezien dat ze zich hand in hand met de kinderen van de hoge oeverrand van de rivier had geworpen. De kinderen waren allen verdronken, zij was tegen een rotsblok aangespoeld en had zich werktuiglijk daaraan vastgeklemd. Zodoende was ze in leven gebleven, al is leven misschien wat teveel gezegd. Toen de abt haar in het dorp aantrof zag ze er uitgemergeld en verwilderd uit, sprak onsamenhangende taal en beweerde dat ze nooit een man en kinderen had gehad. Na overleg met de oude mannen

besloot de abt haar mee te nemen naar het klooster.

‘Ik heb nog geprobeerd het hem af te raden,’ zei de chauffeur, ‘wat moeten wij in onze besloten gemeenschap met een gekke vrouw beginnen? Ik sprak tegen dovemansoren, de abt wuifde mijn bezwaren opzij. Op de terugweg - de vrouw zat naast mij tijdens de rit - had ik voortdurend het idee dat ze onverwachts het portier zou openen en uit de auto springen, maar ik had het mis, ze bleef al die tijd als een blok hout kaarsrecht op de bank zitten.

Ik geloof dat ze in het begin niet eens heeft beseft dat ze in een klooster was terechtgekomen. De abt had haar bij de nonnen ondergebracht en onder zijn geduldige aanpak begon ze merkbaar te herstellen. Om zich niet van de anderen te onderscheiden gaf ze te kennen dat ze ook in het wit gekleed wilde gaan. Non, zoals de anderen, werd ze evenwel niet, ze behield haar haar en deed ook niet mee aan de dagelijkse gebedsdiensten. Als de nonnen zongen luisterde ze aandachtig, maar meezingen deed ze niet. Toen ze voldoende hersteld was - het verstijfde houterige was van haar afgevallen - nam de abt haar op in de huishouding. Het werk dat ze te doen kreeg deed ze stipt en precies. Afgezien van het in zichzelf mompelen was er zo te zien niets met haar aan de hand. Alles wees erop dat ze als lid van de huishoudelijke staf haar verdere leven zou slijten. De abt was in zijn schik met het resultaat van zijn bemoeienis en ik moest

mijn ongelijk erkennen. Wanneer er buitenlandse gasten waren en zij de kommen met rijst voor de maaltijd op de mat plaatste kon hij niet nalaten naar haar te wijzen en met een zeker aplomb over zijn geslaagde therapie te vertellen. Ik heb hem zelfs samen met Kratin naar de hoofdstad Hua Hin moeten rijden. In een voordracht voor doktoren heeft hij toen de resultaten van zijn aanpak gedemonstreerd. Ik was er niet bij, maar op de terugweg zei hij tegen mij dat zijn methode de aandacht van de psychiaters had getrokken en dat hij van plan was om op het terrein van het klooster een kleine kliniek voor gestoorden te bouwen. Hij was daar helemaal vol van en ik ken hem al lang genoeg om te weten dat wanneer hij iets in zijn hoofd heeft gezet hij er ook voor zal zorgen dat het van de grond komt. Achter de bibliotheek op een mooie rustige plek zou de kliniek komen te staan, de plannen lagen al klaar. Wat er nu gaat gebeuren, wie zal het zeggen. Als u het mij vraagt geloof ik dat hij er beter aan had gedaan als hij Kratin in het dorp aan haar lot had overgelaten.'

De chauffeur verwacht geen reactie van me. Hij heeft zijn hart gelucht, daarmee uit. Hij steekt een sigaret op en zet een muziekje aan dat verdacht veel op een riedel van Vader Abraham lijkt. Bij het busstation zet hij me af. Ik beloon hem naar Thaise begrippen rijkelijk en heb het onbestemde gevoel dat ik daarmee een schuld aflos. Dan koop ik een kaartje naar Bangkok en

hoop op een goede zitplaats, zodat ik mijn benen enigszins kan strekken. Mijn hoop gaat niet in vervulling. Onderweg krijg ik het deuntje van zoëven op volle geluidsterkte misschien tienmaal te horen. Op het vliegveld wordt omgeroepen dat het vliegtuig dat me naar Amsterdam zal brengen vier uur vertraging heeft opgelopen. Om de tijd te doden besluit ik in het restaurant wat te gaan eten. De Thaise keuken is één van de beste van Zuid-Oost Azië, het eten is aan de scherpe kant, de toetjes daarentegen extra zoet.

Ik bestel rijst met allerhande groenten, eendeneieren, vis en vlees. Toch smaakt het maal me vandaag niet, ik ben er niet bij, mijn gedachten dwalen af.

Het verhaal van de chauffeur houdt me nog steeds bezig. Ik had al vaker door het Verre Oosten gereisd en was daar telkens met voor mij vreemde godsdiensten en gedachtenwerelden in aanraking gekomen. Bovendien had ik over het boeddhisme vroeger wel het een en ander gelezen. Het waren vooral de boeken van Alexander David Neël die me hadden aangesproken. De verhalen en uiteenzettingen van deze avontuurlijke Française die, samen met haar stiefzoon Yongden, in vermomming door het toen nog voor buitenlanders verboden Tibet van de Dalai Lama was getrokken hadden mijn reislust en belangstelling aangewakkerd.

Toen ik de abt nog maar een week geleden voor het eerst ontmoette moet het hem zijn opgevallen dat ik graag meer van het boeddhisme te weten wilde ko-

men, maar tegelijkertijd de twijfels van de doorsnee westerling bleef koesteren. De abt, die in zijn jonge jaren volgens de plaatselijke roddel een playboy moet zijn geweest, sprak als enige van de kloosterlingen uitstekend Engels. Hij was een stevig gebouwde man, die ondanks zijn kaalgeschoren hoofd en zijn saffrane monniksgewaad, op mij de indruk maakte van een opgewekte landbouwkundig ingenieur zoals je die in Wageningen kunt ontmoeten. Reïncarnatie en Karma, de leer van oorzaak en gevolg, zijn sleutelbegrippen in het boeddhisme en juist op deze kardinale punten verschillen wij van inzicht.

‘Het is geen kwestie van geloven,’ zei de abt, ‘het is allemaal wetenschappelijk te verklaren. Als een kind bijvoorbeeld stom, doof en blind wordt geboren zeggen wij niet, zoals bij u, dat God dat zo heeft gewild, maar verklaren dat uit het karma, de som van alle daden, goed en kwaad, uit onze vroegere levens die ons huidige bestaan bepaalt.’

‘Als ik het goed begrijp,’ zei ik, volgen oorzaak en gevolg elkaar zonder ophouden op tot het oneindige toe.’

De abt schudde het hoofd. ‘U begrijpt het nog altijd niet. Ook aan de oneindige keten van bestaan op bestaan kan een einde komen.’

‘Hoe dan? Door het ingrijpen van de een of andere god? Dus toch van bovenaf.’

‘Nee, door uw eigen toedoen. U bent, of u dat wilt of niet, uw eigen schepper.’

Er kwamen op dat ogenblik een paar diep buigende dorpelingen binnen om de abt om raad te vragen en ik begreep dat ons gesprek hiermee beëindigd was. De abt is een druk bezet man, hij is bouwpastoor, leidt de tempeldiensten, zit de meditatiediensten voor en is geestelijk raadsman. Een nieuwe gelegenheid om ons gesprek voort te zetten heeft zich tijdens mijn bezoek aan het klooster jammer genoeg niet voorgedaan.

Terwijl ik in het restaurant mijn bord vrijwel onaangeroerd terzijde schuif, overvalt mij de idee dat ik op het punt sta Thailand te verlaten met meer vraagtekens in mijn achterhoofd dan toen ik er amper zes weken geleden aankwam. Een reis naar het Verre Oosten is in zekere zin een speurtocht. Je stelt niet alleen oren, ogen en neusgaten open om het nieuwe waarmee je geconfronteerd wordt, zowel het fascinerende, als het afstotelijke, in je op te nemen, maar je probeert ook de denkwijze achter dat alles te benaderen. Geheimzinnigheid komt er dit keer niet aan te pas. De abt is een modern mens, die de leer van het boeddhisme op een eigen bijna psycho-analytische wijze hanteert. Geen wonder dat hij gemeend heeft Kratin te kunnen helpen met zijn aanpak. Ook Freud heeft niet al zijn patiënten kunnen genezen, denk ik dan. Maar bij de abt ligt dat anders. Het begrip ongeneeslijk komt in zijn vocabulaire niet voor. Het klooster waar ik logeerde ligt op een heuvel, een paar uur rijden ten zuiden van Bangkok. Aan de voet van de

heuvel liggen zee en strand. Het klooster is een modern complex met een tempel, vertrekken voor de monniken en de nonnen, toiletten en wasbakken, een vergaderruimte, een telefooncel, een garage en een volière. Het gerieflijke van steen opgetrokken woonhuis is voor de abt en zijn gasten. Levensgrote kleurige gipsen beelden en figuren uit de boeddhistische canon zijn op het terrein opgesteld. Tussen de beelden bevindt zich er één, dat afwijkend is van alle anderen. Ik heb er vaak naar zitten staren, zonder de zin ervan te begrijpen. Het is een schrikanjagend beeld van een vrouw die door helse duivels wordt gekweld en gemarteld. Een van die duivels steekt een piek in haar anus, terwijl ze aan een tak van een doornige boom hangt. Kitsch dacht ik, toen ik het beeld voor het eerst zag. Nu weet ik het nog zo net niet.

De leeuwen van Hokusai

Ik begrijp niet waarom het plegen van zelfmoord het werk van een schrijver zou moeten uitvullen boven dat van anderen die gewoon doorgaan.

In Japan is dat niet het geval, omdat de al of niet rituele zelfmoord daar een onderdeel vormt (vormde) van een bepaald cultuurpatroon. Tochten naar het Stedelijk en Boymans brengen me op de gedachte dat schilders en tekenaars, anders dan schrijvers, niet weten van ophouden. Vanuit Parijs bereikten me enthousiaste berichten over de stokoude Hokusai, die elke dag een leeuw, die hij nooit in levenden lijve had gezien, placht te tekenen. Nu ik dit - het betrof de grote Hokusai tentoonstelling - heb gezien, hoef ik niet meer naar Japan, schreef een bereisde journalist, die zeker, schat ik, nog een jaar of veertig voor de boeg had.

De dokter in Nickerie, het oostelijk grensdistrict van Suriname, vertelde me dat hij voornamelijk op maandagochtend met zelfmoorden werd geconfronteerd. Jonge Hindostaanse vrouwen, heel vroeg uitgehuwelijkt en uitgebuit door hun schoonmoeder, kiezen de dag dat de week weer begint bij voorkeur uit om zich

op te hangen of azijnessence in te nemen. Laten we hopen dat dat nu verleden tijd is, dat het niet of nauwelijks meer voorkomt, dat de drang om te leven, de levensdorst, om een Boeddhistische term te gebruiken, het wint van de demonen die in een andere richting rukken.

Goed beschouwd is een bejaardentehuis een verzameling van dapperen, die stuk voor stuk de Willemsorde, derde of vierde klasse, verdienen. Volhouden tot het einde toe.

Als oude, maar toch nog monter uitziende mannen het op de tv over de oorlog hebben, moeten ze bij het noemen van hun gevallen kameraden altijd iets wegslikken, de emotie wordt hen - en dat is het sublieme moment voor de kijkers - dan weer te machtig. Alsof het knagende verdriet van iets onherstelbaars overdraagbaar was. Als het nou een Renault was of een elektrisch scheerapparaat, dan zou het nog vervangen kunnen worden door eentje dat nog veel mooier en beter is afgewerkt. Maar met vrienden die zijn doodgeschoten, vergast of onthoofd zul je verder moeten leven. Dat het kan is proefondervindelijk bewezen.

Tragisch als hun lot was hebben ze één voorsprong op de overlevenden, ze worden niet ouder. Er komt geen jaartje, zelfs geen onderdeel van een seconde bij, eenentwintig blijft eenentwintig, drieëndertig zal nooit vierendertig worden. Misschien is de opgewektheid van al die met stokken zich voortbewegende oudjes

alleen maar te danken aan het feit dat ze zich omringd weten door een niet aflatend gezelschap van jonge strijdmakkers. Misschien zijn ze minder alleen dan ik, die denkt dat ze alleen zijn. Een mateloze angst weerhoudt mij om me goedschiks bij hen aan te sluiten. Uit weloverwogen zelfbehoud streef ik ernaar om de herinnering aan de oorlog om te vormen, te onderwerpen aan een operatieve ingreep, seksloos te maken, gevaarloos, pijnloos, gesteriliseerd, gedomesticeerd tot een positief huisdier, een makkie. 'Tap a doro,' sluit de deur dan toch, roep ik mijn kinderen ontstemd toe als ze de deur van mijn kamer voor de zoveelste keer laten openstaan. Want zelfs als de deur op een kier staat loop je de kans dat het een en ander ongenood binnenwaait.

Dit vervormen van het verleden, hoor ik u vragen, heeft dat enige zin? Je bent toch wie je bent, het product van bepaalde genetische en maatschappelijke factoren. Nou, en wat zou dat? Waarom tekende Hokusai elke dag weer een nieuwe leeuw? Waren honderd of driehonderd leeuwen dan niet genoeg? Zolang niemand mij daarover een afdoende verklaring geeft, zal ik naar een eigen antwoord blijven zoeken. Ik wil best naar Japan, ik heb geen reisleader, geen Van Gulik of Van Egeraat nodig om mijn culturele achterstand bij te spijkeren. Een Guide Bleue is nuttig, maar niet onmisbaar. Wat ik wil te weten komen kom ik, troost je, op den duur wel te weten. Ik begin zelfs te begrijp-

pen hoe blindgeborenen het leven aankunnen. Vroeger, toen ik nog te gretig was om alles rondom mij op te slorpen en aan zeven zintuigen niet voldoende had, kon ik me dat nauwelijks voorstellen. Nu wel. Beelden van werelden die ze niet kennen scheppen ze zelf. Ze zijn door hun handicap gedwongen om te scheppen. Ze scheppen de leeuwen die ze nooit hebben gezien.

Het isolement van Naipaul

Het is zondagavond, we hebben al gegeten en ik kijk met een kussen in de rug naar Nederland 3. Het programma heet Zomergasten, het is een urenlange uitzending waarin een vriendelijke Peter van Ingen één persoon uitgebreid laat vertellen over zijn/haar achtergrond en wat hem/haar zo al bezighoudt, verduidelijkt en geïllustreerd door fragmenten uit bekende en onbekende films. Ik heb al een paar van die programma's bekeken, sommige gedeeltelijk, andere tot het eind toe. Vanavond is Lieve Joris aan de beurt. Ik ken de naam, weet dat ze een schrijfster is die over een reis naar Zaïre heeft geschreven, maar heb nooit iets van haar gelezen. Ik kan me nauwelijks voorstellen dat ze in staat zal zijn me een hele avond te boeien, maar zet toch de tv aan. En zie, de mij onbekende jonge vrouw begint op een innemende manier over haar ouderlijk huis in een Vlaams dorp te vertellen, over haar katholiek verleden, haar vertrek naar Amsterdam. Je zou kunnen denken iets dergelijks al tientallen malen gehoord en gelezen te hebben, altijd weer datzelfde op den duur eentonige verhaal over het losbreken uit een al dan niet verstikkend katholiek, joods of gereformeerd gezin. Ik weet niet of het komt door de ontwapenende, openhartige manier waarop Lieve Joris over

haar jeugd vertelde, zonder zelfmedelijden en zonder wrok, maar mij verging het niet zo. Ze bracht het als een natuurlijk gegeven, zo natuurlijk als de ontwikkeling van rups tot vlinder. In ieder geval besloot ik na die uitzending iets van haar te gaan lezen.

In de openbare bibliotheek van Groet, waar ik deze zomer doorbracht, stonden twee van haar boeken op de plank: *Terug naar Kongo* en *Zangeres op Zanzibar*. Ik begon aan dat laatste boek dat een aantal reisverhalen bevat. Een daarvan heeft als titel: Met V.S. Naipaul op Trinidad. Lieve Joris is te gast bij Naipaul's zuster in Trinidad en maakt een stuk familieleven mee als de inmiddels 60-jarige broer Vidiadhar Surajprasad, Vidia voor de intimi, na een lange afwezigheid weer eens het eiland bezoekt. Van Naipaul als schrijver houden betekent niet dat je ook van de man gaat houden, die, al doet hij nog zo zijn best om aardig te blijven, balorig en minder ruimdenkend overkomt dan je van hem op grond van zijn boeken zou verwachten.

Hij ontpopt zich in zijn geboorteland, waar een latente controverse tussen hindoestanen en creolen van oudsher bestaat, als de voortvarende hindoestaan, die met een niet te miskennen *dédain* en misprijzen neerkijkt op de gemakzuchtige creolen.

Maar waarom schrijf ik dat allemaal? Het is mij er niet om te doen een quasi-recensie te schrijven, maar om iets in dit verhaal dat mij persoonlijk beroerde. Lieve Joris praat met Naipaul over zijn eerste periode

in Engeland als hij op zijn achttiende jaar met een beurs vanuit Trinidad naar Oxford is gekomen. Ze schrijft dan: 'Mijn vragen over die beginperiode irriteren hem. Waarom wil ik weten of er geen andere West-Indiërs waren? De plaats waar hij zich bevond was Engeland, niet West-Indië. Als je dat niet begrijpt, begrijp je de rest ook niet.' Oxford was geen echte campus. Het bestond meer uit een serie hotels. De semesters waren heel kort. Dan kwam de vakantie. Als je geen familie had, zat je voor je het wist alweer op een kamer alleen. 'Ik kan niet vertellen hoe zwaar dat was. Ik denk niet dat je het kan begrijpen. Men geneest nooit helemaal van het isolement, de eenzaamheid van die jaren.'

Stop. Dat is genoeg. Voor mij tenminste: Men geneest nooit helemaal van het isolement. Zo'n zin zet het radarwerk in mijn hoofd in beweging, met een ruk een paar volle slagen in de tijd achterwaarts. Ik ben weer eerstejaars student in Leiden. De groentijd afgelopen september was niet bepaald gemakkelijk, maar dat lag ook niet in de bedoeling, ik onderging dat initiatie-ritueel in de stellige verwachting dat, als het eenmaal achter de rug was, de studententijd al haar beloften zou waarmaken. In Suriname moeten Indiaanse jongelingen de wespenproef ondergaan om als volwaardige leden binnen de mannengemeenschap te worden opgenomen. Het verdragen van pijn is een eerste voorwaarde om dat te kunnen doorstaan. Op een paar hardhandige bejegeningen na en het uiterst

vermoeiende kikkeren maakte het verdragen van pijn of iets dat daarop leek geen deel uit van de ontgroening. Ik heb niet afgehaakt en ben er goed doorheen gekomen. Bij de ingewikkelde clubvorming, die met diplomatiek gekonkel en telkens verbroken allianties gepaard ging, ben ik in een goede club terechtgekomen. Het was weliswaar niet de eerste club, die van de adel en de rijkaards - daar hoorde ik trouwens niet bij -, maar toch ook niet de rotte peren-club, een naamgeving die geen verdere uitleg behoeft. Ik werd lid van een groot aantal sub-verenigingen, die mijn financiële draagkracht aanzienlijk te boven gingen en leerde in snel tempo de nodige vaardigheden, om me in deze gemeenschap staande te houden, zoals doorroeien, dat nachtbraken betekent, jenever en bier drinken en wisselde dat af met sporadisch collegebezoek. Ik heb een kamer aan de Papengracht, vlak tegenover dokter Timmers, de huidarts, vader van twee aanminnige dochters, die ik eerst twee jaar later op een feestje zal ontmoeten. Ik moet er nog achter komen dat er een hemelsbreed onderscheid bestaat tussen meisjes met wie je kunt scharrelen en de hoogstaande types van de vvSL, de vereniging van vrouwelijke studenten. Voorlopig ben ik bijna elke nacht met mijn clubgenoten op de sociëteit te vinden. Van enig isolement is geen sprake totdat...

Het is oudjaar. De sociëteit waar ons leven zich grotendeels afspeelt gaat om negen uur dicht. Alle clubgenoten die mij deze drie maanden omringd had-

den zijn verdwenen om in huiselijke kring de overgang van het oude op het nieuwe jaar te vieren. Voor het eerst sedert ik in Leiden ben aangekomen ervaar ik dat ik alleen ben. Het is even wennen; drie, vier maanden heb ik in een roes geleefd, of beter nog in een fase waarbij aan de werkelijkheid geen aandacht wordt besteed. Nu eerst dringt het tot mij door hoezeer mijn situatie verschilt van die van mijn nieuwe vrienden. Ik moet aannemen dat zij - die nieuwe vrienden - dat niet eens doorhebben. Zij hebben mij opgenomen in hun kring en mij met hun uitbundige vriendschap gelijkgeschakeld. Politieke en raciale tegenstellingen spelen in deze kring geen rol, ergens in Duitsland, dat we gemakshalve ver weg wanen, is Herr Hitler met overslaande stem aan het brullen en steken duizenden mannen en vrouwen begeesterd hun rechterarm omhoog. Maar hier op de sociëteit, met allemaal studenten van een bepaalde komaf, vindt men dat een uitermate ordinair gedoe en wordt er in het ongekuiste groenentoneel de spot mee gedreven. Er is, we schrijven 1933, dus ogenschijnlijk niets onzegers of beklagenswaardigs aan mijn situatie, integendeel, ik ben een schoolvoorbeeld van een goed geassimileerde zoon uit de tropen. Natuurlijk ben ik in dit uitgestrekte koloniale rijk niet de enige die uit de tropen komt. Er zijn heel wat studenten hier van overzee, bijna allemaal uit ons Indië, waar de vaders belangrijke posten bij het gouvernement of bij de ondernemingen bekleden. Ze kennen elkaar allemaal en hebben een

eigen club gevormd, India Orientalis. Ze doen veel aan sport, zwemmen, waterpolo en roeien en kunnen tegen een plaagstoot: 'O, was ik in Indië maar,' waarbij je de 'r' lang laat rollen. In tegenstelling tot die lui uit de Oost ben ik de enige uit Suriname, uit de West. Geen India Occidentalis dus voor mij, heimwee en nostalgische gevoelens zal ik, zo ik die al koester, voor me moeten houden. Dat gaat me zo te zien gemakkelijk af totdat...

Het heeft geen zin om een beschrijving te geven van de oudjaarsviering in Paramaribo, mijn geboortestad. Het is een zintuiglijk feest met de Chinezen als ceremoniemeesters, waarbij heel wat van het aardse bezit verschoten, dat wil zeggen geofferd wordt. Aan wie zou ik niet kunnen zeggen, het doorlopend geknal van de pagara's met de zware bommen tussen het kleinere knetterende vuurwerk in heeft de schijn van een gevecht tegen de schimmen en boze geesten die verjaagd moeten worden. Niet meer dan dat, want het volgend jaar dienen ze zich weer present te melden met eenzelfde regelmaat als die van de regens na de droge tijd. Daarom, juist daarom, omdat al dat geknal, al de vonken en de kruitdamp niets onherroepelijks inhouden geven we ons vol overgave en opwinding over aan het feest dat tot de vroege ochtenduren, tot bam, zal duren. Het verschil tussen jong en oud lijkt opgeheven, niemand stopt de oren dicht voor het lawaai, de stad is tegen middernacht in een rookwolk gehuld, als

we elkaar omhelzen met een Happy New Year op de lippen zien we van de gezichten alleen de glimmende ogen en de beslagen brillenglazen. Dat is het beeld van oudjaar dat ik heb meegenomen toen ik als jongetje van veertien door mijn ouders naar Holland werd gezonden. Er was in die tijd nog geen middelbare school in Suriname. Op de bootreis volgden vijf jaren gymnasium in Alkmaar. Ik was er in de kost en uit afweer, onwil en onmacht heb ik toen het mij tot dan toe onbekende gevoel van alleen zijn leren cultiveren. Uit dat gevoel putte ik een zekere wellustige macht over mijn omgeving, niets van hen, de omstanders, de mensen bij wie ik in de kost was, kon mij deren, ik had, dacht ik, door mij in het cocon van de eenzaamheid te hullen mij onkwetsbaar gemaakt voor prikken en schokken van buitenaf. In Leiden was dat allemaal niet nodig. Ik kon eindelijk dit beschermende omhulsel afleggen en opgaan in de groep, de kleine selecte groep van mijn jaargenoten wel te verstaan.

En ineens, op de eerste de beste oudejaarsavond, om negen uur 's avonds alleen in mijn ongezellige, met goedkope meubels spaarzaam ingerichte kamer, overkomt het me dat ik me eenzaam en verlaten voel. Ik ben de cocon, het omhulsel dat me beschermdde kwijtgeraakt, ik ben kwetsbaar geworden. Ik ben zonder reserve in te bouwen met hart en ziel deel gaan uitmaken van een clan, een collectief dat ik als een hechte eenheid beschouwde en bij de eerste de beste scheur in dat web voel ik me ontredderd. Terwijl ik naar

buiten de indruk wek dat ik eindelijk mijn draai heb gevonden, dat ik zonder op te vallen met de anderen mee kan doen, ben ik, zonder dat ik er erg in had, iets van mezelf kwijtgeraakt. Wat dat iets precies is weet ik niet. In die luttele uren alleen komt het me voor dat ik, toen ik nog in Alkmaar was, schijnbaar hulpelozer, maar in werkelijkheid innerlijk veel weerbaarder, veel zelfstandiger was. Toen deed het me niets hoe de uren verstreken, ik was gewoon mezelf gezelschap te houden en dat was me genoeg.

Tot tien uur rijden de treinen. Ik heb een oom, een broer van mijn vader, in Amsterdam wonen, als ik mijn tijd niet met innerlijk gerommel zit te verdoen, kan ik de trein pakken en naar hem toe gaan. Ik heb, het is eind van de maand, nog net geld genoeg om een kaartje te kopen. In de Lomanstraat bel ik aan. Een dienstmeisje, huishoudster, doet open. Ik ken haar niet, zij kent mij niet, ik heb mijn oom, die onlangs gescheiden is, in geen maanden opgezocht. Er is niemand thuis, zegt ze in het Duits. Waar mijn oom heen is en hoe laat hij weer thuiskomt weet ze niet. Ik leg haar uit dat ik een volle neef ben en dat ik binnen op de terugkomst van mijn oom wil blijven wachten. Wat kan ik anders doen, ik kan toch niet zonder geld weer de straat op. Trams en treinen rijden niet meer. Hier en daar wordt er in de buurt nogal zuinigjes wat vuurwerk afgestoken. Hoewel het dienstmeisje niet weet of ze er goed aan doet overwint zij haar wantrouwen en laat me binnen. Vanaf dat moment zijn we

twee lotgenoten, we delen iets samen hoe ongelijksoortig ons beider inbreng ook mag zijn.

Ik heb er geen weet van hoe het haar te moede is, alleen in een vreemd land, in een vreemd huis met zelfs geen hond of kat om tegenaan te praten. Er moet toch ergens in de binnenstad van Amsterdam een gebouw van de Deutsche Verein zijn waar het vanavond lustig toegaat. Maar ik ben zo met mezelf in de weer, zo toegespitst op en overhoop met mijn eigen tegenstrijdige gevoelens, de vroegere uit Alkmaar, de recente uit Leiden, dat het niet in mijn hoofd opkomt haar te vragen waarom ze de deur niet achter zich heeft dichtgetrokken en daarnaartoe is gegaan. Gertrude is afkomstig uit een gehucht in de buurt van Kottbus en is pas vier maanden in Holland. Ze heeft stijl, stroblond haar en ze draagt een jurk die haar als een zak om het spichtige lijf valt. Ze moet vermoeden dat ik haar onaantrekkelijk vind, want ze blijft me met grote ogen achterdochtig aankijken alsof ze van mijn gezicht af wil lezen of het zo is. Blij als ik ben dat ze me heeft binnengelaten probeer ik zo goed mogelijk die hinderlijke gedachte bij haar weg te wuiven. Ik ben vanavond niet op zoek naar een vrouw, laat staan naar een mooie vrouw, Gertrude mag dan wel geen betoverende sirene zijn, ze is voor mij precies op de juiste plaats en tijd de reddende engel die ik nodig heb. Laten we wat drinken, stel ik luchthartig voor, nu ik weer vaste grond onder de voeten heb. Gertrude durft het niet aan om zonder toestemming van mijn

oom een fles te openen en beperkt haar medeplichtigheid tot het aanreiken van de kurkentrekker. Het is inmiddels al bijna twaalf uur, de radio staat aan, het tijdstip van de omhelzing nadert. Daar is het dan, de klokken, de sirene, de heilwens, Happy New Year. We staan beiden op, een glas in de hand, even aarzelen we, dan geef ik haar een zoen en krijg er een terug. De muziek op de radio is van uren, dagen, maanden, jaren, overgegaan in vrolijke dansmuziek. 'Gertrude,' vraag ik, 'zullen we dansen?' Ze knikt van ja. We dansen, we blijven dansen, we schuiven de tafel en stoelen opzij, het is of we van geen ophouden weten. Het kan niet aan de wijn liggen, want ik heb maar één fles opengetrokken. Als dit passie is, is het de allesoverheersende zucht om te ontsnappen aan het gevoel van alleen zijn, dat ik, hoe overtrokken dat anderen ook mag voorkomen, vannacht niet aankan. Bij haar zou het best iets anders kunnen zijn, iets heel innigs misschien, waar ik geen weet van heb. Misschien ben ik wel de remplaçant van een veraffe vriend, een Duitse stalknecht, een huzaar, nee, asjeblijft geen SA-man. We dansen de ene foxtrot en wals na de andere en als het een lied is uit een van de UFA operette-films die ze kent, zingt of neuriet ze mee. Willy Fritsch en Lilian Harvey kunnen niet met grotere inzet rondgezwerd hebben dan wij het nu doen. De radio die er anders klokslag twaalf na het Wilhelmus mee ophoudt gaat vannacht tot vier uur door. Hebben we tot vier uur gedanst?

Ik geloof van niet. Dit was niet de Marathondans die ik Charlotte Köhler in de Leidse Schouwburg heb zien voordragen, de dans waarbij de partners vanwege het uitgelopen prijzengeld zich een heel etmaal over de dansvloer voortslepen. Dit had niets te maken met liefde, seks, geld of gekte. Het isolement waarin we ons bevonden viel, zolang we dansten van ons af en dat was ons genoeg. Dansten we met gesloten ogen, cheek to cheek? Ik geloof het niet, het is me ontschoten, zoals het beeld van Gertrude als persoon van vlees en bloed zich niet meer aftekent tegen het raam van mijn geheugen. Ze is zestig jaar na dato idee geworden, ondergedompeld, wachtend op opstanding. Nu eerst begrijp ik wat Edmond Jabès geschreven heeft: Verbeelden komt neer op terugvinden, op het herscheppen van hetgeen men vergeten is. Om de leemten, de niet te tellen zwarte gaten in het geheugen, in het wilde weg op te gaan vullen is vruchteloos en onbegonnen werk. Daar helpt, zoals dat zo mooi heet, geen lievermoederen aan. Wie wel eens een autobiografie aandachtig gelezen heeft zal het zijn opgevallen hoe vaak bepaalde episoden met nauwkeurige realistische details beschreven worden om het te doen voorkomen alsof het beschrevene de auteur nog glashelder voor de geest staat. Zestig jaar zijn verstreken en dan ineens, min of meer toevallig, is daar de passage in het boek van Lieve Joris, die een episode die ik verloren waande weer tot leven brengt. Meer dan dat, ze dringt zich op de voorgrond, het lijkt wel of ze

Wiedergutmachung, genoegdoening voor de jaren van verwaarlozing in vergetelheid verlangt. En de onbarmhartige eiseres is niet zozeer Gertrude, die God mag weten ergens in de buurt van Kottbus nog leeft of begraven ligt, maar de idee van eigen onzekerheid schuilgaand achter een flinke dosis bravoure. De doden zullen eens weder herleven luidt een van de dertien joodse geloofsartikelen die ik als jongetje heb moeten leren. Zou het waar zijn? Dan zeker als idee, met alles wat daaraan vastzit, zoals het mij nu met en rondom Gertrude vergaan is.

Als mijn oom laat in de nacht thuiskomt vindt hij ons slapende, niet in elkaars armen, ik languit gestrekt op de divan en Gertrude weggezakt in een gemakkelijke stoel. Weggezakt in een stoel en daarna weggezakt in mijn herinnering. Zestig jaar is een hele tijd, de verjaringstermijn is verstreken, de beelden zijn vergeeld en onbetrouwbaar geworden. En toch.

Lieve Joris, doe me een plezier, schrijf aan Naipaul dat hij vooral moet doen wat hij tegen jou gezegd heeft toen hij het over zijn isolement in Oxford had: 'Het is een periode van duisternis in mijn leven die nog niet onderzocht is, een onderwerp voor een boek. Ik wil er de komende jaren iets mee doen. Als ik erover schrijf zal ik het misschien kunnen bezweren.'

Is niet vechten wij vechten maar spelen wij spelen

De heer F., oud-griffier van de Koloniale Staten, had de gewoonte om 's morgens tegen half vijf op te staan en dan in de verlaten staten van Paramaribo een uitgebreide wandeling te maken. Tegen zeven uur was hij weer thuis, trok zijn pyjama aan, ging op een schommelstoel bij het raam zitten, las wat in de tijdschriften van de leesportefeuille en gedroeg zich voor de rest van de dag als de knorrige maar handelbare echtgenoot van zijn vrouw, de om haar tact en geduld wijd en zijd geprezen tante Melie. Het was een publiek geheim dat hij tijdens de wandeling de erfwooningen van alleenstaande vrouwen binnenliep, om daar waar hij de kans schoonzag wat te friemelen. Tijdens een van die matineuze escapades heeft hij het tijdelijke voor het eeuwige verwisseld. De familie F., die om begrijpelijke redenen geen ruchtbaarheid aan de plaats van verscheiden heeft willen geven, volstond met een overlijdensbericht in de trant van 'Heden overleed geheel onverwacht onze zorgzame man, vader en grootvader in de leeftijd van 71 jaar.'

Voor misi Caro, die aan de Waterkant achter de Lutherse Kerk woonde en haar karig loon als naaister aanvulde met het verlenen van diensten aan oudere

heren van stand, kwam de dood van meneer F. eveneens geheel onverwacht. Ze was een hartelijke, van voren en van achteren uitpuilende vrouw, die gewoon was haar medebewoners met een overvloed aan details deelgenoot te maken van de hebbelikheden van haar bezoekers. Zij kenden meneer F. allemaal, het kraaien van de haan en het met de wandelstok tikken tegen de deur van misi Caro waren voor hen de herkenbare signalen dat de dag op het punt stond om aan te breken. Misi Caro opende na het kloppen de deur, die ze altijd 's nachts met een houten bout afgrendelde, op een kier, om zich ervan te overtuigen of de persoon, die zich aldus aanmeldde, wel masra F. in eigen persoon was.

Het komen en gaan van meneer F. was voor de erfbewoners een zo alledaagse gebeurtenis geworden, dat daaraan geen bijzondere aandacht meer werd geschonken. Nu dromden ze voor het huisje van vrouw Caro samen en rieden haar aan om het lichaam vooral niet aan te raken voordat de politie, de dokter en de ambulance zouden zijn gekomen, maar het te laten in de staat waarin het zich bevond toen de dood intrad. 'Dan kunnen ze zien dat hij een natuurlijke dood is gestorven,' zei een vrouw die als schoonmaakster in het Militair Hospitaal werkte, in die hoedanigheid toegang had tot het lijkenhuisje en op grond daarvan geacht werd kennis te hebben van dit soort zaken. Die goede raad was aan misi Caro niet besteed. Ze kon het niet over haar hart verkrijgen de oude heer F. 'sosos-

kin', in zijn blote kont, aan de mensen te tonen. Integendeel, zelfs in dit uur van schrik en consternatie besepte ze dat zijn en haar waardigheid het niet toelieten dat de waarheid 'sososkin' aan het licht kwam.

Ze heeft hem eigenhandig aangekleed, zijn sokken en schoenen aangetrokken, zijn gulp dichtgeknoopt, alleen zijn stijfgestroken boord - hij droeg een toetoeptas - opengelaten. De twee gouden boordeknoopjes staken nog in het boord. Hij maakte zo op het eerste gezicht de indruk van iemand die plotseling onwel was geworden, naar adem had staan snakken en toen, om bij te komen, even op het bed was gaan liggen. Het kwam niet bij haar op dat deze van piëteit getuigende handelwijze niet strookte met de versie die ze, met tranen in de ogen, van het gebeurde gaf: 'Mi bin prakseri, a kon a de kon, ma na go a de go' - ik dacht dat hij aan het komen was, maar hij was aan het gaan.

De herinnering aan dit droeve voorval, dat stof opleverde voor pittige, niet voor kinderoren bestemde conversatie, kwam weer bij me op bij het bladeren in het boek van E. Charry e.a. *De talen van Suriname*. De invloed van de West-Afrikaanse talen op het Sranan tongo wordt daar aan de hand van een paar voorbeelden geïllustreerd. Zo bijvoorbeeld bij de vooropplaatsing van het werkwoord: A no feti wi de feti, ma a pré wi de pré - Is niet vechten wij vechten, maar spelen wij spelen.

Als ik die regel lees, gaat er een lichtje bij me branden. Het moet nu bijna vijftig jaar geleden zijn dat ik in een Leids studentenblad iets soortgelijks, zij het in vragende vorm, schreef, zonder het minste benul te hebben van de verbeeldingswereld van een grijsaard, laat staan van een meer dan oppervlakkig besef dat de dagen van het jongelingschap geteld zijn.

Een jongen
een meisje,
spelen ze,
slaan ze elkaar?
Een grijsaard
die bedaard
komt aanlopen
kijkt er
aandachtig
naar.

Dat 'bedaard' is niet slecht, vind ik nog steeds, dat 'aandachtig' slaat zelfs de spijker op zijn kop. De studenten-poëet keek in het koffiedik en zag daarin de grondtrekken van zijn latere ik. Voyeur, staarder, ik ben misschien al een goed eind op weg naar dat onvermijdelijke stadium. Waarom bagatelliseren schrijvers toch de laatste erotische hobby, die de ouderen rest, door er iets banaals aan toe te voegen of er vergoelijkend iets vanaf te halen? De meewarige titel van Junichiro Tanazaki's *Dagboek van een oude dwaas*

zegt het al. De hoofdpersoon is oud, hij is verzot op zijn schoondochter (die dat doorheeft), hij is in het bijzonder bezeten van haar voeten. En wat doet hij? Hij bestelt naar oud Japans gebruik een grafsteen, maar is zo gehaaid om Boeddha's voetafdruk die daarop zal voorkomen, te laten boetsen naar het opwindende model van die van zijn schoondochter. Niet bepaald een fraai voorbeeld van onthechting, waar de Boeddhisten naar behoren te streven. Nee, dan mijn oudoom Joost, die vaak openlijk de hoop uitsprak dat na zijn dood op zijn platte grafsteen in Beth Sjalom vrijende paartjes de liefdesdaad zouden plegen. De continuïteit van bewegelijke, bruine, creoolse billen boeide hem meer dan de schrikbeelden van hemel en hel en van het absolute niets - een billenloos tijdperk - had hij zich geen voorstelling kunnen maken.

Ruth Jhabvala-Praver - met *Dust and Heat* winnares van de Booker Prize - beschrijft aan het slot van de roman *In Search of Love and Beauty*, die zich bij uitzondering niet in India, maar in New York afspeelt, het sterven van een tachtigjarige vrouw. Het is een nogal wereldse vrouw, die haar leven lang gefascineerd was door en ook wel gehouden heeft van een zekere Leo, een wulpse psychiater-guru. Diens leer hield het samengaan in van een lichamelijk en geestelijk orgasme, het laatste duizend maal heerlijker dan het eerste. Als de vrouw sterft zijn haar laatste woorden: 'I am coming.' Die mogen dan kosmisch bedoeld zijn, veel directer en toch alomvattender vind

ik de woorden van een vergeten Surinaamse lobi-singi (love song), dat mijn oude, lichtgestoorde tante Becca, die bij ons inwoonde, placht te zingen, zonder dat iemand er aanstoot aan nam. Hoogstwaarschijnlijk besteedde niemand enige aandacht aan wat ze zong, gelet op haar uitgebreide repertoire, dat zich uitstrekte van 'Adieu, ma belle France', als Marie Antoinette naar het schavot wordt geleid, tot 'De meisjes van het Ginneken', een opgewekt liedje, dat vanuit de omstreken van Breda naar Paramaribo moet zijn overgewaaid. Niemand, zei ik zojuist, besteedde er aandacht aan, behalve schrijver dezes, die op zeven- of achtjarige leeftijd gretig luisterde, het in zich opnam en veel ervan nu nog voetstoots kan reproduceren. Hoe het komt dat zo'n innig liedje op een wijs wordt gezongen, die meer doet denken aan een Hernhutterspsalm, wanneer een verdienstelijke broeder of zuster ten grave wordt gedragen, weet ik niet. Ik heb het nageslagen in het standaardwerk *Surinam Folklore* van Melville en Frances Herskowitz en in de bloemlezing *Creole Drum* van Jan Voorhoeve en Ursy Lichtveld, maar die maken geen melding van dit lied. Een vindplaats kan ik dus niet vermelden. Het couplet, waar het mij om gaat en dat ik de lezer niet mag onthouden, luidt als volgt:

Te wi de na
krosibé, Maroni
foe de pré na

switi pré,
 Maroni
 dan mi firi
 wan switi so,
 leki na hemel mi de go
 leki wan star na
 ta poesé, Maroni

Letterlijk vertaald:

Als we bij
 elkaar genesteld
 zijn, Maroni
 om het zoete spel
 te spelen,
 Maroni
 dan voel ik een
 heerlijk zo
 alsof ik naar de
 hemel ga,
 gelijk een ster
 daarboven
 Maroni.

‘Wan switi so’ is dus de aanduiding van iets onzegbaars, alleen te vergelijken met het gevoel van naar de hemel gaan, van het sterven. Het is zoiets als de term ‘suchness’, die ik in vertalingen van boeddhistische literatuur vaker heb aan getroffen voor een ervaring, die in exacte bewoordingen niet kan worden weerge-

geven. Wat zou de eerder genoemde Leo hiervan gedacht hebben? Zou zijn geestelijk genot werkelijk duizend maal groter, sterker zijn geweest dan dit 'switsoso', dat nog uit de slaventijd stamt en licht deed schijnen in de donkere nacht?

Collage

Collage: Moderne kunstuiting, waarbij een aantal (heterogene) voorwerpen aan elkaar gehecht, of knipsels aan elkaar geplakt worden.

De grote van Dale

In het voorwoord van *Het verslag van Brodie* schrijft Borges: 'Mijn reeds vergevorderde leeftijd heeft mij geleerd te berusten in het feit dat ik Borges ben.' Het voorwoord is gedateerd 1970. Nieuwsgierig geworden zoek ik in een bloemlezing van de Latijns-Amerikaanse literatuur naar zijn geboortedatum: 1899. De precieze datering, wat toch een kleine moeite moet zijn geweest voor de bloemlezer, wordt er niet bij vermeld. Zeventig of eenenzeventig jaar dus. Ik ben van 28 november 1913-82 jaar, hoogbejaard heet dat. Borges was daar nog niet aan toe toen hij gelaten vaststelde dat hij zichzelf niet (meer) kon ontlopen. Kun je van de wijsheid van anderen iets leren, ik bedoel daarmee: je iets zo eigen maken dat hij en degenen van wie je iets verneemt onderling verwisselbaar zijn. Ik bijvoorbeeld verwisselbaar met Borges. Hij zou, vermoed ik, als hij mij zou horen, meewarig het hoofd schudden en denken dat hij met een aansteller of een gek te maken had. 'Het was,' prevel ik te mijner verontschuldiging, 'in het geheel niet mijn bedoeling om mij met u te meten, ik heb uw naam niet ijdel maar enkel als voorbeeld gebruikt.' Borges' metafysica, 'the art of being puzzled', spreekt mij aan, je kunt er alle kanten mee uit. Maar wat, dat is de vraag, schiet ik ermee op.

Berusten heeft alleen zin als ik het van ganser harte doe. Geen gehakkel, geen opstandigheid, geen uitingen van spijt. Als ik de onrust in mij tot nog toe de baas ben gebleven, wil dat nog niet zeggen dat die niet bij de eerste de beste gelegenheid het hoofd weer zal opsteken en dat ik dan, de wapenspreuk van Zeeland indachtig, de woedende baren zal kunnen trotseren.

Bij een goede vriendin van me hangt een schilderij van Eugène Brands. Hij moet het geschilderd hebben toen hij al tachtig was. Kort daarna heeft hij verklaard geen schilderijen meer te zullen maken. Hij is teruggekeerd naar zijn zachtzinnige, harmonieuze gouaches, rustpunten in een onzekere wereld. Maar dat ene schilderij intrigeert me. Het is driftig, het is opstandig, een grote zich uitstreckende vlek ondoorzichtig zwart houdt het vlammend rood tegen dat zich in een andere richting wil bewegen. Het zachte geel is nog overal waarneembaar, maar verdrongen, overwonnen. Kent Brands de uitspraak van Borges? Waarschijnlijk niet, maar ik neem aan dat hij zich, bewust of onbewust, ernaar gedraagt. Hij heeft zich erbij neergelegd, maar eerst moest nog dit ene opstandige schilderstuk gemaakt, als teken dat hij zich niet voetstoots gewonnen heeft gegeven. Mooi of lelijk doet er in dit verband niet toe, het is een statement, de afsluiting van een schilderkundig manifest.

Ik had bedoeld het bovenstaande als voorwoord te schrijven bij een verhaal over een man, die zich uit alle macht tegen het ouder worden en het daarmee

gepaard gaande verminderen van zijn levenssappen wilde verzetten. Hij veranderde van huis, van woonplaats, van vrouw, hij liet zijn haar verven, zijn rimpels wegwerken, hij gebruikte ginseng en andere afrodistische wondermiddelen om wat er aan genot in zijn lichaam nog school eruit te peuren. Hoe het met hem zou aflopen was van het begin af te voorzien. Onnodig om daar zoveel woorden aan te verspillen.

Dan maar liever begonnen aan een verhaal van een oudere man die zich gewillig schikt in de slijtageslag. Hij is tenminste een kamerheilige en dat soort volk heb ik graag over de vloer. Ze doen geen vlieg kwaad en je merkt niet eens dat ze er op een goede dag niet meer zijn. Is de heer E. ook zo eentje? Zijn twee ongetrouwde dochters wisten na zijn dood niet veel goeds over hun vader te vertellen, maar of dat kwam doordat hij hen veel minder dan verwacht mocht worden had nagelaten, valt niet te zeggen. Het was voor hen een raadsel waar het geld, dat hij toch eens moet hebben bezeten, naar toe was gegaan. Wein, Weib und Gesang kwamen daarvoor niet in aanmerking, de heer E. had zich nooit als een buitensporig levensgenieter doen kennen, zijn vrouw was jaren geleden gestorven en hij had sedertdien nooit meer de behoefte gevoeld deze lacune - die hij niet als zodanig aanvoelde - op te vullen. Het leek mij een prachtig gegeven om het raadsel rondom meneer E. te gaan ontrafelen, de schutbladen rondom zijn persoon een voor een los te wrikken om dan tegen het eind van het

verhaal gekomen, als de lezer denkt dat hij ten naaste bij weet wat er komen gaat, hem te overrompelen met een niet voorspelbare wending. Het feit dat meneer E. eigenlijk niet van vrouwen hield, en die misogynie niet verzacht werd door het bezit van twee dochters, verklaart toch niet het feit dat hij ze vrijwel niets heeft nagelaten. Dat meneer E. niet op vrouwen gesteld was mag een schrijver, die dit gevoel niet deelt, niet in de weg staan, het geeft hem juist de gelegenheid zich te verlustigen in een gebied van ongekende mogelijkheden. Stel dat ik niet het leven van meneer E., waarin ik me nooit eerder had verdiept, maar mijn eigen leven onder de loupe had genomen, zou dat iets waarachtigers opleveren, iets waarvan ik alleen kan uitmaken zo en zo was het en anders niet? Of zou het zo zijn dat het eigen leven zich niet leent om door de betrokken persoon zelf bekeken en doorgelicht te worden, omdat de mens nu eenmaal, wil hij zichzelf aanschouwen, een spiegel, al is het maar een wateroppervlak nodig heeft?

Op 27 februari 1996 - dat is precies twee dagen nadat ik aan dit essay begonnen ben, valt mijn oog op een verhaal van Max Pam in *de Volkskrant*. Het is het vaste onderdeel van een feuilleton De Herenclub. 'De avonturen van de grootste schrijver van Nederland Horas Mimir. Horas kijkt in de spiegel.' Ik heb de vijf voorafgaande delen niet gelezen, ze niet eens opgemerkt in de dikke zaterdagochtendkrant. Nu lees ik halverwege het verhaal en het was meer dwalen van

mijn blik dan lezen dat mij naar deze regel voerde: 'Eens heeft de filosoof Hume gezegd dat de mens alles kan waarnemen, behalve zichzelf en Horus was zojuist getuige geweest van dit fenomeen. Hij beseftte dat het spiegelbeeld van een ding nooit de plaats kan innemen van dat ding zelf, zoals een letter in de spiegel niet dezelfde letter is, maar iets heel anders wordt.' Deze gedachte brengt Horus tot de paradox van de spiegel: 'hetzelfde en toch niet hetzelfde'.

Al deze diepzinnige gedachten weerhouden mij er niet van om een oplossing te zoeken voor het raadsel rondom meneer E. Het komt mijn eer te na als ik er geen vind. Een paar dagen loop ik rond met E. in mijn hoofd en dan heb ik het. E. was cartograaf en vooral in de loop van de rivieren in het noordelijk deel van Zuid-Amerika geïnteresseerd. Niemand van zijn collega's, die een hoge dunk van zijn wetenschappelijk werk hadden, had kunnen vermoeden dat achter het peinzende uiterlijk van E. een hartstochtelijke goudzoeker schuilging. E. was ervan overtuigd geraakt dat de geschriften van Raleigh en al de anderen die in vroeger eeuwen op zoek waren gegaan naar El Dorado niet enkel op *wishful thinking* berustten maar een kern van waarheid bevatten. Dat ze niet gevonden hadden wat ze zochten, behoefde niet te betekenen dat de verhalen over het meer Parima aan de fantasie ontsproten waren. Het kwam hem waarschijnlijk voor dat hun Indiaanse zegslieden op wie ze blindelings vertrouwden hen welbewust erin hadden geluisd door

hen de verkeerde rivieren die ze moesten opvaren aan te wijzen. Alle verkenningen, ook die van de latere tijd waren op niets uitgelopen. Het goudgerande Parima moest derhalve gezocht worden in onbetreden, onbewoond gebied. Zo kwam E. tot de conclusie dat de zogenaamde betwiste driehoek tussen Suriname en Guyana, een gebied dat door de woeste stroomversnellingen vrijwel ontoegankelijk voor de mens is en daarom zelfs door bosnegers en Indianen niet wordt bewoond, de plaats van het goudland moest zijn. Van een door E. heimelijk uitgeruste expeditie die zogenaamd op weg was om wilde rubber (balata) te gaan tappen is nooit meer iets vernomen. De ogenschijnlijk zo evenwichtige E. bleef geloven in zijn theorie, maar was, zoals bij zijn dood bleek, door deze mislukte zoektocht geruïneerd.

Het verhaal boeit me en leent zich ertoe om aangevuld te worden met de levendige en fantasierijke verhalen uit de oude reisverslagen van de eerste verkenners. Alles goed en wel maar als u mij zou vragen of het iets met mij te maken heeft dan moet ik u eerlijk bekennen: niet het minst. Het feit dat ik mij in Suriname als lid van de grenscommissie heb moeten buigen over oude kaarten en expeditieverslagen houdt toch niet in dat ik mij vereenzelvig met een onwaarschijnlijke figuur als meneer E. Wil ik met mijzelf in het reine komen dat zal ik het anders moeten aanpakken.

Soms komt het toeval een schrijver die op een dood

spoor geraakt is op de meest onverwachte wijze te hulp. Ik wil nu niet over het toeval als een soort deus ex machina gaan filosoferen, wel valt het me op dat het toeval bijna altijd iets te maken heeft met voorgaande gebeurtenissen die weggestopt liggen in het geheugen. Ik had van de openbare bibliotheek aan het Roelofhartplein het boek van Johan Anthierens over Willem Elschoot, *Het Ridderspoor*, geleend. Hoewel Elschoot een van mijn favoriete schrijvers was gebleven had ik desondanks in geen jaren meer iets van hem gelezen en de niet van humor gespeende Anthierens leek mij de juiste persoon om mijn aandacht weer naar Elschoot terug te voeren. Op bladzijde 179 vrijwel aan het slot van het boek begint een hoofdstuk Het oorlogsgedrag van Willem Elschoot dat door zijn dochter Ida de Ridder is geschreven. Zij vertelt daarin over de meidagen in 1941.

Zijn vriend Rudolf Lek was Engelsman, begaafd pianist en van joodse afkomst. De oorlog nam een angstige wending aan. Elschoot raadt de Engelsman dringend aan om te proberen te ontsnappen aan de op joods bloed beluste Duitsers. Duinkerken ligt op nog geen 30 kilometer van Sint-Iderbald, van daaruit moest hij inschepen naar Engeland. Hier volgt het relaas van Ida de Ridder: *Die snikhete meimiddag 1940 waarop Rudi besloot naar Engeland te gaan, vergezelde ik hem tot aan het Franse grensplaatsje Bray-Dunes. Over de 7 kilometer lange stoffige weg trok een trage stoet van zwetende vluchtelingen. Elk denkbaar ver-*

voermiddel werd benut: kinderwagens vol levensmiddelen, bakfietsen met kleine kinderen in stootkarren volgepropt met dekens en koffers, door paarden getrokken platte wagens beladen met matrassen, bedden, kasten en kachels. Een oude man werd in een kruiwagen voortgeduwd. Moeders droegen zuigelingen op de arm en wie niet moest fietsen, mennen of duwen, zeulde met een pak. Ze wisten niet waarheen zij gingen of waar zij zouden slapen, zij hadden maar één bekommernis: het oorlogsgeweld vóór zijn. We stapten flink door. Rudi had een brood bij zich, een fles water, een jas, geld én een Engels paspoort: dat moest voor hem voldoende zijn om uit deze onderwereld te ontsnappen. Duinkerken ligt op 17 kilometer van de grens, dat haalde hij vanavond nog en misschien kon hij vannacht ontschepen.

Aan de grens namen we afscheid. De kussen waren gegeven, de handen gedrukt, de tranen gedroogd, de neuzen gesnoten. Nog een ogenblik, en dan was alles voor ons voorbij. Hij ging op weg, maar kwam op zijn stappen terug. Had hij zich bedacht? 'Nog één ding. Je moet iets voor me doen. Red mijn piano.' Dan ging hij vastberaden verder, stak zonder omzien een hand omhoog ten teken van groet, en verdween in de massa.

Nergens heb ik in zo weinig woorden de vlucht van de Belgen langs de kust richting Frankrijk zo nauwkeurig beschreven gezien. Ik weet het omdat ik dat allemaal aan den lijve heb meegemaakt, nadat Neder-

land had gecapituleerd. We hadden die gedenkwaardige nacht elkaar ontmoet, drie gelijkgestemden. Kees, Rob en ik. Na een mislukte poging om met een bootje naar Engeland over te steken waren we in Nieuwpoort aangespoeld en nu probeerden we zoals duizenden anderen Duinkerken te bereiken. Ik was weliswaar geen pianist zoals Rudi, maar de joodse afkomst hadden we gemeen.

Ik herlas het fragment van Ida en houd halt bij de fles water. Ja, dat was het meest opmerkelijke, het was, waarom weet ik niet meer, ontzaglijk moeilijk om aan drinkwater te komen. En lang niet iedereen beschikte over een veldfles of iets dergelijks. Vandaar dat ieder van ons een doodgewone fles vol met water bij zich had. Zo hebben wij met z'n drieën ook langs die kuststrook gelopen. Ergens langs de weg was nog een comestibles winkeltje open. Veel was er niet te krijgen, maar Kees zag dat er drop in een stopfles was. Drop in water gedaan vermindert de dorst, wist hij ons te vertellen. We volgden zijn raad, het water nam de zwarte kleur aan en met drie flessen vol met het zwarte water vervolgden wij onze tocht. Nog voor we Duinkerken bereikt hadden werden we staande gehouden door drie kerels met geweren die uit een open vrachtwagen op ons afkwamen. Een onaangenaam gesprek volgde. Zij zagen ons aan voor een vijfde colonne, die de putten van de streek aan het vergiften was. De gemoederen in die dagen waren tot het kookpunt verhit, de meest onwaarschijnlijke verha-

len deden de ronde en werden prompt geloofd. Ik, de enige van ons drieën die wat Frans - schoolfrans - sprak, probeerde de mannen aan het verstand te brengen dat het dropwater betrof. Helaas kende ik het Franse woord voor drop niet. Het kwam stom genoeg niet bij ons op om een flinke slok van het zwarte water te nemen om de mannen te laten zien dat het hoogst onschuldig, kinderlijk spul was. We moesten in de open bak plaatsnemen en werden naar een onbekende bestemming afgevoerd. De sfeer was grimmig, het leek wel of ze ons op een afgelegen plek gingen fusilleren. Vrees be kroop ons, wij die dachten dat we na de doorgestane ellende nergens meer bang voor waren konden niets verzinnen om het komende onheil van ons af te wenden. Onze vrees bleek gelukkig ongegrond. We werden afgezet bij een politiepost. Daar werd al ons kostbare water uitgegoten en in onze paspoorten kwam te staan 'Refoulé sur la Belgique'. Overleven zonder te juichen. De collage die ik probeer in elkaar te zetten zal kleur moeten bekennen, iets tussen andere kleuren in, tussen himmelhoch jauchzend en zum Tode betrübt.

Ida de Ridders relaas beschouw ik als de zoveelste toevalstreffer, omdat het mij een lumineus idee aan de hand heeft gedaan: het moet mogelijk zijn om de contouren van een zelfportret te schetsen aan de hand van stukken die door anderen worden aangereikt. Nodig is wel dat de geportretteerde in die geschriften iets van zichzelf gewaar wordt. Het is dan de kunst

om al die onsamenhangende passages met elkaar te verzoenen. Daartoe zijn er een paar penseelstreken nodig, net zoals het geel van Eugène Brands onmisbaar was om het gevecht tussen het zwart en rood in te tomen. Lang zoeken is niet nodig. Het blad in mijn paspoort, waarop de inspecteur van politie met grote duidelijk krulletters die een hele bladzijde vullen het uitzettingsedict heeft geschreven, laat zich lezen als een ontnuchterende afsluiting van Ida's relaas. De man had wel wat anders aan zijn hoofd dan ons tot de grens te begeleiden. Dus maakten wij, na een paar kilometer in de door hem aangegeven richting gelopen te hebben, rechtsomkeert en sloten ons aan bij een kleine Engelse legereenheid die zich naar Duinkerken spoedde. Spoedde is misschien niet het juiste woord, een jonge bleke officier spoorde zijn vermoeide manschappen aan om vooral door te zetten. Ook toen we achterbleven om even te rusten was het spoor van de terugtrekkende Engelsen niet moeilijk te volgen. Overal langs de weg lagen de spullen waarvan zij zich op hun terugtocht hadden ontdaan, dominospelen, boeken, tubes tandpasta en brillantine, hemden, een enkele rijbroek. Toen we het strand bereikten was de evacuatie bezig zich te voltrekken, maar het was ons, anders dan Ida's Rudi, niet gelukt om weg te komen. Dat bleef voorbehouden aan de Engelse troepen die in lange rijen vanaf het strand tot hun middel en soms zelfs tot hun schouders, in het water stonden opgesteld. In die deplorabele toestand wachtten zij,

ontdaan van al hun wapens en bezittingen, op de talrijke kleinere boten om hen naar de grote boten die verder in zee op hen wachtten over te brengen. 'Loading ships by the spoonful.' Het was in onze ogen een treurige aftocht van een fijn leger dat zich nog maar kort tevoren laatdunkend had uitgelaten over 'the phony war'. Dat het vanuit andere ogen bekeken het Mirakel van Duinkerken zou gaan heten en aldus in de historie geboekstaafd, konden we toen nog niet weten. We hadden het niet op de historie gemunt, we waren ons er niet van bewust dat we midden in de historie terecht waren gekomen en ooggetuigen waren van een beslissend moment, een 'Sternstunde der Menschheit'. Een poging om samen met een Oostenrijkse journalist een sloep door de branding te duwen om zo bij een van de grote boten te komen lukte niet, ondanks de wanhopige 'Hello comrades' aansporingen van de journalist. Het prachtige warme weer bleef aanhouden, van deelnemers tot toeschouwers gedegradeerd keken we vanaf de duinen naar een terugtocht die zich uitermate ordelijk voltrok.

Hoelang we naar het schouwspel voor ons hebben gekeken weet ik niet meer. Een gevoel van nationale trots kwam bij ons boven toen we onder de boten die de aftocht mogelijk maakten er twee zagen waarop duidelijk de naam Harlingen stond aangegeven. Toen de honger zich liet voelen zijn we op weg gegaan naar Duinkerken-stad. Dat wil zeggen dat wat eens een stad geweest moest zijn want de stad was één grote

vuurzee. Niemand was op straat te bekennen, we zochten tevergeefs naar een onderkomen. De Anglicaanse kerk die ongeschonden overeind was gebleven en ook de standbeelden van de kaperkapitein Jean Bart en van Jeanne d'Arc gaven ons het gevoel dat niet alles verloren was. Gesterkt door deze symbolen van onverzettelijkheid was het toch een ware uitkomst toen drie aangeschoten soldaten uit het verslagen Spaanse republikeinse leger zich over ons ontfermden en ons naar een grote, diepe wijnkelder brachten. Daar zijn we met vele anderen die daar ook onderdak hadden gevonden een dag of drie, vier gebleven, precies weet ik dat niet meer. We voedden ons met wijn uit de vaten en met asperges en artisjokken uit blik, die overvloedig aanwezig waren. Waar wachtten we op? Ik zou het niet weten, 'en attendant Godot' ligt me op de lippen, maar deze wijsgerige frase moest toen nog worden geformuleerd. Ik geloof dat we nergens op wachtten, in de toestand van verdoving waarin we onszelf hadden gebracht zou wachten, hoe lijdzaam ook, nog op iets actiefs duiden. Het is meer zo dat we bestonden, in leven waren, de gedachten aan wat er komen ging hadden stilgezet.

Ineens, vroeg in de ochtend, was het met deze onwerkelijke toestand afgelopen. Een paar Duitse militairen kwam de wijnkelder - bijna had ik geschreven de schuilkelder - binnen: 'Hände hoch.' We gehoorzaamden werktuiglijk, dit was het dan, de vijand. Iets van de verloren gewaande energie kwam weer naar

boven, het leek wel alsof we uit een diepe slaap wakker geschud werden. Niet dat er iets opzienbarends gebeurde, het ging er in het begin zelfs vrij gemoedelijk aan toe. We werden met z'n allen naar een plein gedirigeerd en daar stonden we urenlang te wachten op orders die maar niet kwamen. Er werd gefluisterd dat we ingezet zouden worden om de stad op te ruimen. Uit ervaring, opgedaan na de capitulatie van Nederland, voelden we aan dat er de eerste uren van een gesmeerde organisatie geen sprake kon zijn. Wie iets wil ondernemen moet geen kostbare tijd verloren doen gaan. Al gauw hielden we het daarom voor gezien. We verlieten zonder moeilijkheden het plein en met 'Refoulé sur la Belgique' in onze paspoorten begonnen we aan onze terugtocht naar België en vandaar naar Nederland.

Terug bij af, in Holland, in Leiden, in mijn vertrouwde studentenkamer aan de Oude Singel 112. Alles staat er nog alsof ik niet weg ben geweest. Een stel ongeopende brieven, drukwerken en rekeningen liggen op mij te wachten. Mijn hospita heeft met een vooruitziende blik mijn kamer niet aan een ander verhuurd. Er zijn een kleine drie maanden verstreken, er is van alles gebeurd, maar als ik een wedloop met een schildpad had gehouden zou hij die glansrijk hebben gewonnen. Vrienden vangen mij hartelijk op, leven mee met de verhalen over mijn vergeefse vluchtpoging die ik, om niet melodramatisch over te komen met de nodige luchthartigheid weet op te dissen. Het

vreemde was dat wat ik als een mislukking beschouwde, uitzichtloos, kleurloos, door anderen juist voor een bewijs van het-niet-opgeven werd gehouden. Ik heb geen aantekeningen uit die tijd, een dagboek heb ik nooit bijgehouden, ik kan nu nog alleen maar gissen hoe ik mij bij mijn noodgedwongen terugkeer voelde. Ik zou, om het een contemporaine kleur te geven, mij kunnen afvragen hoe een asielzoeker, laat ons zeggen uit Ethiopië, zich wel niet moet voelen als hij na een moeizame tocht naar een veilige vluchthaven, teruggezonden is naar zijn land van herkomst en vertrek. Maar een dergelijke onzuivere constructie valt, evenals het relaas van mijn latere lotgevallen, buiten het enge bestek van deze collage.

Een vriendin stuurde mij onlangs een paar oude nummers van het Leidse studentenweekblad *Virtus* toe. Ze vond die tussen de papieren van haar overleden broer en omdat ik in de kop van het blad als een van de vaste medewerkers vermeld sta kwam ze ertoe om mij die bladen toe te sturen. Ik blader er zestig jaar na dato wat verdwaasd in en stoot dan op het nummer van 27 januari 1936. De advertenties roepen bij mij meer wakker dan de artikelen, de officiële mededelingen en het academienieuws. Kleermaker Marks aan de Hoge Woerd laat weten: Voor Heeren studenten speciale gemakkelijke conditiën. Duidelijker kan haast niet. Marks maakte voor mij een perfect passend rok-kostuum. Als lid van het LSC, het Leids

studenten corps, deed men in die dagen examen in rok. Over de afbetaling werd nauwelijks gerept, die kwam, dat wist hij uit ervaring, zonder mankeren na het afstuderen in orde. Marks stopte bij in geldnood verkerende studenten heel discreet een envelop met inhoud in de binnenzak van het kostuum. Ik heb dat, zeg ik er ter voorkoming van misverstand bij, van horen zeggen. Er zijn, hoe kan het anders in deze oude universiteitsstad, ook advertenties voor studieboeken, drankhandelaren ontbreken evenmin. Dan valt mijn oog, zo heet dat, op een redactioneel 'Slurfje'. (De olifant was de beschermheilige van de Virtus.) Onder het hoofd *Ter Aarsche retraite* wordt een bericht uit het Leidse Dagblad overgenomen.

Merkwaardig studenten-avontuur.

Vier Leidse studenten, die een dezer dagen 's avonds per auto naar Ter Aar reden om daar in rustige omgeving te gaan studeren, vonden onder onze gemeente een onverwachte hinderpaal in den vorm van een sloot. De auto slipte en kwam in de vaart terecht. De studenten wisten echter met koelbloedigheid het portier te openen en elkaar uit hun hachelijke positie te bevrijden. Persoonlijke ongelukken vielen dus gelukkig niet te betreuren. Slechts hun studieboeken, evenwel de hoofdfactor van hun Ter Aarsche retraite, vonden in het water

een even plotseling als tragisch einde.

Met behulp van een kraanwagen werd de auto uit de sloot gehaald, waarna men zich met de velen die bij deze redding behulpzaam waren geweest, vereenigde in een café, waar de redders op een hartigen dronk als bewijs van dankbaarheid werden getraceerd!

Er is een verschil in gewicht tussen wereldnieuws, landelijk nieuws en plaatselijk nieuws. Dat mag wel zo zijn, maar voor mij geldt dat op dit ogenblik niet. Geconfronteerd met de faits divers uit het verleden springt dit voorval er ineens weer tussenuit.

Dat kan haast niet anders, ik was als inzittende van deze auto er nauw bij betrokken. De correspondent van het Leidse Dagblad uit Hoogmade moet zijn fantasie de vrije loop hebben gelaten, want van enige koelbloedigheid om uit de ondiepe sloot op het droge te komen was geen sprake. Daarenboven vonden de studieboeken geenszins hun 'tragisch einde' in het water, maar hebben nadat ze gedroogd waren nog lang dienst gedaan.

De Aarsche retraite mag dan wel met enige fanfare begonnen zijn, in werkelijkheid vormde ze voor mij een oase van rust. Samen met een vriend heb ik drie wintermaanden in het zomerhuis van een boerderij gewoond, vetgemest en vertroeteld door de gastvrije familie. Spectaculaire dingen hebben zich niet voorgedaan, stropen met de lichtbak op hazen en konijnen

is het meest opwindende dat me te binnen schiet. Met Nel in de koffer was een gevleugeld woord, maar dat genoeg is mij onthouden. Achteraf zou je die periode de stilte voor de storm kunnen noemen, maar stilte noch storm waren toen de trefwoorden die bij mij opkwamen.

Ruim vijf maanden na het verschijnen van mijn autobiografie *In Triplo* word ik gebeld door een recensent van *NRC Handelsblad*. Er is een bespreking van het boek op komst en hij wil een foto liefst van heel vroeger. Die heb ik niet, een familiefoto met vader, moeder en broer, lijkt mij niet zo geschikt. Bij enig nadenken valt het me in dat er in een oude almanak van het LSC een tekening die mij moet voorstellen heeft gestaan. Ik aan het zoeken en jawel, in de almanak van 1938 die ik wonder boven wonder nog bezit, daar staat ze op bladzijde 267. Ik ben daar afgebeeld als gondelier in een bootje peddelend door het nachtelijk Parijs. De namen op de gevels, OK-bar en Le Dôme, geven aan dat ik me in Montparnasse bevind. Boven de tekening staat een achtregelig vers, waarvan de eerste regel luidt: Verlaat ons niet mijn vriend, blijf onze laatste dichter. Wie het geschreven heeft weet ik niet, al heb ik mijn vermoedens. De traditie verlangde dat bijdragen in het Mengelwerk niet werden gesigneerd. Ik aarzel niet om deze bijdrage toe te voegen aan de compositie die ik aan het samenstellen ben. Dat dichterschap slaat op mijn talrijke poëtische bij-

dragen in *Virtus* en ik ga ervan uit dat de meeste van mijn scheppingen geen uitingen waren van cultuur-pessimisme.

De vijf maanden die ik in Parijs doorbracht - ik studeerde er vergelijkend Frans-Engels recht - vormden in vele opzichten een schrille tegenstelling tot de Aarsche retraite. De Spaanse burgeroorlog was in volle gang en Parijs waar het Front populaire van Léon Blum aan de macht was dreunde als het ware onder de optochten en kreten van voor- en tegenstanders. In de

speelhuizen waar baccarat werd gespeeld, liepen ronselaars rond. Wie zijn geld had verspeeld kon onmiddellijk een behoorlijk bedrag in handen krijgen. Hij hoefde alleen maar te tekenen dat hij dienst nam bij Franco of bij de republikeinen. Spanje was niet langer het land van het stierenvechten. Guernica was al voor Picasso een onheilspellend begrip geworden. Ik lees nu in dezelfde almanak op bladzijde 256 een vers:

Dichtertje

De roode bloemen bloeien voor mijn raam,
ben ik dezelfde niet, die nog daareven
mijn voorhoofd groefde om de groote nooden
van nutteloze offers, zooveel dooden?
Ik ben het denkelijk wel, maar het is me ontvloten
de roode bloemen bloeien voor mijn raam.

Volkomen vergeten, nooit meer aan gedacht en toch, zoveel tientallen jaren later, herken ik het meteen. Ik moet het geschreven hebben toen ik al in Leiden terug was met de Spaanse burgeroorlog nog in het achterhoofd. Het geeft aan hoe twee stemmingen die elkaar zo gezien zouden moeten uitsluiten desondanks naast elkaar, elkander afwisselend, konden bestaan en dat moet in Parijs ook niet veel anders zijn geweest.

Dat zal anders worden als de oorlog ook Nederland overspoelt en de grimmigheid van de situatie geen ruimte meer laat voor gemakzuchtige dichtregels.

Dichtertje preludeert als het ware op wat er komen gaat. Met het relaas van Ida de Ridder dringt de werkelijkheid zich onherroepelijk op. Het zwart gaat overheersen, maar evenmin als bij Eugène Brands ten volle. Daarvan getuigt *Vlucht*, dat ik, hoewel het ruim vijftig jaar geleden geschreven is, nu op 4 april 1996 aan Ida de Ridder opdraag en waarmee ik deze collage wil afronden.

Nu wil ik slapen onder witte lakens
en koffie drinken en een goed ontbijt.
Ver weg van vuil, ver weg van dood en drek
normale dingen denken, niet meer gek
van angst of moed of weezin
alles doen zoals het uitvalt.

Voordat ik dood ga, morgen, overmorgen,
sluip ik een villa binnen. Alle zorgen
verdrink ik schuimend in een warm bad
en voor de spiegel glanzend glad
scheer ik mijn vijfentwintig jaren.
Ik ben wat moe, ik ben wat afgemat,
maar ik zal slapen onder witte lakens
en dat is dat.

Oxymoron

Bladerend tussen vergeelde papieren, die ik bij het schrijven van mijn autobiografie *In Triplo* weer inkijk om te zien of iets van mijn vroegere denken aan het licht te brengen is, stuit ik op een artikel dat ik in juli 1943, tijdens mijn officiersopleiding in Suriname, in het soldatenblad *Raak* schreef. Het draagt als kop: *De broederschap der onbekenden*. Een paar regels: 'Ergens in Sjanghai rekt een vrouw, die ik niet ken en wel nooit zal kennen, op mij, een onbekende van wie ze nooit gehoord heeft en wel nooit zal horen.' Om te besluiten met: 'Laat de onbekende vrouw in Sjanghai in haar slaap glimlachen. Zoals ze eens in haar slaap moet hebben gezucht toen haar boodschap mij niet bereikte.' Ik herlees het artikel voor de tweede, de derde maal. Heb ik dat geschreven? Ik zou in staat zijn het te ontkennen. Maar het staat er zwart op wit. Het gaat mij niet om de pathetische stijl en het gezwollen woordgebruik, die heb ik in de loop der tijd wel afgeleerd, ik heb het over dat wat ik mijn Hadewijchgevoel noem: *Ik ben zo wijd*. De poetsen, die de geschiedenis ons deze eeuw heeft gebakken, heeft dat gevoel aardig ondermijnd. Reken maar, zeg ik nu tegen mijzelf, dat die vrouw van jou in Sjanghai nooit iets van je bestaan heeft gemerkt, niets van die onre-

gistreerbare trillingen heeft opgevangen.

Was het dan allemaal in quasi-mystieke taal verpakte lariekoek, waaraan ik mij tegoed deed en die ik bij het wassen der jaren ontgroeid ben? Dat is toch niet zo verwonderlijk, je kunt het min of meer vergelijken met iemand die van zijn vroeger oprecht beleden geloof is afgevallen. Min of meer, want daar moet je mee oppassen. Ik heb een vriend gehad, die na een leven vol sarcastische opmerkingen over het priesterdom en de Heilige Geest, op zijn sterfbed weer tot het geloof van de moederkerk is teruggekeerd (althans volgens de versie van zijn vrouw die hem in dat laatste stadium van de buitenwereld had afgeschermd).

Er kan, en dat is bepaald niet uitgesloten, ook iets totaal anders aan de hand zijn. Ik durf het niet met veel aplomb neer te schrijven, ik aarzel zelfs om er op mijn oude dag openlijk mee voor de dag te komen, uit vrees dat in de ogen van hen die me na staan - de overigen kunnen me gestolen worden - voor seniel, onnozel en belachelijk te worden gehouden. Ik hang dat gevoel nog altijd aan, in een minder nadrukkelijke, daadwerkelijke vorm. Ik beschouw het nu als een ideologie van het onbereikbare, die stand heeft gehouden, zelfs nu de glans van de ideologieën is verbleekt. Het onbereikbare heeft dat voor op het bereikbare, dat vorderingen naar het doel toe nauwelijks gemeten kunnen worden, teleurstellingen, frustraties en desillusies er geen afbreuk aan kunnen doen. Daarmee ontwapen ik bij voorbaat de critici met hun schamper

oordeel: pruttelaar, scharrelaar, wereldverbeteraar.

Is jouw meneer wel goed wijs, vroegen ze in Suriname al aan onze toegewijde gediensstige Nora, omdat ik, zonder er erg in te hebben, op mijn wandelingen bromde, neuriede en in mezelf praatte. Nora barst telkens in een onbedaarlijk lachen uit, wanneer ze dit soort geschiedenissen ophaalt. Als ik toen al enige twijfel aan mijn geestesvermogen in de buurt opriep, hoe moet het dan nu toegaan als ik openlijk zou toegeven aan dat wereldwijde besef, dat haaks staat op iedere werkelijkheidszin, waarvan ik, fervent krantenlezer, toch ook doordrongen ben? Mijn act, mijn levenskunst als ik het zo noemen mag, bestaat uit het balanceren op het koord dat ik tussen die twee punten heb gespannen. Zoiets, dat weet elke circusartiest, gaat een hele tijd goed, maar op een kwade dag is er iets mis en dan kun je alleen maar hopen dat een vangnet je val breekt.

Wendell Willkie, vice president van Amerika ten tijde van Roosevelt, maakte toen Amerika nog maar pas in de oorlog was en dus ook aan de zijde van het vermaledijde Sovjet-Rusland kwam te strijden, een reis door het land en schreef daarover een boek *One World*. Zou hij in de jaren van de koude oorlog die daarop volgden daarin zijn blijven geloven? Je weet het nooit. Het kan zijn dat hij, net als ik, dat naïeve geloof nooit helemaal heeft verloren, maar voor zich heeft gehouden, omdat hij anders niet meer serieus zou worden genomen. Het is maar een veronderstel-

ling die ik opper, zonder iets van Wendell Willkie af te weten. Uiteindelijk heb ik voor mezelf een oplossing gevonden voor deze tegenstrijdigheden in een kwatrijn. Ik leg het u voor.

Ik zocht het woord op in een woordenboek
Oxymoron, en ik was blij te moede
dat het bestond, zodat ik niet meer hoefde
te peinzen over iets dat ik al lang bevroedde.